

ODESA NATIONAL UNIVERSITY HERALD. SOCIOLOGY AND POLITICS
Volume 21. Issue 1 (24). 2016
SERIES
SOCIOLOGY

ВІСНИК ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. СОЦІОЛОГІЯ І ПОЛІТИЧНІ НАУКИ
Том 21. Випуск 1 (24). 2016
СЕРІЯ
СОЦІОЛОГІЯ

ISSN 2304-1439

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Odesa I. I. Mechnikov National University

VISNYK
ODESKOHO
NATSIONALNOHO
UNIVERSYTETU.
SOTSIOLOHIA I POLITYCHNI NAUKY
(Odesa National University Herald. Sociology and Politics)

Series: Sociology

Scientific journal

Published two times a year

Series founded in July 2006

Volume 21. Issue 1 (24). 2016

Odesa
«Astroprint»
2016

ISSN 2304–1439

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ВІСНИК
ОДЕСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ.
СОЦІОЛОГІЯ І ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Серія: Соціологія

Науковий журнал

Виходить 2 рази на рік

Серія заснована у липні 2006 р.

Том 21. Випуск 1 (24). 2016

Одеса
«Астропринт»
2016

Засновник: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія журналу:

І. М. Коваль, д-р політ. наук (*головний редактор*), **О. В. Запорожченко** (*заступник головного редактора*), **В. О. Іваниця** (*заступник головного редактора*), **Є. А. Стрельцов** (*заступник головного редактора*), **С. М. Андріївський**, **Ю. Ф. Ваксман**, **В. В. Глебов**, **Л. М. Голубенко**, **Л. М. Дунаєва**, **В. В. Заморов**, **В. Є. Круглов**, **В. Г. Кушнір**, **В. В. Менчук**, **О. В. Сминтина**, **В. І. Труба**, **О. В. Тюрін**, **Є. А. Черкез**, **Є. М. Черноіваненко**

Редакційна колегія серії:

В. М. Онищук, д-р соціол. наук (*науковий редактор*); **О. Р. Личковська**, канд. соціол. наук (*відповідальний секретар*); **Є. А. Гансова**, д-р філос. наук, **Т. Г. Камєнська**, д-р соціол. наук, **Н. В. Коваліско**, д-р соціол. наук, **Христiana Константополо**, д-р соціол. наук, **О. В. Лісеєнко**, д-р соціол. наук, **Іванка Мавродієва**, д-р філос. наук, **Славомір Партицький**, д-р соціол. наук, **Н. О. Победа**, д-р філос. наук, **В. І. Подшивалкіна**, д-р соціол. наук

Editorial board of the journal:

I. M. Koval (*Editor-in-Chief*), **O. V. Zaporozhchenko** (*Deputy Editor-in-Chief*), **V. O. Ivanytsia** (*Deputy Editor-in-Chief*), **E. L. Streltsov** (*Deputy Editor-in-Chief*), **S. M. Andrievsky**, **Yu. F. Vaksman**, **V. V. Glebov**, **L. M. Golubenko**, **L. M. Dunaeva**, **V. V. Zamorov**, **V. E. Kruglov**, **V. G. Kushnir**, **V. V. Menchuk**, **O. V. Smyntyna**, **V. I. Truba**, **O. V. Tyurin**, **E. A. Cherkez**, **E. M. Chernoiivanenko**

Editorial board of the series:

V. M. Onyshchuk (*Redactor-in-Chief*), **O. R. Lychkovska** (*Executive Secretary*), **E. A. Gansova**, **T. G. Kamenska**, **N. V. Kovalisko**, **Christiana Constantopoulou**, **O. V. Liseyenko**, **Ivanka Mavrodiieva**, **Slawomir Partycki**, **N. O. Pobeda**, **V. I. Podshyvalkina**

З 2012 року (з 17 тому)

«Вісник ОНУ. Серія: Соціологія і політичні науки»
має власну подвійну нумерацію

З 2016 року (з 21 тому) «Вісник ОНУ. Соціологія і політичні науки» виходить
у двох серіях: серія «Соціологія» і серія «Політичні науки»

ЗМІСТ

СОЦІАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ СУСПІЛЬСТВ, ЩО ТРАНСФОРМУЮТЬСЯ: ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

Віцько О. В.

Соціальні технології в контексті гендерної паритетності:
історичний вимір 9

Здрагат С. Г.

Громадська відповідальність і професіоналізм як умови
адекватного оцінювання системи інклюзивної освіти 19

Калашнікова Л. В., Черноус Л. С.

Світові соціологічні дослідницькі центри та служби:
інформаційна довідка 28

Коваліско Н. В., Бубняк С. М.

Внутрішньо переміщені особи в Україні: моніторинг результатів
соціологічних досліджень 2014–2015 рр. 38

Мокану В. И., Мокану А. А.

Система здравоохранения в переходном обществе: состояние
и тенденции 47

Нечитайло И. С.

Рефрейминг как социально-педагогическая технология:
социологический подход к рассмотрению 56

Прядко О. В.

Взаємовідносини правлячої еліти та мас: сутність основних
підходів та концепцій 64

Ровенчак О. А.

Соціокультурні характеристики сучасної української еміграції
до Німеччини 71

Чорнописька Х. В.

Сучасні концептуальні підходи до вивчення міграційних
процесів у соціологічному дискурсі 91

Швидка В. А.

Чужі серед своїх — нові реалії 99

Шинкаренко О. Є.

Демократичні вибори та соціально-політична і соціально-
психологічна безпека особистості в умовах трансформації
соціальних відносин 109

Борисов Р. И.

Аскриптивный статус как фактор формирования досуговых
практик студентов 119

CONTENTS

SOCIAL MECHANISMS OF TRANSITIONAL SOCIETIES: THEORY & RESEARCHES METHODOLOGIES

Vitsko O. V.

Social Technologies in the Context of Gender Parity: Historical Dimension 9

Zdragat S. G.

Civil Liability and Professionalism as Preconditions for Adequate Evaluation of the Inclusive Education System 19

Kalashnikova L. V., Chernous L. S.

World Sociological Research Centers and Service: the Information Material 28

Kovalisko N. V., Bubniak S. M.

Internally Displaced Persons in Ukraine: Monitoring Results of Opinion Research 2014–2015 38

Mocanu V. I., Mocanu A. A.

Health Care System in Transition Society: Status and Trends 47

Nechitaylo I. S.

Reframing as a Socio-Educational Technology: a Sociological Approach to Consideration 56

Priadko O. V.

Relations between the Ruling Elite and the Masses: the Essence of the Basic Approaches and Concepts 64

Rovenchak O. A.

Sociocultural Characteristics of Modern Ukrainian Emigration to Germany 71

Chornopyska Ch. V.

Modern Conceptual Approaches to the Study of Migration Processes in Sociological Discourse 91

Shvydka V. A.

Strangers Among Native — the New Realities 99

Shinkarenko O. Y.

Democratic Elections and the Socio-Political and Socio-Psychological Security of an Individual in Terms of Transformation of Social Relations 109

Borysov R. I.

Ascriptive Status as a Factor in the Formation of the Student Leisure Practices 119

**СОЦІАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ СУСПІЛЬСТВ,
ЩО ТРАНСФОРМУЮТЬСЯ:
ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ
ДОСЛІДЖЕНЬ**

Віцько О. В.

старший викладач кафедри філософії, українознавства та політології,
Українська інженерно-педагогічна академія
Університетська вулиця, 16, м. Харків, 61000, Україна

**СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ В КОНТЕКСТІ ГЕНДЕРНОЇ ПАРИТЕТНОСТІ:
ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР**

У статті розглядаються історичні етапи втілення соціальних технологій у контексті гендерної паритетності. Так, умовно існують три хвилі розвитку боротьби за гендерну рівність. Також у статті визначено, що соціальні технології в контексті гендерної рівності можна віднести до глобальних (адже вони торкаються питань світового масштабу та проблем, що є в кожній державі) та інноваційних (в історичному вимірі дуже багато заходів були вперше впроваджені в життя). Приділяється увага значенню діяльності ООН у процесі вирішення проблем гендерної нерівності, оскільки саме завдяки цій організації взагалі зараз може йти мова про існування соціальної технології щодо гендерного питання.

Ключові слова: гендерна рівність, хвилі феміністичного руху, ООН, міжнародні конференції, глобальна соціальна технологія.

Актуальність дослідження полягає у тому, що дискусія про природу, роль та співвідношення можливостей, прав та норм поведінки між чоловіками та жінками не є новою. Питання, що стосуються гендерної паритетності, починаючи з середини минулого століття, викликають все більший інтерес у представників різних галузей знань. Антропологи, етнографи, психологи, біологи, філософи намагаються відстояти своє бачення та розуміння сутності гендерної проблеми. І такий інтерес є виправданим та завжди актуальним. Проте найбільший внесок щодо вирішення гендерного питання з точки зору не лише теорії, але й практики має соціологія.

Адже теоретично обґрунтовані результати та висновки втілюються на практиці у вигляді соціальних технологій, які дозволяють змінити ставлення до певного явища в соціумі. Питання гендерної паритетності не є виключенням. І для того, щоб зрозуміти, в якому напрямку рухатися далі і який вектор розуміння та втілення соціальних технологій обрати в сучасних умовах сьогодення, слід звернутися до історичного аспекту боротьби за гендерну рівність. Так, саме боротьби, а вже потім становлення, формування та розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій вказує на те, що існує великий масив наукових надбань у вивченні предмету нашого дослідження. Втім питання, що стосуються соціальних технологій, зводяться більшою мірою до визначення їх сутнісних ознак із теоретичної та описової точки зору. Відсутній прикладний аспект у багатьох дослідженнях, що ускладнює подальші напрямки вивчення цього питання. Стосовно проблеми гендерної

рівності велика кількість досліджень присвячена розгляду етимології поняття «ґендер» та його синонімів. Втім, з кожним роком з'являється все більше праць, в яких містяться реальні дослідження та проблеми державного та світового масштабів. Так, у царині досліджень ґендерних питань та соціальних технологій слід відзначити роботи таких вчених, як Л. Белова та О. Віноградська [14], Є. Жидкова та Л. Попкова [8], Т. Говорун, М. Кікінежді та В. Кравець [1], Т. Марценюк [4], П. Павленок [7], Т. Прохоренко [10], В. Шахрай [15], І. Юкіна [16].

На основі зазначеного вище **мета цього дослідження** — це визначити основні етапи розвитку соціальних технологій у контексті ґендерної паритетності.

Викладення основного матеріалу доцільно розпочати з уточнення основних понять, для того щоб уникнути плутанини та непорозуміння у майбутньому. Так, поняття «технологія» якнайповніше виражає творчу, активну сторону діяльності соціальних суб'єктів і включає систему принципів, методів і засобів впливу на об'єкт, що дозволяє суб'єктові на основі знань і досвіду реалізувати свої практичні цілі [10, с. 240].

Таким чином, технологія — це сукупність упорядкованих інструментів та методів задля досягнення поставленої мети.

Стосовно соціальних технологій дослідник В. Шахрай пише про те, що у науковій літературі є різні підходи до визначення сутності соціальних технологій. Зокрема стверджується, що технологія — це:

- ◆ спосіб управління, регулювання і планування соціальних процесів;
- ◆ сукупність прийомів, методів і впливів, що застосовуються для досягнення поставлених цілей;
- ◆ мистецтво, майстерність, уміння, сукупність методів обробки і якісного перетворення об'єкта;
- ◆ система знань про способи і засоби обробки і якісного перетворення об'єкта;
- ◆ переведення мови науки на конкретну мову рішень, нормативів;
- ◆ спосіб цілеспрямованого вирішення суспільних проблем у вигляді певного набору процедур і операцій;
- ◆ практична діяльність, яка характеризується раціональною послідовністю використання інструментарію для досягнення якісних результатів праці [15, с. 8].

З огляду на зазначене вище ми вважаємо, що соціальні технології — це сукупність методів, яка дозволяє здійснювати різні процедури втілення теоретичних висновків на практиці у різних сферах життєдіяльності людини.

Також слід стисло розглянути поняття ґендерної паритетності. Так, коли говорять про ґендер, то мають на увазі насамперед нерівність, а не лише відмінність між чоловіками і жінками. Разом із нерівністю йдеться про ієрархію, стратифікацію і владу, яка вбудована у ґендерні відносини. Ґендерна теорія передбачає зміну соціальної реальності, мета якої — забезпечення ґендерної рівності [4, с. 9].

Ми вважаємо, що ґендерна паритетність може розглядатися як синонім ґендерної рівності, оскільки друге поняття визначено на законодавчому

рівні у нашій країні. Так, в Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» зазначається, що: «Гендерна рівність — рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства» [2].

Повертаючись до історичного виміру соціальних технологій у контексті гендерної паритетності, слід уточнити, що ми їх будемо розглядати як глобальні технології. Оскільки метою саме таких соціальних технологій є вирішення загальнолюдських проблем. Під цими технологіями розуміють такі цілі, методи, способи, які сприяють з'ясуванню не тільки внутрішньо-державних, а й світових тенденцій розвитку, зв'язку суспільства і природи [15, с. 14].

Оскільки, як зазначає П. Павленок [7], соціальні технології відрізняються від інформаційних, демографічних тощо саме тим, що представляють собою методи, шляхи досягнення згоди більшості населення у вирішенні найбільш актуальних питань суспільного життя, їх взаємодії, то пропонуємо визначити наступні історично важливі моменти в історії розвитку та боротьби за гендерний паритет.

Так, перша хвиля — це ХІХ — початок ХХ століття. Друга хвиля — це 1960–1980 роки. Третя хвиля — 1980–1990 роки. Розглянемо більш детально події, що відбувалися в ці періоди історії, щоб зробити висновок стосовно того, які соціальні технології були притаманні кожній із хвиль.

Ключовою вимогою для першої хвилі боротьби було визнання права на участь у голосуванні. Крім виборчих прав суфражистки, прагнули мати однакові з чоловіками права на власність, вищу освіту, професійну зайнятість. Маніфест жіночого руху був проголошений американськими активістами на першій в історії конференції з прав жінок [8].

Перемогою в цій хвилі можна вважати те, що в 1870 році перші європейські університети почали приймати на навчання жінок. Далі, у 1888 році з ініціативи американських феміністок виникла перша міжнародна жіноча організація — Міжнародна рада жінок. У 1904 році був заснований Міжнародний альянс за виборчі права жінок (з 1946 року — Міжнародний альянс жінок — прихильниць рівних прав та обов'язків) [5]. І нарешті в 1920 році Конгрес США прийняв 19-ту поправку, яка надавала виборче право жінкам [9].

Після того, як сімдесятирічна боротьба за право голосу була виграна і перемогою став найголовніший документ країни, здавалось би, треба йти далі. Проте, досягши своєї мети, а також отримавши можливість навчатися в університетах, жіночий рух пішов на спад.

Слід зазначити, що такі соціальні зміни стосувалися не лише США, але й інших країн. Так, Нова Зеландія першою у світі надала жінкам право голосу в 1893 році. Через рік відзначилася Австралія. В Європі першою була Фінляндія — 1905 рік. Далі пішли інші Скандинавські країни, решта Європи [4, с. 17]. Цікавим є той факт, що майже через 100 років саме в Фінляндії обрали президентом жінку. Тар'я Халонен була президентом країни з 2000 по 2012 рік.

Далі у розвиток проблематики гендерної рівності втрутилася Друга світова війна. Проте після її закінчення це питання знову набуло своєї актуальності.

Слід зазначити, що боротьба за гендерну рівність на момент заснування ООН у 1945 році все ще перебувала в початковій стадії. З 51 країни, перших членів Організації, тільки в 30 жінкам забезпечувалися рівні з чоловіками виборчі права або дозволялося займати державні пости. Проте, укладачі Статуту ООН спеціально передбачили «рівні права чоловіків і жінок». До цього в жодному міжнародному документі не проголошувалася рівність усіх людей і спеціально не виділялася статтева приналежність як підстава для дискримінації [3].

Подальше формування гендерної політики США було розпочато в 1961 році президентом Дж. Кеннеді, який створив Комісію зі статусу жінок для вивчення ситуації з правами жінок у післявоєнній Америці. Результатом діяльності комісії стала опублікована в 1963 році «Доповідь про становище жінок», де вперше уряд документально підтверджував дискримінацію жінок в соціально-економічній сфері [9].

Ми погоджуємося зі словами І. Юкіної, яка зазначає: «На початку ХХ століття вважалося, що рівність чоловіків та жінок може бути досягнута через надання їм рівних прав, що закріплюються законодавчо». Але це був лише перший крок на шляху до рівності жінок та чоловіків. Потім, у 60-х роках питання було поставлено в іншій площині, що рівність буде досягтися через надання жінкам і чоловікам однакових можливостей. Вважалося, що однакові можливості будуть мати однакові результати. Але виявилось, що однакове становище жінок та чоловіків не обов'язково призведе до рівних результатів [16, с. 44].

У 1970-ті роки групи «національного самоусвідомлення» виявляють проблему насильства за стінами «сімейних фортець». Результатом діяльності жіночих організацій стало прийняття в 1980-х роках в європейських країнах і США спеціальних законів, що захищають жертв домашнього насильства [9].

Щодо третьої хвилі, то вона прагне поєднати досвід різних спільнот. А. Романюк зазначає, що: «Феміністки «третьої хвилі» приділяють менше уваги, порівняно з представницями попередньої хвилі, відносинам між жінками і чоловіками та проблемі дискримінації жінок. Натомість вони акцентують увагу на питаннях розподілу сил та влади з метою проведення такої трансформації, за якої кожна жінка могла реалізувати свою жіночість повною мірою будь-де: в праці або в родині» [12].

Втім, сучасна українська дослідниця Т. Марценюк зазначає, що: «До сьогодні жодна хвиля не вважається завершеною у світі, адже навіть можливість і право на освіту мають жінки не всіх країн. Хоча перша хвиля — найбільш успішна» [4, с. 18–19].

Таким чином, кожна хвиля має відповідну специфіку і певний прогрес. Говорячи про глобальні соціальні технології у контексті формування гендерної рівності, неможливо оминати увагою вклад ООН. Так, чотири всесвітні конференції, що були проведені цією організацією, допомогли

винести проблему гендерної паритетності на загальний розсуд та підняти до світового масштабу. Саме ці конференції об'єднали людей і перетворили соціальні процеси в соціальну технологію.

Перша всесвітня конференція зі становища жінок була скликана в Мехіко в 1975 році. Ця конференція поклала початок Десятиліття жінки ООН і нової ери в світовому прагненні сприяти поліпшенню становища жінок шляхом всесвітнього діалогу.

Ми вважаємо, що головним досягненням цієї конференції стало документальне підтвердження намірів делегатів ООН у вигляді прийняття Всесвітнього плану дій, де зазначалися основні положення стосовно напрямків діяльності, які мають обрати уряди країн для вирішення ключових питань, що розглядалися.

Такий підхід позначив зміну в ставленні до жінок, що почалася на початку 70-х років. Якщо раніше жінки сприймалися як пасивні одержувачі підтримки і допомоги, то зараз до них почали ставитися як до повноцінних та рівноправних з чоловіками партнерів, з рівним доступом до ресурсів та можливостей.

Результатом цієї конференції стало те, що до кінця Десятиліття жінки ООН 127 країн-членів ООН відгукнулися на заклик, створивши в тій чи іншій формі національні механізми та інститути щодо розробки політики, проведення досліджень і створення програм, націлених на поліпшення становища жінок і їх участь у процесах розвитку [8].

Слід також зазначити, що важливим етапом було прийняття Генеральною Асамблеєю в грудні 1979 року Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, одного з найважливіших інструментів у боротьбі за рівність жінок. Так, на даний момент юридично вона об'єднує 165 країн-членів ООН і зобов'язує їх протягом року після ратифікації, а потім кожні чотири роки звітувати про вжиті заходи щодо подолання перешкод, що стоять перед ними на шляху виконання положень Конвенції [11].

Наступним важливим кроком як частини глобальної соціальної технології стала Друга всесвітня конференція зі становища жінок у Копенгагені у 1980 році. Її метою було провести аналіз та оцінку виконання плану, який був прийнятий на попередній конференції. Незважаючи на досягнутий прогрес, в ході Копенгагенської конференції був визнаний факт невідповідності між гарантованими правами й умінням жінок користуватися цими правами [8].

У той же час рух за гендерну рівність отримав справжнє світове визнання на Третій всесвітній конференції зі становища жінок під назвою «Всесвітня конференція для огляду та оцінки досягнень Десятиліття жінки ООН: рівність, розвиток і мир», що відбулась в Найробі в 1985 році. Найробіські перспективні стратегії на період до 2000 року, розроблені і одноголосно прийняті 157 країнами-учасницями ООН, стали вдосконаленим проектом плану щодо поліпшення становища жінок до кінця століття і новим етапом в боротьбі за гендерну рівність [11].

Ще одним важливим етапом у всесвітньому діалозі стала Четверта всесвітня жіноча конференція, яка відбулась у 1995 році в Пекині. Учасники

конференції одногосно прийняли Пекінську Декларацію і Платформу дій, яка є важливою віхою на шляху прогресу жінок в ХХІ столітті.

Пекінська конференція мала великий успіх, як в сенсі масштабу і представленості на ній величезної кількості країн, так і в плані результативності. Це було найбільше в історії зібрання представників урядів та громадських організацій, на якому були присутні 17000 делегатів зі 189 країн. Форум НДО, який проводився одночасно з конференцією також, побив усі рекорди, зібравши понад 47000 учасників [3].

Наступний кроком стала спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН «Жінки у 2000 році». Вона зосередила увагу на розгляді прикладів успішного досвіду, позитивних зрушеннях, отриманих уроках, а також на перешкодах і ключових проблемах. На сесії були також розглянуті подальші кроки й ініціативи щодо досягнення статевої рівності в новому тисячолітті. Наприкінці роботи спеціальної сесії уряди країн виступили з політичною заявою, що закликала до підтвердження своїх зобов'язань стосовно Пекінської Платформи дій [3].

2 липня 2010 року Генеральна Асамблея ООН одногосно проголосувала за створення єдиного органу ООН, якому було доручено прискорити темпи прогресу в досягненні ґендерної рівності та розширенні прав і можливостей жінок. Виходячи з цього, Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй створила орган ООН з питань ґендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок «ООН Жінки». Тим самим держави-члени ООН зробили історичний крок у прискоренні цілей Організації у сфері ґендерної рівності та розширенні прав і можливостей жінок [5].

Ми вважаємо, що якщо на основі зазначеного вище соціальну технологію в контексті ґендерної паритетності спростити до механізму з певними процедурами та алгоритмом, то історія демонструє нам таку закономірність: обурення та незадоволення серед дискримінованих жінок, потім демонстрації та інші масові заходи протесту, увага громадськості через ЗМІ, дії уряду, створення законопроекту, який намагається вирішити проблеми, що викликали коливання у суспільстві.

Історія показує позитивний досвід та результат проведення заходів у вигляді конференцій з ініціативи ООН із залученням громадських організацій. Результатом такої соціальної технології стало створення ряду міжнародних документів, що зобов'язують країни, які його ратифікують, дотримуватися прописаних принципів у своїй внутрішній політиці. В той же час практичний досвід показує, що така соціальна технологія привертає велику увагу, на глобальному рівні має документальне підтвердження намірів виправити ситуацію, що пов'язана з ґендерною нерівністю. Однак контроль за дотриманням та виконанням приписів є малоефективним.

Отже, короткий аналіз історії розвитку соціальних технологій в контексті ґендерної паритетності дозволяє нам зробити наступні **висновки**.

По-перше, специфіка технологій у контексті ґендерної паритетності полягає в тому, що вона об'єднує в собі властивості політичної соціальної технології, адже спрямована на вироблення політики паритетної демокра-

тії та рівності прав; соціальні технології згоди, адже спрямована на досягнення порозуміння більшості населення стосовно вирішення питань нерівності чоловіків та жінок; є глобальною, тому що має світовий масштаб; має ознаки інноваційної технології, оскільки в історичному вимірі мала велику кількість нововведень на соціальному рівні.

По-друге, соціальні технології в контексті гендерної паритетності не можуть претендувати на повну технологізацію. Адже процес налагодження діалогу з метою впливу на світогляд та стереотипи великої кількості поколінь у різних країнах важко піддати певному алгоритму і розділити на конкретні елементи. Те ж саме стосується очікуваного результату від такого процесу. Як показує історія, наприклад, жінкам у США знадобилося 70 років, щоб вони досягли поставленої мети та отримали право голосу під час виборчих перегонів.

По-третє, слід пам'ятати, що глобальна соціальна технологія в контексті гендерної рівності має характер діалогу ООН, урядів країн та громадських організації у той час, коли на практиці у багатьох сім'ях продовжується стереотипне виховання світогляду хлопчиків та дівчат.

Результат втілення технології — це створення нормативно-правових актів, ратифікація їх великою кількістю країн, складання планів дій, звітування тощо плюс відповідна система ціннісних орієнтацій населення. Проте на практиці відповідальність за втілення задокументованих положень покладається на уряд країн, які виконують ці положення здебільшого формально.

Перспективи використання результатів дослідження у контексті гендерної паритетності визначаються особливостями регіональних та локальних соціальних технологій в Україні, оскільки відбиток соціальної політики СРСР вплинув на те, як формується усвідомлення соціальних ролей чоловіків та жінок у нашому суспільстві дотепер. Тому існує актуальна необхідність вивчення національних (регіональних) особливостей розуміння практичного втілення соціальних технологій та формування світоглядних засад, що пов'язані з предметом нашого дослідження.

Список літератури

1. Гендерні дослідження: прикладні аспекти: монографія / [В. П. Кравець, Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді та ін.]; за наук. ред. В. П. Кравця. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2013. — 448 с.
2. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.
3. Кампания за достижение равенства между мужчинами и женщинами и улучшение положения женщин [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.owl.ru/win/docum/un/campaign.htm>.
4. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток аналітичних центрів / Т. Марценюк. — К.: Міжнародний Фонд «Відродження», 2014. — 65 с.
5. Міжнародний вимір гендерної політики [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.public-advocate.org/ru/maesh-pravo/normativno-pravove-regulyuvannya-diyalnosti-2/58-mizhnarodnij-vimir-gendernoji-politiki.html>.
6. Основи теорії гендеру: навчальний посібник. — К.: К. І. С., 2004. — 536 с.

7. Павленок П. Д. Основы социальной работы [Електронний ресурс] / П. Д. Павленок. — Режим доступу: <http://bugabooks.com/book/192-osnovy-socialnoj-raboty/56--112-klassifikaciya-socialnyx-tekhnologij.html>.
8. Попкова Л. Феминизм, или История борьбы женщин за права человека: «Курица — не птица...» [Електронний ресурс] / Л. Попкова, Е. Жидкова. — Режим доступу: http://gender-route.org/statya_na_glavnoj/sufrazhizm_v_xixxx_vekah1/.
9. Попкова Л. Е. Феминизм или история борьбы женщин за права человека [Електронний ресурс] / Л. Е. Попкова, Е. Жидкова. — Режим доступу: <http://www.feminisnts.info/2641%D1%84%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%BC-%D0%B8%D0%BB%D0%B8-%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F-%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%8C%D0%B1%D1%8B-%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%89%D0%B8%D0%BD-%D0%B7%D0%B0.html>
10. Прохоренко Т. Г. Соціальні технології в сучасному суспільстві / Т. Г. Прохоренко // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія права, політологія, соціологія. — 2015. — № 2. — С. 239–246.
11. Розвиток гендеру в світі [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://litcey.in.ua/re%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%BA+%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80%D1%83+%D0%B2+%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D1%96>.
12. Романюк А. С. Історія західних політичних вчень: Політичні доктрини ХХ — початку ХХІ ст. : навч. посіб. / А. С. Романюк. — К. : Знання, 2011. — 255 с.
13. Стрільчук А. В. Ідейні засади західного фемінізму «другої хвилі» (друга половина 1960-х — 1980-ті рр.) [Електронний ресурс] / А. В. Стрільчук. — Режим доступу: http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/41/28.pdf.
14. Тексти лекцій з курсу «Соціальні технології» (для студентів 3 курсу денної форми навчання напрямку 0502 (6.030601) — «Менеджмент» спеціальності 6.050200 — «Менеджмент організацій» / укл.: Віноградська О. М., Белова Л. О. — Харків: ХНАМГ, 2009. — 135 с.
15. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи: навчальний посібник / В. М. Шахрай. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 464 с.
16. Юкина И. И. Гендерный анализ как инструмент преобразования общества: учебно-методическое пособие для студентов вузов / И. И. Юкина. — СПб.: Изд-во ин-та языка и культуры, 2008. — 102 с.

References

1. Kravets V. P. et al. *Genderni doslidzhennia: prykladni aspekty: monohrafiia*. Ternopil : Navchalna knyha — Bohdan, 2013.
2. Verkhovna Rada of Ukraine. «Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv». Accessed May 5, 2016. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.
3. The UN Office in Belarus. «Kampanija za dostizhenie ravenstva mezhdru muzhchinami i zhen-shhinami i uluchshenie polozhenija zhenshhin». Accessed May 5, 2016. <http://www.owl.ru/win/docum/un/campaign.htm>.
4. Martseniuk, T. *Genderna rivnist i nedyskryminatsiia: posibnyk dlia ekspertiv i ekspertok analitychnykh tsentriv*. Kyiv: Mizhnarodnyi Fond «Vidrodzhennia», 2014.
5. Hromadska pryimalnia «Vseukrainskyi tsentr pravovoi dopomohy «Hromadskyi Zakhysnyk». «Mizhnarodnyi vymir gendernoї polityky». Accessed May 5, 2016. <http://www.public-advocate.org/ru/maesh-pravo/normativno-pravove-regulyuvannya-diyalnosti-2/58-mizhnarodnij-vimir-gendernoji-politiki.html>.
6. *Osnovy teorii genderu: navchalnyi posibnyk*. Kyiv: «K. I. S», 2004.
7. Pavlenok P. D. *Osnovy social'noj raboty*. Accessed May 5, 2016. <http://bugabooks.com/book/192-osnovy-socialnoj-raboty/56--112-klassifikaciya-socialnyx-tekhnologij.html>.
8. *Sufrazhizm v XIX–XX vekah. Feminizm, ili Istorija bor'by zhenshhin za prava cheloveka: «Kurica — ne ptica»*. Accessed May 5, 2016. http://gender-route.org/statya_na_glavnoj/sufrazhizm_v_xixxx_vekah1/.

9. Feminism's. Pervaja volna zapadnogo feminizma: sufrazhizm v XIX-XX vekah. Accessed May 5, 2016. <http://www.feminists.info/2641-%D1%84%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%BC-%D0%B8%D0%BB%D0%B8-%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F-%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%8C%D0%B1%D1%8B-%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%89%D0%B8%D0%BD-%D0%B7%D0%B0.html>
10. Prokhorenko T. H. Sotsialni tekhnolohii v suchasnomu suspilstvi. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia 2 (2009): 239–246.
11. Rozvytok genderu v sviti. Accessed May 5, 2016. http://litcey.in.ua/re_%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%BA+%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80%D1%83+%D0%B2+%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D1%96.
12. Romaniuk A. S. Istoriia zakhidnykh politychnykh vchen: Politychni doktryny KhKh — pochatku KhKhI st. : navch. posib. Kyiv: Znannia, 2011.
13. Strilchuk A. V. Ideini zasady zakhidnoho feminizmu «druhoi khvyli» (druha polovyna 1960-kh — 1980-ti rr.). Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu 41 (2014): 145–148. Accessed May 5, 2016. http://istznu.org/dc/file.php?host_id=%201&path=/page/issues/41/28.pdf
14. Vinohradska O. M., Bielova L. O. Teksty leksii z kursu «Sotsialni tekhnolohii» (dlia studentiv 3 kursu dennoi formy navchannia napriamu 0502 (6.030601) — «Menedzhment» spetsialnosti 6.050200 — «Menedzhment orhanizatsii»). Kharkiv: KhNAMH, 2009.
15. Shakhrai V. M. Tekhnolohii sotsialnoi roboty: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Tsentri navchalnoi literatury, 2006.
16. Jukina I. I. Gendernyj analiz kak instrument preobrazovaniia obshchestva. Uchebno-metodicheskoe posobie dlja studentov vuzov. Saint Petersburg: Izd-vo in-ta jazyka i kul'tury, 2008.

Стаття надійшла до редакції 06.05.2016

Е. В. Вицько

кафедра философии, украиноведения и политологии,
Украинская инженерно-педагогическая академия
Университетская улица, 16, г. Харьков, 61000, Украина

СОЦИАЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В КОНТЕКСТЕ ГЕНДЕРНОЙ ПАРИТЕТНОСТИ: ИСТОРИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

Резюме

В статье рассматриваются исторические этапы реализации социальных технологий в контексте гендерной паритетности. Так, условно существуют три волны развития борьбы за гендерное равенство. Также в статье определено, что социальные технологии в контексте гендерного равенства можно отнести к глобальным (ведь они затрагивают вопросы мирового масштаба и проблемы, которые есть в каждом государстве) и инновационных (в историческом измерении очень много мероприятий были впервые внедрены в жизнь). Уделяется внимание значению деятельности ООН в процессе решения проблем гендерного неравенства, поскольку именно благодаря этой организации вообще сейчас может идти речь о существовании социальной технологии относительно гендерного вопроса.

Ключевые слова: гендерное равенство, волны женского движения, ООН, международные конференции, глобальная социальная технология.

Vitsko O. V.

Department of Philosophy, Political Science and Ukrainian Studies,
Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy
University street, 16, Kharkov, 61000, Ukraine

**SOCIAL TECHNOLOGIES IN THE CONTEXT OF GENDER PARITY:
HISTORICAL DIMENSION**

Summary

The article deals with the historical stages of implementation of social technologies in the context of gender parity. Thus, there are roughly three waves of struggle for gender equality. The article also stipulates that social technologies in the context of gender equality can be attributed to global (since they affect global issues and challenges existing in each state), and innovative (in the historical dimension lots of measures were implemented for the first time). Attention is paid to the importance of the UN in the process of solving the problems of gender inequality, since it is this organization that can deal with the existence of social technology on gender issues.

Key words: gender equality, feminist movement waves, the UN, international conferences, global social technology.

Здрагат С. Г.

аспірантка,

кафедра соціології Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова,

к. 21, Катеринінська 48А, м Одеса, 65045, Україна

Тел.: +380964290985 e-mail: nml.sveta@gmail.com

rcid.org/0000-0002-2574-1927

ГРОМАДСЬКА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ І ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ЯК УМОВИ АДЕКВАТНОГО ОЦІНЮВАННЯ СИСТЕМИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ¹

У статті розглядаються роль громадської відповідальності і професіоналізму як необхідних умов адекватного оцінювання системи інклюзивної освіти при виборі стратегії її формування, що забезпечує можливість оперативного реагувати, розуміти й об'єктивно оцінювати проблеми і тенденції, які складаються у процеси реалізації інклюзивної практики. Для оцінки якості інклюзивного процесу в системі освіти авторкою визначаються елементи евалюаційного дослідження, розглядаються етапи процесу оцінювання та пропонується, як необхідність, розробка алгоритму та комплексу евалюаційних програм за певними напрямками.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивна освіта, оцінювання, евалюація, евалюаційне дослідження.

Наслідком інтенсивних змін, які відбуваються у суспільстві, є зростання очікувань щодо результатів і якості роботи школи. Від закладів освіти вимагається швидка адаптація до нової ситуації й опрацювання інноваційних напрямків діяльності. У нашій країні законодавчо визнано право дітей з особливими освітніми потребами на навчання у загальноосвітніх закладах за місцем проживання. Навчальні заклади, в свою чергу, повинні забезпечити спектр необхідних послуг відповідно до різних освітніх потреб таких дітей через систему інклюзивної освіти. В основу цієї системи покладено концепцію цілісного підходу, яка відкриває шлях до реалізації прав і можливостей для кожної людини та передбачає рівний доступ дітей з особливими потребами до здобуття якісної освіти.

Метою статті є розгляд ролі громадської відповідальності і професіоналізму як умов адекватного оцінювання системи інклюзивної освіти для вибору стратегії ефективних змін

Інклюзивна освіта не буде успішною, якщо буде заснована лише на організаційних змінах. Це динамічний процес, пов'язаний з глибокими ціннісними і змістовними змінами. На основі вивчення досвіду інклюзивної освіти у наукових працях таких вчених, як О. Дікова-Фаворська, К. Зотова, А. Колупаєва, Ю. Найда, Н. Софій та інші [2; 4–9] ми визначили різні

¹ Стаття підготовлена на основі доповіді на Другій Міжнародній науково-практичній конференції «Соціальні, психологічні та політичні проблеми транскордонної безпеки», м. Одеса, 5 лютого 2016 року.

стратегії зміни існуючої ситуації, різні моделі і практики інтегрованого (інклюзивного) навчання. В Україні особливо гострим залишається питання самого процесу включення, професійної оцінки його ефективності відносно різних категорій дітей. З метою забезпечення успішної модернізації освіти для дітей з обмеженими можливостями здоров'я важливо адекватно оцінити готовність того або іншого освітнього закладу до реалізації інклюзивного підходу, виявити ризики та осмислити умови корекції помилок [4, с. 127].

З метою ефективного управління процесом запровадження і розвитку інклюзивної практики важливо розуміти і об'єктивно оцінювати проблеми і тенденції, які у ній складаються. Для успішного планування й аналізу існуючих тенденцій в цілому необхідно мати об'єктивні дані. Тому для оцінки якості інклюзивного процесу в системі освіти необхідна розробка комплексу програм евалюації, пов'язаних з динамічною оцінкою організаційних, методичних та психологічних параметрів процесу інклюзії у загальноосвітньому закладі й у системі в цілому.

У методологічному плані важливо розуміти, що школа проходить два основних етапи: 1) етап підготовки до інклюзивної стратегії розвитку і 2) етап реалізації змін в управлінні, культурі та практиці освітнього процесу [11, с. 49]. Кожна з таких шкіл повинна мати програму оцінки своїх змін і бути включеною у більш широкі евалюаційні програми, які дозволяють не тільки зафіксувати певний стан розвитку школи, але й виявити причини такої якості навчання і запропонувати напрями модернізації інклюзивної освіти з урахуванням особливих освітніх потреб учнів різних категорій. Для ефективної евалюації потрібно створювати систему експертної підтримки шкіл, використовувати позитивний зарубіжний і вітчизняний досвід запровадження концепції інклюзивної освіти у педагогічну практику, а також організовувати рефлексію конкретного досвіду інклюзивної взаємодії.

Така робота проводиться у декілька етапів.

І. *Підготовка* полягає у плануванні заходів і розробці проекту оцінювання. На підготовчому етапі потрібно уточнити потребу в інформації, сформулювати проблему, визначити об'єкт і предмет дослідження, поставити цілі та завдання, сформулювати план дослідження, обґрунтувати вибірку та її розподіл на певні групи, науково обґрунтувати параметри та індикатори, а також інструментарій, розробити процедури, створити методики збору та обробки даних, а також узгодити терміни та графіки робіт по кожному етапу дослідження. Під час планування заходів перш за все відповідаємо на питання про мету нашого оцінювання, про замовників та оцінюємо предмет оцінювання — тобто визначаємо, що конкретно хочемо піддати дослідженню. Окрім цього нам слід знайти відповідь на питання: в якій термін нам потрібні висновки? хто буде залучений в проведення оцінювання? які будуть завдання та функції конкретних осіб та часові й фінансові кошти усього заходу? Таким чином, план оцінювання є важливим передусім з точки зору управління всім заходом. Проект оцінювання є важливим з методичного боку наших дій. Він впливає на вибір конкрет-

ного способу проведення оцінювання. В ньому має міститися детальний опис того, що хочемо досліджувати, які з аспектів та які критерії оцінки даного «об'єкта» нас цікавлять. Тільки тоді окреслюємо, яким чином нагромаджувати дані, котрі нас цікавлять, тобто де їх шукатимемо (джерела даних), а також які методи застосовуватимемо і з якими вибірками (тобто скільки осіб охопимо даним методом). Додатком до проекту мають бути знаряддя, за допомогою яких зберемо потрібну інформацію [3, с. 236].

II. *Реалізація*. При проведенні пілотного дослідження на невеликій вибірці важливо обґрунтувати вибір методів обробки й аналізу даних, а також скоректувати зміст анкет, методик та інструкції. На цій стадії дослідження проводиться збір первинної емпіричної інформації по всіх виділених групах вибірки. Дуже важливими є консультація та повторна перевірка знарядь і процедур безпосередньо перед дослідженням. Таким чином ми уникнемо неправильно поставлених питань, і як наслідок, — збору неістинних або незрозумілих даних, так само як і диспропорцій між зусиллями і отриманими висновками. Водночас ключову роль має моніторинг дій, який полягає передусім у постійному піклуванні про вчасне отримання потрібної нам інформації [3, с. 223].

Щоб зібрати правдиві дані, необхідно подбати про створення клімату відкритості та довіри, а також про моральну сторону досліджень. Для процесу їх проведення варто використовувати всю шкільну громаду, ясно окреслюючи мету і процедуру дослідження, а також спільно обирати сфери та критерії оцінювання. Оцінювання має шанс на успіх, коли його учасники усвідомлюють, що предмет дослідження має сенс і дослідження є придатним, а отже, коли проект самооцінювання школи стане їхнім проектом оцінювання. Нав'язані зверху проекти часто виявляються непридатними і праця над ними вважається марною витратою часу. Для того щоб забезпечити почуття безпеки учасникам процесу оцінювання, ми повинні заздалегідь їх інформувати як про способи використання, так і про поширення висновків евалюації.

Впродовж збору даних належить забезпечити повну анонімність досліджуваних, а з оцінювального звіту вилучити усі дані, котрі дозволяють ідентифікувати наших респондентів. Потрібно постійно пам'ятати, що і рапорт і вся оцінювальна процедура служать спільній ідеї покращення якості, а не доріканням конкретним особам про їхні помилки і поразки.

III. *Підсумок*. На цьому етапі здійснюються обробка й аналіз інформації, обґрунтовуються висновки і надаються рекомендації. В результаті обробки оперативних даних незалежні експерти аналізують отримані результати і готують аналітичний звіт. Аналізуючи та інтерпретуючи дані, слід задуматися, які з них мають значення для досліджуваної сфери та оцінювальних питань (прикладні, тобто ілюстровані конкретним прикладом, та репрезентативні, тобто важливі для розуміння цілісності). Водночас тут варто використовувати метод триангуляції даних, котрий полягає у порівнянні результатів, отриманих за допомогою різних методів з багатьох джерел. Почергово проаналізовані дані порівнюються між собою, а також дають нам ліпший, глибший і безсумнівний образ досліджуваної очевидної

реальності. У випадку, коли вони є суперечливими, то спонукають до нових ідей і питань [3, с. 223].

IV. Заключний етап — *створення рекомендацій* щодо підвищення якості інклюзивної освіти. Ми цілком погоджуємося з польськими дослідниками, які акцентують увагу на тому, що «поширення висновків є формою зворотної інформації для зацікавлених, а також нагодою спільно задуматися над ними». Також необхідно детально продумувати вид і спосіб подачі даних для педагогічного нагляду керівним органам та місцевій громаді, де знаходиться школа [3, с. 236].

В ході такого дослідження можна отримати досить цінну динамічну інформацію, на основі якої з'являється можливість оптимізувати взаємодію учасників інклюзивного процесу, а саме враховувати категорії дітей, які «включені» в інклюзивний процес в освітніх закладах, форми інклюзії, які мають місце в інклюзивному освітньому просторі, виявити характер, якій носить інклюзивна взаємодія учасників освітнього процесу. Також можливо відслідковувати освітні та соціальні потреби дітей з обмеженими можливостями здоров'я, наскільки гострою є потреба в інклюзивній освіті, виявити, якою є методична забезпеченість інклюзивного навчального процесу, ступінь готовності педагогів до реалізації інклюзивного підходу, відносини, які складаються між всіма учасниками інклюзивного освітнього процесу і на яких цінностях вони формуються, та отримати відповідь на питання: яким є ставлення вчителів, батьків, педагогів і спеціалістів до процесу запровадження інклюзії в освіту, яким є рівень їх обізнаності про принципи інклюзії, яким є рівень прийняття ними моделі інклюзивного навчання і засобів її запровадження, а також як вони розуміють свою роль у задоволенні особливих освітніх потреб учнів з вадами здоров'я [8, с. 119].

Отже, евалюація дозволяє відслідковувати не тільки актуальну ситуацію, а й зосередитись на основних показниках розвитку інклюзивної практики та культури: готовність педагогів до включення дитини з вадами здоров'я у масовий клас, стан освітнього середовища та його готовність до включення, ставлення вчителів і батьків до інклюзії в освіті, а також оцінка потреби в інклюзивній освіті як дітей з обмеженими можливостями здоров'я, так і звичайних дітей.

Аналітичні дані евалюації повинні орієнтувати на подальше проектування та прийняття необхідних рішень з метою зниження ризиків у зв'язку із змінами, які передбачаються.

Сучасні вимоги до освіти пов'язані з доступністю і якістю надання освітніх послуг. Ми вважаємо, що саме евалюація інклюзивного процесу дозволяє рухатися у вирішенні цих питань свідомо і системно.

Дослідники виділяють наступні елементи проекту евалюації: *ключові питання* дослідження, *критерій* оцінювання, *методи* дослідження, *вибір* об'єктів пошуку відповідей на ключові питання, *збір даних* як графік всього процесу, що дозволяє контролювати етапи евалюації [8, с. 109].

Найбільш ефективні стратегії розвитку шкільної інклюзивної освіти пов'язані з формуванням системи освіти, орієнтованої на учня. Така система здатна враховувати потреби дитини, розвивати її природну ціка-

вість, забезпечувати вивчення оточуючого світу у зручному для неї темпі та стилі.

Орієнтація на дитину потребує серйозної перебудови освітнього процесу і суттєвих змін у змісті освіти у таких напрямках як:

– *стандарти*, це відмова від «жорстких» і тотально регламентуючих стандартів, що прописують у деталях, який зміст і в якому обсязі необхідно вивчити. Використання рамкових стандартів, що визначають основні освітні області і базові навички, формування яких в учнів слід забезпечити. Такі «м'які» стандарти дають свободу школі у формулюванні освітніх результатів, які можуть досягатися з урахуванням місцевої специфіки і потреб, а також можливостей конкретних учнів;

– *навчальний план і зміст навчання*. Гнучкий навчальний план лежить в основі побудови ефективного освітнього процесу. Його основними характеристиками є: по-перше, наявність варіативного компонента, що дозволяє школі сформулювати різні пропозиції курсів, програм і навчальних практик з урахуванням власних можливостей і потреб учнів; по-друге, включення нових знань, предметів і дисциплін, що набувають соціальної та економічної значущості і є необхідними для адаптації у сучасному суспільстві; по-третє, розподіл навчального часу за широкими освітніми областями, що дає можливість школі оптимально встановлювати навантаження з конкретних навчальних предметів; по-четверте, врахування різних форм організації навчання, включаючи позаурочну, проектну і самостійну діяльність учнів [1, с. 194].

– *методи організації навчання*. Сучасні методи навчання й організації освітнього процесу характеризуються використанням гнучких і різноманітних методик, спрямованих на: 1) підтримку власної активності школярів у процесі навчання; 2) врахування індивідуальних особливостей учнів (можливість навчання у власному темпі, можливість зміни видів навчальної діяльності, а також використання стилю навчання, що є близьким дитині з вадами здоров'я); 3) прикладний характер навчання — створення навчальних ситуацій, заснованих на реальній практиці, і застосування отриманих знань у конкретних ситуаціях; 4) використання різних видів діяльності, що часто виходять за рамки традиційного уроку: навчання у співпраці й робота у команді, самостійна робота поза школою, дослідницька робота, виконання тривалих проектів за тематикою, що охоплює суміжні області знань, отримання знань з різних джерел [10, с. 94].

Ми вважаємо, що в основі успішних стратегій забезпечення якісної освіти лежать три базових елементи: широкий погляд на освітні результати, ефективний процес навчання, поєднання різних методів оцінки.

Система оцінки якості освіти може бути ефективною за умов врахування наступних положень методологічного характеру:

1) Оцінка більш широких освітніх результатів — не тільки когнітивного розвитку, але й творчого та емоційного.

2) Використання різних форм оцінювання — не тільки тестів та екзаменів, але й оцінки цілей навчання дітей та підлітків з інвалідністю, самооцінки школи, інспекції школи, проведення опитувань та інших якісних

досліджень, забезпечення участі у національних та міжнародних дослідженнях якості інклюзивної освіти.

3) Комбінація зовнішньої та внутрішньої оцінки діяльності школи із забезпечення задоволення особливих освітніх потреб учнів з вадами здоров'я.

4) Система моніторингу, що базується на індикаторах, які відображають фактори, котрі безпосередньо впливають на якість процесу і результатів: кваліфікацію педагогів, професійну автономію, якість підручників для дітей з вадами здоров'я, наявність комп'ютерів зі спеціальним облаштуванням для осіб з інвалідністю, сучасні форми організації навчання, безпеку освітнього процесу, фінансову ефективність і т. п.

Таким чином, громадська відповідальність і професіоналізм виступають важливими умовами адекватного оцінювання процесу формування системи інклюзивної освіти, створюють та забезпечують можливість оперативно реагувати, розуміти й об'єктивно оцінювати проблеми та тенденції, які складаються, а тому для оцінки якості інклюзивного процесу в системі освіти необхідна розробка комплексу евалюаційних програм процесу формування інклюзивного освітнього середовища, як у школі, так і в освітній системі в цілому.

Список літератури

1. Вальдман И. А. Ключевые аспекты качества образования: уроки международного опыта [Электронный ресурс] / И. А. Вальдман. — Режим доступа: www.iuorao.ru/05-06-2010-00/79-2010-01-01-41
2. Всемирная программа действий в отношении инвалидов. Принята 37/52 резолюцией ГА ООН от 3 декабря 1982 г. — Хроника ООН, А/№.351/Add.1/1.
3. Галоуей Х. Психология вивчення і навчання / Х. Галоуей. — Варшава: PWN, 1988. — Т. II.
4. Дикова-Фаворская Е. М. Проблемы приспособления людей с особыми потребностями к новым социокультурным условиям / Е. М. Дикова-Фаворская // Социологические исследования современного общества: Методология, теория, методы: Вестник Харьк. нац. ун-та им. В. Н. Каразина. — Х.: Основа, 2007. — С. 555–558.
5. Зотова Е. Специальное или инклюзивное? [Электронный ресурс] / Екатерина Зотова // Политика образования. — Режим доступа: ps.1september.ru/article.php?ID=200701705
6. Інклюзивна школа: особливості організації та управління: навчально-методичний посібник / Колупаєва А. А., Софій Н. З., Найда Ю. М. та ін. за заг. ред. Даниленко Л. І. — К., 2007. — 128 с.
7. Инклюзивное образование: путь в будущее // Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры: Международная конференция по образованию. — Сорок восьмая сессия. — Международный центр конференций, Женева 25–28 ноября 2008 год. — Женева, 2008.
8. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія / А. А. Колупаєва. — К.: Самміт-Книга, 2003. — 272 с.
9. Методологический гид для учреждений общего начального и среднего образования «Инклюзивное образование»: разработано в рамках Проекта «Равный доступ к образованию» Программы «Молдова — сообщество для всех», внедряемой Keystone Moldova совместно с Министерством просвещения, при финансовой поддержке Open Society Foundations/Early Childhood Program в партнерстве с Open Society Foundations/Mental Health Initiatives / [Родика Соловей]. — Кишинев, 2010.
10. Немерко Б. Дидактичний вимір та система забезпечення якості роботи школи / Б. Немерко // Poradnik dyrektora szkoły. — Варшава: Wydawnictwo RAABE, 2000.
11. Оцінювання в школі / [ред. Е. Толвінська-Круліковська]. — Варшава: ОРО, 2010.
12. Самооцінювання в школі / [пер. з пол. О. Гарцули]. — Львів: Літопис, 2011. — 186 с.

References

1. Valdman, I. A. Klyuchevye aspekty kachestva obrazovaniya: uroki mezhdunarodnogo opyta [Key aspects of quality of education: lessons of the international experience]. www.iuorao.ru/05-06-2010-00/79-2010-01-01-41.
2. Khronika OON. Vsemirnaya programma deystviy v otnoshenii invalidov. Prinyata 37\52 rezolyutsiy GA OON ot 3 dekabrya 1982 g. [The World Programme of Action concerning disabled people. It is accepted by 37\52 resolution of the UN of December 3, 1982.]. http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/prog.shtml
3. Halouvey, Kh. Psikhologiya vyychennya i navchannya [Psychology of studying and training]. Varshava: PWN. V. 2, 1988
4. Dikova-Favorskaya, Ye. M. Problemy prispособleniya lyudey s osobymi potrebnyami k novym sotsiokulturnym usloviyam [Problems of adaptation of people with special needs to new sociocultural conditions]. Sotsiologicheskie issledovaniya sovremennogo obshchestva. Metodologiya, teoriya, metody. Vestnik Kharkovskogo Natsionalnogo Universiteta im. V. N. Karazina (2007): 555-558.
5. Zotova Ye. Spetsialnoe ili inklyuzivnoe? Politika obrazovaniya [Special or inclusive? Policy of education]. ps.1september.ru/article.php?ID=200701705
6. Kolupayeva A. A. et al. Inklyuzivna shkola: osoblyvosti orhanizatsiyi ta upravlinnya [Inclusive school: features of the organization and management]. Edited by L. I. Danylenko. K., 2007
7. Inklyuzivnoe obrazovanie: put v budushchee [Inclusive education: a way in future]. Organizatsiya Obedinennykh Natsiy po voprosam obrazovaniya, nauki i kultury. Mezhdunarodnaya konferentsiya po obrazovaniyu [The United Nations concerning education, sciences and cultures. International conference by training]. Zheneva: Mezhdunarodnyy tsentr konferentsiy, 2008. — Zheneva, 2008.
8. Kolupayeva, A. A. Inklyuzivna osvita: realiyi ta perspektyvy [Inclusive education: realities and prospects]. K.: Sammit-Knyha, 2003.
9. Solovey, R. Metodologicheskiy gid dlya uchrezhdeniy obshchego nachalnogo i srednego obrazovaniya «Inklyuzivnoe obrazovanie»: razrabotano v ramkakh Proekta «Ravnyy dostup k obrazovaniyu» Programmy «Moldova — soobshchestvo dlya vsekh», vnedryaemoy Keystone Moldova sovmestno s Ministerstvom prosveshcheniya, pri finansovoy podderzhke Open Society Foundations/Early Childhood Program v partnerstve s Open Society Foundations/Mental Health Initiatives» [The methodological guide for establishments of the general primary and secondary education «Inclusive education» it is developed within the Project «Equal Access to Education», «Moldova — Community for All» Programs, the introduced Keystone Moldova together with the Ministry of Public Education, with financial support of Open Society Foundations/Early Childhood Program in partnership with Open Society Foundations/Mental Health Initiatives]. — Kishinev, 2010.
10. Nyemyerko, B. Dydaktychnyy vymir ta systema zabezpechennya yakosti roboty shkoly [Didactic measurement and system of quality assurance of work of school]. Poradnik dyrektora szkoły. Varshava: Vydavnytstvo RAABE, 2000.
11. Tolvinska-Krulikovska, E., ed., Otsinyuvannya v shkoli [Estimation at school]. Varshava: ORO, 2010.
12. Hartsuly, O., trans., Samootsinyuvannya v shkoli [Self-assessment at school]. Lviv: Litopys, 2011.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2016

Здрагат С. Г.

кафедра соціології Інститута соціології, психології і соціальних комунікацій Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
к. 21, Катерининська 48 А, г. Одеса, 65045, Україна

ОБЩЕСТВЕННАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ И ПРОФЕССИОНАЛИЗМ КАК УСЛОВИЯ АДЕКВАТНОГО ОЦЕНИВАНИЯ СИСТЕМЫ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Резюме

В статье рассматривается роль гражданской ответственности и профессионализма как необходимых условий адекватного оценивания системы инклюзивного образования при выборе стратегии его формирования, что обеспечивает возможность оперативно реагировать, понимать и объективно оценивать проблемы и тенденции, которые складываются в процессы реализации инклюзивной практики. Для оценки качества инклюзивного процесса в системе образования автором определяются элементы эвалюационного исследования, рассматриваются этапы процесса оценки и предлагается, как необходимость, разработка алгоритма и комплекса эвалюационных программ по определенным направлениям работы учебного заведения.

Ключевые слова: инклюзия, инклюзивное образование, оценивание, эвалюация, эвалюационные исследования.

Zdragat S. G.

Chair of Sociology, M. P. Dragomanov Institute of Sociology,
Psychology and Social Communications
apt. 21, Katerynynska 48 A, Odessa, 65045, Ukraine

CIVIL LIABILITY AND PROFESSIONALISM AS PRECONDITIONS FOR ADEQUATE EVALUATION OF THE INCLUSIVE EDUCATION SYSTEM

Summary

Intensive changes taking place in the society lead to higher expectations of the results and quality of schoolwork. Educational institutions should quickly adapt to the new situation and use innovative approaches in their work. In our country, the right of children with special educational needs to study at general educational institutions at the place of their residence is legislated. In its turn, the educational institutions should provide for a range of required services in accordance with diverse educational needs of such children through the inclusive educational system. The paper deals with a role of civil liability and professionalism as the necessary preconditions for adequate evaluation of the inclusive education system when selecting a strategy of its formation. Such approach enables to promptly respond, understand and objectively assess the problems and trends that form in the process of the inclusive practice accomplishment.

Every school should have a program for evaluation of its changes and be included in wider evaluation programs that make it possible not just fix a certain status of the school development but also identify the causes of such educational quality and propose directions to upgrade inclusive education with due account of special educational needs of various category pupils. For effective evaluation it is necessary to set up a system of expert support for schools and implement positive foreign and domestic experience related to the inclusive education concept implementation. With a view of evaluating the quality of inclusive process in the education system the author defines the evaluation process components, analyses the evaluation process stages and proposes, as a necessity, to develop an algorithm and a set of evaluation programs for certain directions of the educational institution activity.

Key words: inclusion, inclusive education, assessment, evaluation, evaluation study.

Калашнікова Л. В.

к. с. н., доцент,

кафедра соціології Чорноморського державного університету ім. П. Могили,
вул. 68 Десантників, 10, м. Миколаїв, 54000, Україна

Тел.: (380512) 57-18-00. E-mail: lkucheryavenko@ Rambler.ru.

Черноус Л. С.

к. с. н.,

кафедра соціології та економіки Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ
КНУ,

пр. Гагаріна 54, м. Кривий Ріг, 50000, Україна

Тел.: (380564) 717930. E-mail: ljudmila77@inbox.ru

**СВІТОВІ СОЦІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДНИЦЬКІ ЦЕНТРИ ТА СЛУЖБИ:
ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА**

У статті подано довідкову інформацію щодо становлення та функціонування провідних світових соціологічних дослідницьких центрів та служб, визначено напрямки їх діяльності, схарактеризовано організаційну структуру.

Ключові слова: соціологічні дослідження, соціологічні центри та служби, соціологічні організації.

Успішність формування професійних якостей студента-соціолога у процесі навчання визначається професійною мотивацією, що являє собою процес стимулювання до досягнення визначних професійних успіхів. Ця складова мотиваційної сфери студентів визначає не лише правильність вибору професійного шляху й продуктивність трудової діяльності, ступінь задоволеності результатами своєї праці, але й успішність всього процесу професійного навчання. Ознайомлення студентів-соціологів з основними напрямками діяльності світових соціологічних служб, академічних інститутів, специфікою їх становлення та функціонування в умовах розвитку сучасного суспільства дозволить мотивувати їх на майбутню успішну професійну діяльність.

Метою даної статті є висвітлення відомостей щодо діяльності провідних світових соціологічних центрів, які внесли вагомий внесок у становлення емпіричної та прикладної соціології.

Міжнародний інститут соціології (МІС) (International Institute of Sociology), перше інтернаціональне об'єднання професійних соціологів, створене у 1893 р. в Парижі за ініціативи французького соціолога, політичного діяча, аудитора Державної Ради Франції Р. Вормса. Основним призначенням організації стали стимулювання, розробка, обмін та впровадження наукового знання з питань соціологічної релевантності, зокрема підвищення якості соціальних досліджень. Членство відкрите для всіх соціологів, а також науковців з суміжних дисциплін. Кожні два роки з певними винятками МІС організує всесвітні соціологічні конгреси, 41-й

конгрес відбувся у 2013 р. в Упсала (Швеція), дата і місце наступного конгресу ще з'ясується.

Керівництво МІС здійснюється президентом, нині його очолює К. Калхун (США), і бюро, що складається з 7 членів (не більше двох представників від однієї країни), обраних на конгресі. Членство у бюро триває 4 роки з моменту обрання або до наступного конгресу. Члени бюро можуть бути переобрані, але не більше ніж один раз. Сьогодні секретаріат МІС розташовано у шведській колегії перспективних досліджень (Упсала, Швеція), якій у 1985 р. присвоєно статус національного наукового закладу та іменовано як Національний інститут передових досліджень.

МІС у 1893 р. заснував видавництво соціологічного журналу «The International Review of Sociology / Revue Internationale de Sociologie», який нині видається Римським університетом (Rome University; видавництво «Taylor and Francis») [7].

У видозміненій формі МІС існує і зараз, однак після Другої світової війни осередком професійного спілкування та співробітництва стала *Міжнародна соціологічна асоціація* (МСА) (Internacional Sociological Association) — об'єднання національних соціологічних асоціацій, дослідницьких інститутів, відділень та факультетів, а також фізичних осіб, що займаються проведенням різноманітних соціологічних досліджень, засноване у 1949 р. за сприяння ЮНЕСКО. Установчий конгрес асоціації відбувся у вересні 1949 р. в Осло (Норвегія), у його роботі взяли участь представники 21 країни світу (серед них Ж. Даві, Ж. Гурвич, Г. Ле Бра (Франція); А. Холландер (Нідерланди), Р. Кеніг (Швейцарія), Л. Вірт, П. Лазарсфельд, О. Клінеберг (США); Е. Рінде (Норвегія), Т. Маршалл (Великобританія), президентом виконавчого комітету було обрано Л. Вірта (США). Сьогодні членами асоціації є національні соціологічні об'єднання 126 країн світу. Офіційними мовами асоціації визнано англійську, французьку та іспанську.

У відповідності до статуту, за мету діяльності МСА було визначено: сприяння розвитку соціології у світі, використання соціології для розв'язання глобальних та регіональних проблем, розширення особистісних контактів між соціологами різних країн, посилення міжнародного обміну інформацією у галузі соціології, підтримка проведення міжнародних соціологічних проектів.

До МСА, у якості її членів, входять національні соціологічні асоціації, а також прирівняні до них організації. Радянська соціологічна асоціація АН СРСР стала членом міжнародної соціологічної асоціації у 1958 р.

Вищим органом управління МСА є рада, до складу якої входять по одному представнику від національних асоціацій, що вступили до неї. Рада обирається один раз на чотири роки, її робочим органом є виконавчий комітет, що керує роботою асоціації у період між конгресами. До складу виконавчого комітету входять президент, три віце-президенти, виконавчий секретар, 7 основних членів і 4 асоційованих члени від дослідницьких комітетів, а також экс-президент асоціації. Виконавчий комітет ділиться на чотири підкомісії: програмну, з прийому нових членів та фінансів, з публікацій, з координації та досліджень.

До 1962 р. Всесвітні соціологічні конгреси проводилися з інтервалом у три роки, а після 1962 р. — через 4 роки. З дня свого утворення МСА підготувала і провела 18 конгресів. Постійно зростає кількість учасників конгресів і число країн, які вони представляють. Якщо перший конгрес зібрав 180 соціологів, то 18-й — близько 8 тис.

За минулі півстоліття з моменту створення МСА її президентами були: 1949–1952 Л. Вірт (США), 1953–1956 Р. Анджелл (США), 1956–1959 Р. Фрідман (Франція), 1959–1962 Т. Маршалл (США), 1962–1966 Р. Кьоніг (Німеччина), 1966–1970 Я. Щепаньський (Польща), 1970–1974 Р. Хілл (США), 1974–1978 Т. Боттомор (Великобританія), 1978–1982 У. Хіммель-странд (Швеція), 1982–1986 Ф. Кардозо (Бразилія), 1986–1990 М. Арчер (Великобританія), 1990–1994 Т. К. Ооммен (Індія), 1994–1998 В. Валлестайн (США), 1998–2002 А. Мартінеї (Італія), 2002–2006 П. Штомпка (Польща), 2006–2010 М. Вевьорка (Франція), 2010–2014 М. Буравой (США). Сьогодні МСА очолює М. Абрахам (США), обрана на останньому конгресі.

У 1970 р. на Всесвітньому соціологічному конгресі у Варні (Болгарія) було прийнято рішення про створення Дослідницької ради, що є ще одним робочим органом МСА і об'єднує представників дослідницьких комітетів. У 1982 р. був створений Дослідний координаційний комітет, який обирається Дослідницькою радою. Він розглядає пропозиції щодо створення нових дослідницьких комітетів і затверджує їх. Сьогодні у складі МСА налічуються 53 дослідницьких комітети, окрім них функціонують робочі групи, тематичні групи та групи ad hoc (формується для реалізації ексклюзивних дослідницьких проектів з використанням якісних та кількісних методик збору емпіричного матеріалу).

МСА має свої періодичні видання: *Current Sociology* ISA (видається з 1952 р.); *SAGE Publications* (з 1974 р.); *International Journal of Sociology and the International Sociological Association* (з 1986 р.) [6].

Інститут Геллапа — офіційна міжнародна дослідницька структура *Gallup International*, заснована у травні 1947 р. Ще у 1935 р. Дж. Геллап разом з підприємцем Г. Андерсоном, ризикнувши власним капіталом, заснували у Принстоні (штат Нью-Джерсі, США) Американський інститут громадської думки або Інститут Геллапа, який у 1947 р. був перейменований у Міжнародну асоціацію Геллапа. Дж. Геллап був обраний першим президентом асоціації і керував нею до своєї смерті (1984 р.). З 2007 р. і донині асоціацію очолює Дж.-М. Лежер (Канада).

У травні 2010 р. *Gallup International Association* приєдналась до *Worldwide Independent Network of market research (WIN)* і сьогодні іменується *WIN/Gallup International*, зареєстрована у Цюриху (Швейцарія) — величезна імперія, що об'єднує 75 незалежних дослідницьких організацій, розташованих у різних частинах світу. Річний дохід асоціації становить понад 500 млн євро і обіймає майже 95 % європейського ринку маркетингових досліджень.

Асоціацією реалізується ряд довготривалих міжнародних дослідницьких проектів — «Глас народу» (*The Voice of the People Survey*); «Вплив кри-

зи на жителів різних країн» (WIN Crisis Index); «Індекс споживчої довіри» (Consumer Confidence Index); «Індекс надії: багатство/бідність, песимізм/оптимізм», «Барометр світової корупції» (Global Corruption Barometer) та ін. Gallup International регулярно проводить дослідження для глобальних клієнтів, серед яких: ООН, Червоний Хрест, НАТО, Світовий економічний форум і т. д.

Ексклюзивним представником WIN/Gallup International в Росії та Україні є дослідницький холдинг Romir (Москва, Росія), створений у 1989 р. Сьогодні кампанія налічує 320 високопрофесійних фахівців, 30 регіональних представництв, розгалужену мережу з понад 10000 інтерв'юєрів. Очолює холдинг президент А. Мілехін. У структурі Romir функціонує 5 підрозділів: департамент з роботи з клієнтами, департамент міжнародних відносин, департамент якісних досліджень, департамент кількісних досліджень та департамент панельних досліджень.

Провідними напрямками роботи холдингу є: маркетингові дослідження, зокрема вивчення споживчих ринків (оцінка задоволеності клієнтів компаній за різними параметрами, тестування торгових марок, оцінка ефективності рекламної кампанії, вивчення репутації та ціннісного сприйняття бренду, моніторинг цін у торговельних мережах, категоріальний аналіз з фокусом на роздрібні мережі тощо); дослідження медійної сфери; соціально-політичні дослідження (соціологічний супровід виборчих кампаній, вивчення соціальної структури суспільства й т. ін.); соціально-економічні дослідження (вивчення проблем малого бізнесу, дослідження стратегії розвитку корпорацій, міжнародні порівняльні соціологічні дослідження і т. д.) [2].

Інститут демоскопії, заснований у 1947 р. Е. Ноель-Нойман та її чоловіком, видатним журналістом Е. Нойманом у маленькому рибацькому селищі Алленсбах (Німеччина). Інститут створювався задля проведення маркетингових, медіа- й соціальних досліджень, вивчення громадської думки.

Сьогодні Інститут демоскопії має статус товариства з обмеженою відповідальністю, його очолює Р. Кьохер. В Інституті працюють близько 100 постійних співробітників, мережа інтерв'юєрів налічує майже 18000 осіб у різних містах та селищах Німеччини. З травня 1999 р. 99 % капіталу Інституту належить Публічному фонду демоскопії Алленсбах, не отримуючи бюджетних субвенцій, свою діяльність ця установа фінансує лише за рахунок доходів від виконаних досліджень.

Інститут демоскопії проводить близько 100 опитувань на рік, у яких бере участь 80 тис. респондентів. Однак спектр застосовуваних методів не дуже великий, це переважно бліц-опитування, інтенсивні інтерв'ю, формалізовані опитування, лонгітюдні дослідження тощо.

Інститут має декілька постійно діючих проектів, серед яких слід виділити такі, як: аналіз ринку та рекламодавців (Allensbach Markt- und Werbeträger-Analyse), в межах якого щорічно проводиться 20 тис. інтерв'ю; з 1987 р. на замовлення журналу «Capital» регулярно проводиться панель «Capital-Elite-Panel» — телефонні інтерв'ю з понад 600 провідними представниками ділового світу, політики та державного управління; з

1949 р. проводяться передвиборчі дослідження з метою вивчення політичних настроїв виборців; з 1949 р. щомісячно проводяться омнібуси на базі 2000 інтерв'ю за репрезентативною вибіркою населення старше 16 років; з 1959 р. проводяться опитування населення щодо споживчої поведінки, планів придбання різних груп товарів, перегляду телепередач, читання газет тощо; з 1997 р. реалізується проект АСТА (Allensbach Computer and Technology Analysis), у якому беруть участь 10 тис. осіб у віці від 14 до 54 років, яких опитують на предмет визначення ставлення до комп'ютера, Інтернету, мобільного зв'язку і т. ін.

Щодо методики опитувань зазначимо, що співробітники Інституту демоскопії широко практикують «вилкові опитування» (вперше цей метод був описаний у 1944 р. американським соціологом Х. Кандрілом), за яких на стадії тестування вибіркова сукупність ділиться на декілька підвибірок, кожній з яких задаються однакові за змістом запитання у різних формулюваннях задля перевірки впливу формулювання конкретного запитання на якість відповідей респондентів. З 1958 р. широко використовується метод включеного спостереження в ході опитування споживачів, коли інтерв'юер сам виступає в ролі покупця, задаючи вивчені напам'ять запитання продавцеві. З 1973 р. Інститутом проводиться домашній тест реклами, для реалізації якого інтерв'юери домовляються з обраними за визначеними квотами респондентами про можливість участі у перегляді визначеної телепрограми у них вдома. Перед початком передачі і після її завершення дослідник має задати запитання респондентам, при цьому фіксує емоційну реакцію на рекламні ролики, що демонструються в ході телепрограми [3].

Європейська асоціація дослідження громадської думки та ринку (ESOMAR: European Society for Opinion and Marketing Research) є однією з провідних всесвітніх асоціацій, що об'єднує спеціалістів у галузі дослідження громадської думки та маркетингових досліджень. Вона була створена у вересні 1948 р. в Амстердамі (Голландія). Сьогодні асоціація налічує понад 4 тис. індивідуальних членів зі 100 держав світу. Нині очолює асоціацію президент Л. Флорес (Франція).

Асоціація була створена з метою: встановлення і підтримання найвищих професійних стандартів у сфері маркетингових й соціальних досліджень; концентрації зусиль на цілях, спільних для всіх професіоналів у даній сфері; сприяння підвищенню суспільної довіри до досліджень та дослідників; обміну досвідом у сфері прогресивних методів і технологій досліджень.

Діяльність ESOMAR сьогодні відбувається за такими основними напрямками: проведення міжнародних семінарів, конгресів, конференцій та річних зборів з найактуальніших питань маркетингових і соціальних досліджень; проведення навчальних програм і курсів з техніки маркетингових досліджень; організація й підтримка інституту національних представників у всіх країнах світу.

Майже за 70 років свого існування невелика група європейських фахівців перетворилася на всесвітню організацію, що має у своєму складі понад 3000 членів з більш ніж 80 країн світу. Членство в організації, як

і раніше, індивідуальне, щоб уникнути небажаного впливу корпоративної конкуренції. Членство в ESOMAR не залежить від політичних і культурних відмінностей. Його членом може стати будь-хто з професіоналів, активно залучених до розробки сучасних технічних методів маркетингу і використання маркетингових досліджень як основи для прийняття ефективних рішень. Членами асоціації нині є фахівці практично з усіх країн світу [1].

Одним з найважливіших завдань ESOMAR сьогодні є забезпечення можливості вивчати досвід дослідження ринку інших країн світу через прямий контакт з особами, які цим безпосередньо займаються. Першим національним представником асоціації в Україні (2001–2005 рр.) був генеральний директор Київського міжнародного інституту соціології, віце-президент Української асоціації маркетингу (УАМ) В. Паніотто. З 2005 р. офіційним представником ESOMAR в Україні є діючий генеральний директор УАМ І. Лилик.

Щодо структури організації зазначимо, що асоціацією керує рада, яка обирається на загальному зібранні й складається з президента і восьми інших членів ради. Всі члени ради, включаючи президента, призначаються строком на два роки. Президент має право займати посаду не більше ніж один термін, натомість інші члени ради — три повні строки. Членство у раді визначається країною та сферою зайнятості. Рада створює комітети та робочі групи за необхідністю, визначає їх склад й обов'язки. Одним з комітетів є виконавчий комітет (центральний секретаріат асоціації), основним призначенням якого є здійснення контролю за повсякденною діяльністю асоціації. До складу центрального секретаріату входять президент, віце-президент, генеральний директор та головний фінансовий директор [1].

Національний центр опитування громадської думки США (National Opinion Research Center — NORC) — у жовтні 1941 р. соратник Дж. Геллапа Х. Філд за підтримки приватних підприємців на базі Денверського університету (штат Колорадо, США) створив першу дослідницьку організацію академічного типу, основною метою якої стали надання консультативної допомоги та розробка емпіричних проектів для професійних соціологів. Після загибелі Х. Філда в авіакатастрофі у 1946 р. центр у 1947 р. під керівництвом В. Харта перемістився до Чикагського університету, де він успішно функціонує й нині.

Починаючи з 1953 р. NORC на замовлення Державного департаменту США проводить регулярні опитування щодо якості медичного забезпечення, проблем та перспектив медичного страхування, з 1950 р. — дослідження психічного здоров'я американців. Спільно з Міністерством праці США з середини 1960-х рр. фахівці центру почали проводити щорічні дослідження ринку праці, з'ясування особливостей ефективного використання людського капіталу, вивчення проблем працевлаштування окремих груп населення — людей похилого віку та молоді, особлива увага приділялась вивченню цієї проблеми серед представниць жіночої статі. З 1972 р. у межах основного проекту GSS (General Social Survey) проводиться моніторинг за комплексним опитувальником (омнібусом), побудованим на особистіс-

них інтерв'ю домогосподарств США. Основні тематичні модулі: міжгенераційна мобільність, релігія, війна, стратифікація, трудові організації, соціально-політична ситуація, емоції, соціальні мережі, раси, гендер, ринок, розумове здоров'я, медичне страхування тощо.

Сьогодні NORC очолює президент і генеральний директор Д. Гаулін, в структурі центру налічується 16 провідних дослідницьких відділів та центрів [8].

Національний центр соціальних досліджень NatCen (National Centre for Social Research) — найбільший незалежний (некомерційний) дослідницький інститут у Великобританії, заснований у 1969 р. Р. Джовеллом та Дж. Хойнвіллом. У червні 2002 р. центр перейменовано в акціонерне товариство з обмеженою відповідальністю. Керує NatCen рада засновників, що у 2013–2014 рр. налічувала 12 осіб, та директор П. Янг. Річний дохід центру у 2013 р. перевищив 3,52 млн євро, у штаті працюють 170 постійних співробітників та 1000 інтерв'юєрів.

У структурі NatCen наявні два дослідницьких центри, що об'єднують шість робочих груп: стратегічний науково-дослідницький центр (діти, сім'я та робота; злочинність і справедливість; здоров'я, соціальні відносини і навколишнє середовище) та центр досліджень (опитування домогосподарств; повторні дослідження; здоров'я і біометричні обстеження). Окремим структурним підрозділом центру є Шотландський центр соціологічних досліджень (ScotCen).

Серед провідних напрямків дослідження: діти та молодь (особливі потреби дітей та молоді, молодіжна злочинність, вживання тютюну, алкоголю, наркотиків тощо); суспільство (громадянські обов'язки, участь у політичному житті); родина (батьки й батьківство, родинне виховання, неблагополучні сім'ї, соціальна підтримка сімей); злочин та покарання (поліцейська реформа, відбудова тюрем, політика кримінального судочинства, кібер-злочинність, сексуальні злочини й т. ін.); гендерні дослідження; здоров'я та благополуччя (психічне здоров'я, медичне обслуговування, фізична активність, їжа та дієти, сексуальне здоров'я, залежна поведінка); житло, енергозберігаючі технології; доходи та праця (безробіття, фінансовий менеджмент, корпоративна етика, кар'єрне зростання, пенсійне забезпечення, соціальні гарантії, доходи населення); освіта (робота служб соціального захисту дітей, якість навчання, учнівство, вища освіта); соціально-політичні відносини (конституційні права та обов'язки, особиста моральна позиція, релігія й віра, соціальне та національне самоусвідомлення, соціальна нерівність, імміграція, соціальні послуги тощо); транспорт (поведінка пасажирів та водіїв, безпека пересування) [9].

GfK Group (Gesellschaft für Konsumforschung) — найбільша в Європі дослідницька компанія, що пропонує послуги у сфері маркетингових досліджень. У 1934 р. професор В. Версхофен заснував науковий інститут «Асоціація для досліджень споживачів» (Gesellschaft für Konsumforschung). Ця подія стала початком поширення маркетингових досліджень у Німеччині. У тому ж році за ініціативою Л. Ерхарда, канцлера Німеччини, у Нюрнберзі (Німеччина) була заснована компанія GfK Group.

Сьогодні компанія посідає 4-те місце серед провідних маркетингових дослідницьких компаній, об'єднує понад 13 тис. експертів у 115 дочірніх компаніях з понад 100 країн світу, які здійснюють маркетинговий аналіз, поєднуючи власну пристрасть до роботи та 80-річний досвід GfK у сфері аналітики. Очолює компанію виконавчий директор М. Хартманн. Основними завданнями компанії є оптимізація реклами та комунікації, вивчення досвіду споживачів, розробка та оптимізація продукту, оптимізація цін й цінності бренду, удосконалення каналів продажу та категорій товарів.

Всі дослідження компанії слід розділяти на дві групи: **«вибір споживачів»** — досліджується те, що продають, коли і де, постійно відстежуються онлайн та оффлайн медіа, а також основні канали продажів та інформації; **«досвід споживачів»** — у такого роду дослідженнях увагу зосереджено на необхідності вивчення ставлення, сприйняття й поведінки споживачів завдяки використанню надійних методик дослідники намагаються відповісти на питання «хто», «що», «чому» й «як».

У всіх компаніях, що входять до складу GfK Group, робота ведеться в чотирьох провідних напрямках, координація якими здійснюється централизовано: Ad-Hoc Worldwide — в межах даного напрямку клієнтам пропонують ексклюзивні дослідження, що поєднують використання кількісних та якісних методів збору емпіричного матеріалу, а також застосовують брендові розробки компанії; Consumer Tracking — панель домогосподарств, які щоденно надають відомості про придбані ними товари, що дозволяє робити висновки щодо обсягів споживання й простежувати динаміку споживчої поведінки; Non-food Tracking являє собою панель роздрібних торговельних точок, інформація від яких збирається й опрацьовується у спеціальному пакеті програм; Media Research передбачає вимірювання телевізійної аудиторії [4].

GfK Ukraine — українська дослідницька компанія, що входить до мережі GfK Group, найбільша компанія з маркетингових та соціальних досліджень в нашій країні. Історія GfK Ukraine починається у 1995 р. — із заснування незалежного приватного маркетингового агентства «Українські опитування та дослідження ринку», яке у 1998 р. увійшло до мережі GfK Group.

GfK Ukraine проводить дослідження споживчої панелі домогосподарств (ConsumerScan) з січня 1999 р. Дослідженням охоплюється 5000 домогосподарств (понад 10000 осіб) по всій Україні, які щоденно звітують про свої покупки більше ніж по 60 групах товарів щоденного споживання. Компанія проводить також дослідження ринків фінансових та телекомунікаційних послуг — регулярне та оперативне отримання інформації щодо стану ринків банківських, страхових та телекомунікаційних послуг на замовлення фізичних осіб.

Сьогодні в GfK Ukraine працюють понад 170 штатних співробітників-спеціалістів у різних галузях наукового знання, зокрема соціологи, психологи, економісти, а також фахівці з маркетингу, статистики, програмування, математики тощо. Дослідники компанії поєднують експертне розуміння секторів, де працюють з клієнтами, застосовуючи найсучасні-

ші дослідницькі методики. Завдяки цьому вони можуть дати відповіді на найскладніші питання, які стоять перед клієнтами. Компанія працює з такими галузями господарства як виробництво, роздрібний продаж, сфера охорони здоров'я, сфера послуг та ЗМІ [5].

Інформація, наведена у цій статті, стане у пригоді студентам, що опановують професії соціолога, соціального працівника, менеджера соціального управління, а також викладачам, науковцям, аспірантам, керівникам організацій, потенційним замовникам соціологічних досліджень й всім, хто цікавиться актуальними проблемами сучасного соціологічного знання. Адже знайомство з напрямками діяльності світових соціологічних служб дозволить значно підвищити рівень соціологічної культури суспільства, суттєво змінити місце і роль соціології в сучасному українському суспільстві, в цілому підвищити міжнародний авторитет української соціології.

Список літератури

1. About ESOMAR [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.esomar.org/about-esomar.php>
2. Worldwide Independent Network Of Market Research / Gallup International / Who we are / About Us [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.wingia.com/en/who_we_are/
3. Allensbach Institute / About the Institute [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ifd-allensbach.de/service/english/about-the-institute.html>
4. GfK Group / About GfK [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.gfk.com/about-gfk/about-gfk/>
5. GfK Ukraine / Ринки, завдання, рішення [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.gfk.com/uk-ua/>
6. About ISA [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.isa-sociology.org/about/isa_statutes.htm
7. About the IIS [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.swedishcollegium.se/iis/index.htm>
8. About NORC/ Our History [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.norc.org/About/Pages/our-history.aspx>
9. About NatCen Social Research [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.natcen.ac.uk/about-us/about-natcen-social-research/>

References

1. «About ESOMAR», accessed April 11, 2016, <https://www.esomar.org/about-esomar.php>
2. «Worldwide Independent Network Of Market Research/Gallup International/Who we are/About Us», accessed April 11, 2016 http://www.wingia.com/en/who_we_are/
3. «About the Allensbach Institute», accessed April 11, 2016, <http://www.ifd-allensbach.de/service/english/about-the-institute.html>
4. «About GfK Group», accessed April 11, 2016, <http://www.gfk.com/about-gfk/about-gfk/>
5. «GfK Ukraine», accessed April 11, 2016, <http://www.gfk.com/uk-ua/>
6. «About ISA», accessed April 11, 2016, http://www.isa-sociology.org/about/isa_statutes.htm
7. «About the IIS», accessed April 11, 2016, <http://www.swedishcollegium.se/iis/index.htm>
8. «About NORC/ Our History», accessed April 11, 2016, <http://www.norc.org/About/Pages/our-history.aspx>
9. «About NatCen Social Research», accessed April 11, 2016, <http://www.natcen.ac.uk/about-us/about-natcen-social-research/>

Стаття надійшла до редакції 10.12.2015 р.

Калашникова Л. В.

кафедра соціології Черноморського державного університета
ім. П. Могилы,
ул. 68 Десантників, 10, г. Николаев, 54000, Україна

Черноус Л. С.

кафедра соціології і економіки Криворожського педагогічного інституту
ГВУЗ КНУ,
пр. Гагарина 54, г. Кривий Ріг, 50000, Україна

**МИРОВЫЕ СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЕ ЦЕНТРЫ
И СЛУЖБЫ: ИНФОРМАЦИОННАЯ СПРАВКА**

Резюме

В статье представлена справочная информация о становлении и функционировании ведущих мировых социологических исследовательских центров и служб, определены направления их деятельности, охарактеризована организационная структура.

Ключевые слова: социологические исследования, социологические центры и службы, социологические организации.

Kalashnikova L. V.

Department of Sociology, Petro Mohyla Black Sea State University, 68 Marines,
10, Nikolayev, 54000, Ukraine

Chernous L. S.

Department of Sociology and Economics, Krivoi Rog Pedagogical Institute,
Gagarina 54, Krivoi Rog, 50000, Ukraine

**WORLD SOCIOLOGICAL RESEARCH CENTERS AND SERVICE: THE
INFORMATION MATERIAL**

Summary

The article presents background information on the formation and operation of the International Institute of Sociology, Internacional Sociological Association, World-wide Independent Network of market research/Gallup International, Allensbach Institute, European Society for Opinion and Marketing, National Opinion Research Center (NORC), Center National Centre for Social Research (NatCen), GfK Group, which made a huge contribution to the development and establishment of empirical and applied sociology. The information provided in the article will be useful for those who show interest in relevant problems of contemporary sociological knowledge, contributing to social culture of society, determining the place and role of sociology in modern society.

Key words: sociological research, sociological centers and services, sociological organization.

Коваліско Н. В.

д. с. н., проф. кафедри історії та теорії соціології
Львівського національного університету імені Івана Франка,
кв. 32, вул. Антоненка-Давидовича, 8а, м. Львів, 79066, Україна,
Тел. +38 0977980015, E-mail: kovalisko@mail.lviv.ua

Бубняк С. М.

аспірант кафедри історії та теорії соціології, лаборант Центру моніторингу
Львівського національного університету імені Івана Франка,
вул. Яворівська, 39/1, смт. Івано-Франкове,
Яворівський р-н, Львівська обл., 81070, Україна
Тел. +38 0977888830, E-mail: s.bubnyak@ukr.net

**ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ В УКРАЇНІ: МОНІТОРИНГ
РЕЗУЛЬТАТІВ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ 2014–2015 рр.**

Стаття присвячена емпіричним дослідженням внутрішнього переміщення осіб у сучасній Україні; на підставі яких узагальнено та з'ясовано час, мотиви і причини переселення, території переселення, виокремлено проблемні життєві ситуації на новому місці (економічні, працевлаштування, житлові, соціальні, інформаційно-комунікаційні потреби, державні) та плани на майбутнє.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи (ВПО), мотиви, території, проблеми, плани на майбутнє.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження проблеми внутрішньо переміщених осіб (далі — ВПО) в сучасній Україні постала із окупацією Кримського півострова Російською Федерацією, а також з початком неоголошеної російсько-української війни на території Донецької та Луганської областей. Відтак у державі розпочалися міграційні процеси, що пов'язані із збереженням людського життя та створенням нестерпних умов для проукраїнських людей. Згідно з даними Організації Об'єднаних Націй, кількість ВПО в українському суспільстві станом на 10 липня 2015 р. досягла 1 млн 382 тис. [4]. Проте військові дії на частині Східної України продовжуються, відтак можна зауважити, що їх кількість з часом невпинно зростає. Тому вивчення цієї проблематики набуває особливої актуальності в часи економічної нестабільності, політичної заангажованості та соціальної незахищеності.

Дослідженню означеної теми приділили увагу такі дослідники, як О. Балакірева, Т. Бондар, Т. Доронюк, Ю. Корнєв, Е. Лібанова, О. Міхеєва, В. Серєда, А. Солодько, Л. Хижняк та інші, які зазначають, що ВПО в межах України мають різного роду мотиви переїзду та орієнтації на постійне місце проживання чи повернення на свою територію. Отож **метою статті** є спроба з'ясувати час, мотиви виїзду, території переселення, основні проблеми на новому місці та плани щодо майбутнього ВПО з Донбасу та Кримського півострова на території України.

Виклад основного матеріалу дослідження. ВПО в Україні — це категорія громадян України, які були змушені покинути своє місце прожи-

вання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту на частині території Донецької та Луганської областей або тимчасової окупації Автономної Республіки Крим [1].

Щодо виділення часу та хвиль міграційних потоків, то з окупованого Криму більшість людей переїхала в березні–квітні 2014 р. Своєю чергою, з Донецької та Луганської областей у травні–липні 2014 р. [9]. Проте не варто забувати, що окупація та військові дії тривають, тому люди і надалі продовжують залишати ці території, які є неприйнятними для нормальної життєдіяльності. Основними *мотивами* цього переміщення у жителів з окупованого Кримського півострова були нестерпні умови для людей, які підтримують українську політику та державність; їх переслідування, погрози та шантаж. Жителі Донбасу виїжджали, на загал, через відсутність засобів до існування: забезпечення усіма необхідними продуктами, питною водою, одягом, умовами проживання та відпочинку, санітарно-гігієнічними засобами тощо; існувала пряма загроза їхньому життю; переживання за майбутнє дітей; руйнування інфраструктури: відсутність енергетики, газопостачання чи водопостачання.

Основними територіями, які ВПО вибирали для переселення, були наступні:

- Автономна Республіка Крим → Київ (звичайні жителі), Одеса (військово-випускники), Львів (кримські татари) тощо.
- Донецька та Луганська області → Харків, Запоріжжя, Дніпропетровськ, Київ, Полтава, Одеса тощо.

Виходячи з даних досліджень, жителі Криму обрали Київ як перспективне місто, де поєднані різного роду культури та не існує мовних бар'єрів; в Одесі знаходиться українська військова частина і військовослужбовців вимушено перевели до цього міста; кримські татари обрали Львів як місто, де влада та постійні мешканці готові були прийняти ВПО та їх «позитивне ставлення через досвід депортацій та масового переселення, який люди мали із повоєнних часів» [9]. Також потрібно зауважити, що кримчани розуміли, що вони їдуть надовго, а то і назавжди. Відтак вони активно збирали усі необхідні речі та намагалися пристосуватись на новому місці.

ВПО з Донецької та Луганської областей обирали для себе територію проживання, яка найближче межує із їхнім попереднім місцем проживання. Для прикладу, у період 15–30 липня 2015 р. було проведено соціологічне дослідження у м. Харкові та з'ясовано наступні мотиви переїзду саме у це місто: 39 % — це місто близько до попереднього місця проживання; 32 % — надія на допомогу рідних, знайомих; 22 % — надія на допомогу волонтерів; 21 % — порада друзів, знайомих; 17 % — у місті опинилися випадково, нікуди було їхати; 3 % — інше [7]. А ще велику роль відіграли стереотипи та страхи. Люди, які були схильні до пропаганди Російської Федерації, не хотіли переїжджати до західних областей України незважаючи на те, що це найспокійніший регіон проживання сьогодні. Слід зазначити, що ситуація на Донбасі для всіх переселенців «видавалася абсурдною, такою, що не триватиме довго. Тому й виїзд за межі окупованої території сприймався як тимчасовий: від'їзд люди відклали до офіційної відпустки, не робили кроків

з продажу чи здавання в оренду житла, не звільнялись з роботи, не брали жодного майна, намагались зберегти своє життя у звичному руслі» [9].

Переїхавши на іншу територію проживання, ВПО зіткнулись із **проблемними життєвими ситуаціями**, які носять найрізноманітніший характер:

1. Економічні. Ключові характеристики ВПО: переїжджають невеликими групами у складі 2–6 членів сім'ї, частіше за все — утрюх. Кожна п'ята сім'я переселенців має від одного до трьох неповнолітніх дітей. Основне джерело доходу: 40 % — зарплата та самозайнятість; 30 % — пенсії; 10 % — адресна допомога держави; 5 % — накопичення; 15 % — різні види допомоги. Фінансово неспроможні купити необхідні продукти харчування — 70 %, а регулярно сплачувати комунальні рахунки — 57 % [8].

Найбільш значущі матеріальні потреби в оцінках ВПО за результатами дослідження¹ є наступними: 3,4 % — відсутність документів; 5,3 % — інше; 9 % — проживання у непристосованому приміщенні; 15,9 % — відсутність потрібного одягу; 32,8 % — відсутність роботи загалом; 32,9 % — відсутність роботи за фахом; 87,2 % — відсутність власного житла [6].

Працевлаштування. Результати соціологічного дослідження² щодо ВПО свідчать, що вони не можуть знайти роботи у зв'язку з тим, що існують регіональні відмінності в структурі зайнятості. Підтвердженням цьому є емпіричні дані: лише 0,9 % — працюють за тим самим фахом, що й за попереднім місцем проживання, з суттєво вищим доходом; 6,3 % — за тим самим фахом, але з суттєво нижчим доходом; 7 % — працевлаштовані за тим самим фахом і практично з таким самим доходом; 17,7 % — працюють не за фахом; 61,1 % — не працевлаштовані зовсім [10].

Щодо реєстрації у Центрах зайнятості, то 46,4 % внутрішньо переміщених жінок та осіб похилого віку — не зареєстровані в них, 42,1 % — зареєстровані. Причинами ігнорування реєстрації в Центрах зайнятості після переїзду є: не бачать сенсу реєструватися; не вірять, що допоможуть або не захочуть допомагати; були відгуки, що пропонують лише вакансії прибиральника або двірника; через відсутність деяких документів; не знають, як добратися; не знають, куди саме звертатися. Відтак респонденти аргументують певну готовність пошуку місця праці: 26,9 % — хотіли б пройти професійну підготовку або перепідготовку для подальшого працевлаштування або збереження робочого місця, а 21,2 % — хотіли б отримати навички, пройти додаткову підготовку/перепідготовку, яка б збільшила шанси знайти роботу.

Вирішення житлових проблем ВПО. Тип житла, де проживають зараз: 37 % — квартира, будинок; 19 % — кімната в квартирі, будинку; 11 % — кімната в гуртожитку; 7 % — кімната в санаторії, базі відпочинку; 2 % —

¹ Дослідження проведене колективом відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону ДУ «ІРД імені М. І. Долішнього НАН України» за сприяння Департаменту соціального захисту Львівської ОДА методом анкетного опитування ВПО з АР Крим, Луганської та Донецької областей у Львівській області (жовтень 2014 р.).

² Результати соціологічного дослідження «Оцінка потреб внутрішньо переміщених жінок та осіб похилого віку в Україні», проведеного ГО «Український інститут соціальних досліджень ім. О. Яременка».

в центрі тимчасового розміщення. Житло, в якому проживають: 31 % — знімають та оплачують самостійно; 21 % — власність родичів/знайомих і живуть безкоштовно; 17,5 % — власність родичів/знайомих і сплачують орендну плату; 15 % — надано державою безкоштовно; 5 % — надано державою на платній основі [10].

Щодо вирішення житлових проблем у м. Харкові, то 40 % опитаних орендують житло; 27 % — живуть у родичів, друзів; 27 % — у гуртожитках, кімнатах, квартирах, які безкоштовно надала держава; 6 % — живуть у незнайомих людей, які надали житло безкоштовно, або у волонтерів. Тому головною проблемою переселенців — це пошук житла (66 % від усіх опитаних)¹ [8].

2. Соціальні. Найбільш гострі проблеми соціального характеру в оцінках ВПО: 1 % — недовірливе ставлення з боку оточуючих; 1,2 % — конфесійні проблеми; 2 % — недовірливе ставлення нових колег; 2,9 % — прояви агресії з боку оточення; 8,1 % — мовні проблеми; 10,5 % — інше; 11,3 % — непорозуміння у сім'ї через різні погляди; 11,8 % — ціннісні проблеми; 20,4 % — несприйняття іншого майбутнього України; 47,9 % — неможливість бути разом із сім'єю [6].

3. Інформаційно-комунікаційні. Поінформованість ВПО про свої права та можливості є наступною: 38 % респондентів знають, куди звертатися у випадках насильства; 23 % — організації, які можуть захистити права ВПО; 14 % — не знають, куди звертатися у випадках насильства; 7 % — право на гуманітарну допомогу; 8 % — місце видачі гуманітарної допомоги; 2 % — право на оформлення адресної допомоги ВПО; 1 % — право на отримання довідки про взяття на облік ВПО; лише 0,7 % знають про місцезнаходження найближчої лікарні. Джерела інформації, орієнтовані на соціальну підтримку, забезпечення прав та можливостей: 3 % — інформаційні буклети; 8 % — радіозвернення; 8 % — ФМ-радіостанції; 9 % — спілкування із колегами; 12 % — гарячі лінії; 23 % — газети/журнали; 26 % — центри допомоги переселенцям; 29 % — працівники державних установ; 30 % — центри реєстрації переселенців; 36 % — інтернет-ресурси; 37 % — волонтери; 50 % — спілкування із близькими; 52 % — телебачення; 63 % — спілкування із іншими ВПО [3]. Відтак основні джерела інформації є невід'ємною складовою повсякденного життя, надають можливості для обміну досвідом, акумулюють інформацію з інших ресурсів.

4. Медичні. Після переїзду на іншу територію ВПО майже третина потребувала від держави допомоги в отриманні медикаментів; а 45,7 % в отриманні медичних послуг². Щодо захворювань, що ускладнюють повсякденне життя ВПО, то 5,5 % відзначили захворювання ендокринної сис-

¹ Харківський інститут соціальних досліджень разом із Чугуївською правозахисною групою за підтримки програмної ініціативи «Демократична практика» Міжнародного фонду «Відродження», в рамках громадського аудиту використання бюджетних коштів на забезпечення потреб вимушених переселенців (110), провели відповідне соціологічне дослідження, яке носить розвідувальний характер і не є репрезентативним.

² Результати соціологічного дослідження «Оцінка потреб внутрішньо переміщених жінок та осіб похилого віку в Україні», проведеного ГО «Український інститут соціальних досліджень ім. О. Яременка».

теми; 9,6 % — хвороби органів травлення; 13,5 % — проблеми із зором, слухом; 15,5 % — захворювання суглобів і хребта; 17,9 % — хронічна тривога і депресія; 20,9 % — мігрень або частий головний біль; 31,6 % — серцево-судинні; а у 34,4 % респондентів немає захворювань. Для дорослих є потреба в консультації у терапевта, кардіолога, стоматолога, окуліста. Для дітей — педіатра, психолога [2]. Отож більше половини ВПО потребують медичної допомоги з боку кваліфікованих спеціалістів, потребують інформації про заклади та організації, які можуть надати їм цю допомогу.

Щодо отримання допомоги після переїзду з боку державних органів влади, то ситуація є наступною (табл. 1) [10]:

Таблиця 1

Потреби ВПО з боку державних органів влади, %

Потреби	Потребували допомоги	Отримали допомогу
Побутові питання	33,6	14,7
Працевлаштування	40,8	13,3
Непродовольчі товари	45	19,9
Медичні послуги	45,7	37,4
Матеріальна допомога	52,5	27,8
Продукти харчування	56,5	27,2
Пошук житла	61,9	30,0
Реєстрація за місцем тимчасового проживання	67,0	61,0
Оформлення соціальних виплат, пенсій, допомоги	68,4	61,4

Слід наголосити і на очікуваннях щодо допомоги від органів державної та місцевої влади в оцінках ВПО: 52,3 % респондентів вважають, що їм мають надати соціальне житло; 37,2 % — сприяти у працевлаштуванні; 30,3 % — частково відшкодувати вартість проживання; 21,3 % — говорять про пільгове кредитування купівлі житла; 15,9 % — очікують на безкоштовні юридичні консультації; 14,9 % — право тимчасової несплати комунальних послуг; 13,2 % — надання безкоштовних спеціалізованих медичних послуг; 12,8 % — гарантування працевлаштування шляхом бронювання; 11,5 % — тимчасовий пільговий місцевий проїзд; 7,6 % — сприяння у відновленні втрачених документів; 6,4 % — надання безкоштовних послуг щодо адаптації; 5,1 % — очікують податкових канікул для підприємців; 2,6 % — інше [6]. Тобто усі ці потреби — це всього лише засоби, які необхідні для повноцінного життя ВПО.

Плани щодо організації власного майбутнього в оцінках ВПО: 3,8 % — мають намір виїхати за кордон; 28 % — залишаться у цьому регіоні; 30,3 % — будуть прагнути повернутися на малу батьківщину; 34,9 % — ще не визначилися, а 3,1 % вказали інший варіант [6]. Плани щодо переїзду у найближчі 12 місяців: 0,3 % — переїдуть в іншу країну колишнього СНД; 0,4 % — переїдуть в іншу країну; 1,3 % — переїдуть в країну ЄС; 1,6 % — переїдуть до Росії; 2,4 % — переїдуть в іншу область України; 10,9 % — ще не знають; 30,3 % — не планують виїжджати з населеного пункту, в якому зараз проживають; а 52,8 % мають установ-

ку щодо повернення на своє постійне місце проживання після звільнення окупованої території [10]. Отож емпіричні дані двох різних досліджень підтверджують готовність значної частини ВПО повернутись на свою територію проживання, решта ще не можуть визначитись через загальну нестабільність ситуації в державі.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Вимушена внутрішня міграція піднімає важливі питання до інституційної спроможності держави розв'язувати проблеми в цій сфері, щодо вирішення яких слід застосовувати комплексний підхід. І зараз саме той час, коли можна переглянути невідповідність задекларованої політики у сфері міграції реальному стану речей — теперішня неспроможність влади адекватно реагувати на виклики внутрішньої міграції [5]. Важливо створити загальнодержавну інформаційну базу даних щодо наявних можливостей розміщення, працевлаштування та перекваліфікації ВПО, оскільки без глибокого розуміння характеристик адресної групи рішення щодо неї ризикують бути неефективними, а то й помилковими.

Слід зауважити, що з початком внутрішніх міграційних процесів на території сучасної України відбуваються міжнародні наукові конференції, присвячені темі ВПО. Для прикладу, «Консолідація зусиль для довгострокових стратегічних програм для ВПО: міжнародний досвід та імплементація в Україні» (Київ, 2–3.09.15), «Адаптація ВПО у містах та районах Луганської області на 2016 р.» (Київ — Северодонецьк, 08.12.15), «Внутрішньо переміщені особи в Україні: реалії та можливості» (Київ, 27.02.15) тощо. Тобто питання ВПО розглядаються починаючи від мікро- і закінчуючи макрорівнем, адже вивчається досвід зарубіжних країн, робляться висновки та проводяться паралелі щодо вирішення цього явища. Також, що найважливіше, науковці обґрунтовують різні підходи щодо шляхів вирішення, надають прогностичні оцінки розвитку ситуації в майбутньому, тому важливо, щоб державні органи влади враховували ці рекомендації на різних рівнях — від місцевого до загальнонаціонального.

Таким чином, сьогодні основні зусилля повинні бути спрямовані на залягодження військового конфлікту та розробку стратегій соціальної адаптації ВПО, яка передбачатиме інтеграцію цих людей в соціум, створення нових робочих місць, спростування стереотипів та ярликів, повернення до повноцінного життя.

Подальшими науковими розвідками є вимірювання соціального самопочуття ВПО, оскільки воно зорієнтовано не на ситуативні емоційні стани, зумовлені сплесками й падіннями суспільних настроїв, а на самооцінку рівня благополуччя в реалізації та задоволенні основних соціальних потреб. Це надасть підстави для здійснення різнопланової оцінки сприйняття ними свого соціального становища в суспільстві загалом, а також виокремлення регіональну специфіку. Рівень соціального самопочуття свідчатиме про ступінь задоволеності внутрішньо переміщених осіб різними аспектами суспільного життя, тобто ступінь свободи, можливість всебічного розвитку, реалізації своїх здібностей, оцінки рівня та якості життя тощо. А відтак буде визначено рівень соціального самопочуття ВПО до та після

переміщення на іншу територію проживання, їхню статусну ідентифікацію та статусні позиції в соціальній ієрархії, виділено різні моделі життєвих стратегій, орієнтації на постійне місце проживання чи повернення на свою територію, типи мобільної поведінки, що свідчатиме про їхній адаптаційний потенціал та можливості виділити напрями соціальної мобільності в регіональному та загальнонаціональному вимірах.

Список літератури

1. Внутрішньо переміщені особи в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%8C%D0%BE_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%89%D0%B5%D0%BD%D1%96_%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96
2. Доступ до медичних послуг та психологічний стан внутрішньо переміщених осіб [Електронний ресурс] / Т. Бондар. — Режим доступу: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/Bondar.pdf>
3. Інформаційні та комунікаційні потреби внутрішньо переміщених осіб [Електронний ресурс] / О. Василенко. — Режим доступу: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/Vasilenko.pdf>
4. Кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні досягла 1 млн 382 тисяч [Електронний ресурс] / ООН. — Режим доступу: <http://ua.112.ua/suspilstvo/chyslo-vnutrishno-peremishchenykh-osib-v-ukraini-dosiahlo-1-mln-382-tysyach-onn-244663.html>
5. Коментар до проекту рекомендацій міжнародної науково-практичної конференції «Вимушено переміщені особи в Україні: реалії та можливості» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cedos.org.ua/uk/news/21>
6. Новітні трансформації людського розвитку та потенціал внутрішньо переміщених осіб: регіональний аспект [Електронний ресурс] / Відділ соціально-гуманітарного розвитку регіону ДУ «ІРД імені М. І. Долишнього НАН України». — Режим доступу: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/Sadova.pdf>
7. Переселенці із зони АТО в українському мегаполісі: форми та бар'єри солідарності: матеріали ІХ Міжнародного Львівського соціологічного форуму (м. Львів, 31 жовтня 2015 р.) / Презентація проф., д.с.н. Л. Хижняк. — Львів, 2015. — 8 с.
8. Результати дослідження проблематики внутрішньо переміщених осіб у Харківській області [Електронний ресурс] / С. Щербань. — Режим доступу: <http://www.khpg.org/pda/index.php?id=1426109999>
9. Соціологічне дослідження: «Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації» [Електронний ресурс] / О. Міхеєва, В. Серєда. — Режим доступу: <http://www.ostrovok.lg.ua/sociology/nauka/oksanamiheieva-viktoriya-sereda-sociologichne-doslidzhennya-suchasni-ukrayinski-vnutrishno>
10. Трудовий потенціал та рівень державної підтримки внутрішньо переміщених осіб [Електронний ресурс] / О. Балакірева. — Режим доступу: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/Balakireva-2.pdf>

References

1. Vnutrishno peremishcheni osoby v Ukraini. — Accessed: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%8C%D0%BE_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%89%D0%B5%D0%BD%D1%96_%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96
2. Bondar Tetiana. Dostup do medychnykh posluh ta psykhologichnyi stan vnutrishno peremishchenykh osib. — Accessed: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/Bondar.pdf> — February 2015.

3. Vasylenko Oleh. Informatsiini ta komunikatsiini potreby vnutrishno peremishchenykh osib. — Accessed: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/Vasilenko.pdf> — Accessed February 2015.
4. Kilkist vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini dosiahla 1 mln 382 tysiach. OON. — Accessed: <http://ua.112.ua/suspilstvo/chyslo-vnutrishno-peremishchenykh-osib-v-ukraini-dosiahlo-1-mln-382-tysiach-oon-244663.html>
5. Komentar do proektu rekomendatsii mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Vy-musheno peremishcheni osoby v Ukraini: realii ta mozhlyvosti». — Accessed: <http://www.cedos.org.ua/uk/news/21>
6. Novitni transformatsii liudskoho rozvytku ta potentsial vnutrishno peremishchenykh osib: rehionalnyi aspekt / Viddil sotsialno-humanitarnoho rozvytku rehionu DU «IRD imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy». — Accessed: <http://ief.org.ua/wpcontent/uploads/2015/02/Sadova.pdf> — February 2015.
7. Prezentatsiya Larysy Khyzhniak. Pereselentsii z zony ATO v Ukrainському mehapolisi: formy ta bar'ieri solidarnosti: materialy I Mizhnarodnoho Lvivskoho sotsiolohichnoho forumu (m. Lviv, 31 zhovtnia 2015 r.). — Lviv, 2015. — 8.
8. Scherban Svitlana. Rezultaty doslidzhennia problematyky vnutrishno peremishchenykh osib u Kharkivskii oblasti. — Accessed: <http://www.khpg.org/pda/index.php?id=1426109999>
9. Mikheiva Oksana, Sereda Viktoriya. Sotsiolohichne doslidzhennia: «Suchasni ukrainski vnutrishno peremishcheni osoby: osnovni prychny, stratehii pereseleattia ta problemy adaptatsii». — Accessed: <http://www.ostrovok.lg.ua/sociology/nauka/okšana-miheiva-viktoriya-sereda-sociologichne-doslidzhennya-suchasni-ukrayinski-vnutrishno>
10. Balakirievava Olha. Trudovy potentsial ta riven derzhavnoi pidtrymky vnutrishno peremishchenykh osib. — Accessed: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/Balakireva-2.pdf> — February 2015.

Стаття надійшла до редакції 29.02.2016

Ковалиско Н. В.

кафедра історії та теорії соціології
Львівського національного університета імені Івана Франка
кв. 32, ул. Антоненко-Давидовича, 8а,
79066, г. Львів, Україна

Бубняк С. М.

аспірант кафедри історії та теорії соціології, лаборант Центра
моніторингу Львівського національного університета імені Івана Франка
ул. Яворовская 39/1, пгт. Ивано-Франковое, Яворовский р-н, Львовская обл.,
81070, Україна

ВНУТРЕННЕ ПЕРЕМЕЩЕННЫЕ ЛИЦА В УКРАИНЕ: МОНИТОРИНГ РЕЗУЛЬТАТОВ СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ ИСЛЕДОВАНИЙ 2014–2015 гг.

Резюме

Статья посвящена эмпирическим исследованиям внутреннего перемещения лиц в современной Украине, осуществлены научные исследования времени, мотивов и причин переселения, территории переселения, проблем жизни на новом месте (экономические, социальные, информационно-коммуникационные потребности, государственные) и планов на будущее.

Ключевые слова: внутренне перемещенные лица (ВПЛ), мотивы, территории, проблемы, планы на будущее.

Kovalisko N. V.

Department of History and Theory of Sociology
of Lviv Ivana Franka National University
apt. 32, 8a Antonenko-Davidovich str., Lviv, 79066, Ukraine

Bubniak S. M.

Department of History and Theory of Sociology
of Lviv Ivana Franka National University,
Laboratory of Monitoring Centre of Lviv Ivana Franka National University
39/1 Yavorivska str., Ivano-Frankove, Yavorivskiy district, Lviv region, 81070,
Ukraine

**INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE: MONITORING
RESULTS OF OPINION RESEARCH 2014–2015**

Summary

The article is devoted to the empirical study of internally displaced persons in modern Ukraine. In particular, the intelligence of authors such as O. Balakireva, T. Bondar, T. Doronyuk, Y. Kornev, E. Libanova, O. Mikheieva, V. Sereda, A. Solodko, L. Khizhnyak and others. Therefore, the authors note that IDPs on the territory of state have different kinds of relocation and orientation rounds for permanent residence or return to its territory.

Therefore, the purpose of the article is an attempt of in due time-out motifs, resettlement area, the main problems at the new site and plans for the future of IDPs from Donbass and the Crimean in Ukraine.

As for the time, there were two waves. Since most people occupied Crimea moved to the month of March-April 2014. In turn, the Donetsk and the Lugansk region in May and July 2014. The main motivation for this move among residents of the occupied Crimean peninsula was unbearable conditions for the people supporting Ukrainian policy and statehood; persecution, threat and black mail. Residents of Donbass traveled mainly due to lack of means of subsistence.

The main areas as that choose to resettle IDPs were:

- ARC → Kyiv (ordinary people), Odessa (military), Lviv (Crimean Tatars) and others.
- Donetsk and Lugansk region → Kharkov, Zaporozhye, Dnepropetrovsk, Kyiv, Poltava, Odessa and others.

After moving to a different area of residence IDPs faced with problems that are diverse in nature: economic, social, information and communication, public.

Empirical research data confirming response plans on IDPs to return to the territory of residence, or cannot yet determine the future of the place of residence due to the general instability of the situation in the country. People left the occupied territory for property, family, friends, because they want to return to the place where they spent much of his life.

Thus, today the main government efforts should be made to solve the military conflict and concentrate on developing strategies for social adaptation of IDPs, which will include the integration of these people into society, create jobs, getting rid of stereotype and labels, building a fulfilling life.

Key words: internally displaced persons (IDPs), motives, territory, problems and plans for the future.

Мокану В. И.

доктор социологии, директор Центра социологии и социальной психологии Института юридических и политических исследований, Академия наук Молдовы; председатель Ассоциации Социологов Молдовы. Академия наук Республики Молдова, Институт юридических и политических исследований, к. 309, бул. Штефан чел Маре ши Сфынт 1, г. Кишинёв, 2001, Молдова Тел.: +37369135261, E-mail: atitudinemd@gmail.com

Мокану А. А.

доктор социологии, ведущий научный сотрудник Центра социологии и социальной психологии Института юридических и политических исследований, Академия наук Молдовы; Академия наук Республики Молдова, Институт юридических и политических исследований. к. 309, бул. Штефан чел Маре ши Сфынт 1, г. Кишинёв, 2001, Молдова Тел.: +373 69163631, E-mail: aiasinsky@gmail.com

**СИСТЕМА ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В ПЕРЕХОДНОМ ОБЩЕСТВЕ:
СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ¹**

В статье анализируются материалы четырех социологических исследований, проведенных в Молдове в 2001, 2003, 2006 и 2009 годах, по национальной репрезентативной выборке. Рассматриваются стереотипы поведения населения в отношении к здоровью, использованию медицинских услуг. Определяются социальные факторы, которые влияют на состояние здоровья населения современной Молдовы. Анализ поведения на рынке медицинских услуг проводится на основе выборки различных социальных групп, демографических и поселенческих и т. д. На основе результатов, полученных при изучении общественного мнения, показаны проблемы в реализации реформ.

Ключевые слова: здоровье, общественное мнение, образ жизни, материальное положение, бедность, социально-экономическая ситуация.

Перемена общественного строя, произошедшая в Молдове, как и в других странах постсоциалистического пространства, привела к возникновению новых проблем в социальной инфраструктуре и, в том числе, в системе здравоохранения.

Многочисленные исследования, проведенные в последнее время в Республике Молдова, свидетельствуют о неудовлетворенности населения возможностями получения медицинских услуг. Здравоохранение в Молдове в настоящее время находится в процессе внедрения страховой медицины.

Как понимаются населением проводимые реформы? Как оцениваются вводимые новшества? В какой мере используют или намерены использо-

¹ Статья подготовлена на основе сообщения на Второй Международной научно-практической конференции «Социальные, психологические и политические проблемы трансграничной безопасности», г. Одесса, 5 февраля 2016 года

вать люди предоставляемые им новые возможности? Какова динамика общественного мнения? Для ответа на эти вопросы в 2001, 2004, 2007 и 2009 годах нами были проведены четыре республиканских социологических исследования. По репрезентативной национальной выборке в ходе каждого исследования было опрошено 1600 респондентов. Исследование дало возможность выявить изменение отношения населения к потреблению медицинских услуг, к проводимой реформе.

Проблема исследования состоит в выявлении противоречий между растущими потребностями населения в качественных медицинских услугах и возможностями актуальной санитарной системы.

Цель статьи: анализ структурных изменений в системе здравоохранения и изучение социального поведения социальных групп бенефициаров медицинских услуг.

Социологический опрос показал, что значительная часть населения (четверо из десяти, если судить по самооценкам) ведут не вполне здоровый образ жизни. При этом 65 % опрошенных указали, что мешает им вести здоровый образ жизни бедность, которая не позволяет зачастую даже правильно питаться, 62 % считают, что их здоровью вредит неблагоприятная экологическая обстановка, 57 % указали на чрезмерные нервные стрессы, 51 % — плохие жилищные условия. Далее по степени распространенности идет слишком тяжелая работа (39 %). Вредная работа называлась значительно реже (15 %). Таким образом, здоровье большинства жителей республики подвергается отрицательному воздействию целого ряда негативных факторов.

При выявлении самооценок состояния здоровья было получено следующее распределение ответов: практически здоровы — 45 %, были серьезные заболевания, но удалось вылечиться — 21 %, чувствуют себя неважно, имеются хронические болезни — 28 %, имеются серьезные заболевания, инвалиды — 6 %. Из полученных данных следует, что около 1/3 населения республики имеют постоянные проблемы со здоровьем, плохо себя чувствуют. В развитых странах, как известно, самооценки состояния здоровья значительно выше. Исследование зафиксировало, что мужчины в среднем оценивают состояние своего здоровья выше, чем женщины. Так, 47 % мужчин считают себя практически здоровыми, среди женщин — 44 %.

Респонденты в большинстве своем (3/4 опрошенных) считают, что они обладают достаточными знаниями о профилактике болезней, о том, как нужно беречь свое здоровье. Более детальный опрос показывает, что значительная часть респондентов не осведомлена о профилактике таких серьезных заболеваний, как СПИД и туберкулез. Положительным является стремление жителей страны узнать как можно больше о возможностях профилактики болезней. Опрошенные единодушно высказались за усиление пропаганды медицинских знаний (87 %).

Удовлетворенность качеством медицинских услуг не слишком высока. Довольны ими 6 % опрошенных, 34 % в основном довольны, 37 % скорее не довольны, 16 % совсем не довольны, остальные (7 %) не знают, так как не обращаются за медицинской помощью.

В исследовании был измерен уровень обращений за медицинской помощью. Было получено следующее распределение ответов. Четверть опрошенных респондентов за последние 2 года ни разу не обращались к врачу. 13 % обратились только 1 раз, 20 % — 2 раза, 10 % — 3 раза, 32 % — более 3 раз. Мы видим, что доля респондентов, совсем не обращающихся за медицинской помощью или делающих это неоправданно редко, весьма высока. Жители Кишинева и других городов страны чаще обращаются за медицинской помощью, чем сельские жители. Женщины делают это чаще, чем мужчины. Наиболее распространенной моделью поведения является обращение к врачу только тогда, когда самочувствие не позволяет работать (41 % опрошенных), то есть позднее обращение к врачу. Причины, по которым люди предпочитают не обращаться к услугам медицины или делают это слишком поздно, следующие: 20 % указывали, что на лечение нет денег, 11 % опрошенных надеются, что и так все пройдет. Для женщин более характерен первый мотив, для мужчин — второй. Обращение к услугам нетрадиционной медицины, экстрасенсам, целителям, травникам и т. д. также чаще всего обусловлено высокой платой за лечение в медицинских учреждениях.

Если же пациенты обращаются в медицинское учреждение, то чаще всего они идут в свою местную поликлинику (83 %), остальные идут в другие медицинские учреждения (районную поликлинику, республиканскую поликлинику, республиканский центр диагностики, частное медицинское учреждение и т. д.). В ходе исследования зафиксирована следующая тенденция: чем выше образование респондента, тем менее вероятно, что он будет лечиться в своей поликлинике. Еще более сильная зависимость выбора медицинского учреждения наблюдается в связи с материальным уровнем респондента.

Более половины (57 %) респондентов за пять лет, предшествовавших опросу, вызывали хотя бы однажды скорую помощь. У 6 % опрошенных были случаи, когда они нуждались в том, чтобы вызвать скорую помощь, но не смогли этого сделать. Каждый седьмой респондент жаловался, что врачи скорой помощи не обладают необходимыми медикаментами и оборудованием.

Достаточно широкое распространение в республике получила такая форма благодарности врачам и медсестрам, как подарки. Почти половина опрошенных (52 %) отметили, что им приходилось дарить подарки врачам или медицинскому персоналу.

38 % опрошенных сказали, что это бывало, но редко, а каждый десятый респондент делал подарки медицинскому персоналу неоднократно. Большинство респондентов делало подарки просто из чувства благодарности. Однако велика также и доля отметивших (51 %), что это помогало улучшить отношение медицинского персонала, повысить качество лечения. Для значительной части опрошенных подарки — способ оплаты медицинских услуг. Образованные и обеспеченные к этому способу прибегают чаще. Результаты исследования свидетельствуют, что неофициальные выплаты врачам и медицинскому персоналу также весьма распространены.

11 % это делали в большинстве случаев, когда обращались за медицинской помощью, 20 % иногда, а 26 % — в редких случаях.

По мнению 1/3 опрошенных, было бы лучше, если бы неофициально уплаченную сумму пришлось заплатить законным путем. Большинство респондентов (69 %) не видит в переходе к официальной оплате ничего хорошего, полагая, что тогда, помимо официальной оплаты, пришлось бы дополнительно платить, «если хочешь получить высококачественное обслуживание». За шесть лет, прошедших между исследованиями, доля лиц, высказавшихся за официальную плату, снизилась на 26 %. В целом отношение к работе медицинского персонала положительное: 66 % опрошенных удовлетворены ею.

Большинство опрошенных респондентов удовлетворены и снабжением лекарственными препаратами. Неудовлетворенность обеспечением лекарствами почти всегда вызывается их высокой стоимостью.

В настоящее время, когда реклама лекарственных препаратов заполнила телевизионные экраны, важно было установить, как относится население к ее содержанию. Опрос показал, что преобладают нейтральные оценки: опрошенные не придают рекламе большого значения, оставляя решающее слово за врачом (49 % опрошенных). Сравнительное исследование показывает, что за минувшие семь лет произошел некоторый негативный сдвиг в отношении к телевизионной рекламе лекарственных препаратов.

Мнения респондентов о том, как должно быть организовано здравоохранение в нашей стране, противоречивы. Чаще всего респонденты хотели бы, чтобы руководство страны попыталось объединить лучшее, что было в двух системах: существовавшей в советские времена и той, которая функционирует в развитых странах мира (45 %). Большинство опрошенных не задается вопросом, насколько это реально. Среди остальных респондентов наблюдается перевес в пользу организации здравоохранения по образцу развитых стран мира (35 %). За реорганизацию здравоохранения чаще выступают мужчины, среди женщин выше доля желающих вернуться к советской системе. Сегодня респонденты реже высказываются за существование единой системы здравоохранения, полностью финансируемой и контролируемой государством. В опросе 2009 года такое мнение высказали 39 % респондентов.

Благодаря работе, проводимой СМИ, информированность населения о содержании реформы повысилась. Три года назад были информированы о реформе 71 % опрошенных, сегодня — 78 %. Основная масса опрошенных (45 %) черпает сведения о реформе из телевизионных передач.

Остальные средства массовой информации по степени распространенности оказываются позади такого источника, как непосредственное общение с людьми — соседями, друзьями.

Реформа здравоохранения в Молдове предполагала сокращение числа неперспективных сельских и районных больниц. Больницы эти в последние годы слабо финансировались и не могли оказывать необходимой медицинской помощи сельским жителям. Этот пункт реформы был довольно болезненно воспринят населением в сельской местности. По данным нашего опроса, 2/3 респондентов хотели бы, чтобы в каждом районе

имелись небольшие больницы на 50–60 койко-мест. Почти все остальные предпочли бы наличие меньшего числа более крупных больниц на 350–400 коек. Преобладает мнение, что даже в условиях нехватки средств не следует разрушать больницы, созданные с таким трудом. В крайнем случае респонденты согласны на постепенное закрытие мелких больниц по мере совершенствования оснащённости районных. Некоторая часть населения положительно восприняла предлагаемые реформы и изменила своё мнение в пользу реформы. Как и в других вопросах, женщины более консервативны. Они чаще опасаются закрытия больниц, не верят, что это может быть оправданно. Сокращение численности больниц более позитивно воспринимается лицами с наиболее высокими доходами — 44 % из них считают это правильным, среди имеющих низкие доходы — 18 %. Наиболее бедные респонденты боятся, что в случае необходимости не смогут лечиться далеко от дома и заплатить за лечение. Распространено мнение, что если больниц будет меньше, то и плата за лечение в них будет больше. Так считает треть опрошенных. Опасения, что средства, высвобождаемые в результате закрытия нерентабельных больниц, не будут в действительности направлены на улучшение системы здравоохранения, по-прежнему весьма сильны. Такие опасения высказали 40 % опрошенных.

Респондентам было предложено высказать своё мнение о внедрении пакета бесплатных медицинских услуг, реально обеспечивающих бесплатный доступ к определенному минимуму услуг.

Три четверти респондентов поддерживают это предложение, значительная часть опрошенных (21 %) полагают, что принятые решения останутся на бумаге. Они не верят, что положение дел может измениться, боятся остаться без элементарной медицинской помощи. Как и другие аспекты реформы, предложение о внедрении пакета бесплатных медицинских услуг активнее поддерживают образованные респонденты.

Сегодня меньше половины респондентов (45 %) поддерживают введение института семейных врачей. Наибольшее число сторонников этого нововведения среди лиц с высшим образованием. В отношении к этому аспекту реформы произошли значительные изменения. По данным прошлогоднего опроса, это нововведение поддерживало 40 % опрошенных. Налицо позитивный сдвиг общественного мнения в пользу данного института.

Подавляющее большинство опрошенных (68 %) считают, что им необходимо знать, в чем состоит сущность реформы. Интерес к проводимой реформе довольно высок, особенно у наиболее образованных респондентов. Последние также чаще надеются на положительный результат реформы. В целом респонденты настроены пессимистически в отношении возможностей реформы улучшить положение дел в области охраны здоровья. Сомневаются или не ждут больших изменений к лучшему 33 % опрошенных, уверены в положительных результатах реформы только 6 %. Основная масса населения воспринимает реформу как проводимую «сверху», где общественное мнение не будет учтено. Подавляющее большинство опрошенных полагают, что они не могут каким-либо образом повлиять на ход реформы. Только 11 % опрошенных видят такую возможность. Чаще все-

го респонденты хотели бы высказать свое мнение, но не надеются, что к нему прислушаются (53 %). При этом основная масса опрошенных хотела бы принять участие в обсуждении реформы (57 %). Люди хотели бы обсуждать вопросы реформы на специально организованном мероприятии по месту жительства или в трудовом коллективе. Доля лиц, желающих участвовать в обсуждении реформы, возрастает с ростом уровня образования респондентов: среди лиц с неполным средним образованием выразили такое желание 44 % опрошенных, с высшим — 81 %.

Сведения о реформе респонденты предпочитают получать из телевизионных передач (57 %). Значительно реже называются другие источники: радиопередачи (41 %), выступления медицинских работников. (35 %), периодические издания (33 %). Почти половина опрошенных (49 %) практически не читает газет. Даже среди лиц с высшим образованием таких 24 %. Постоянно или довольно регулярно читают газеты только 16 % опрошенных. Передачи республиканского радио слушает только 1/3 опрошенных. Менее образованные респонденты хотели бы получить информацию путём непосредственного общения с людьми: от медицинских работников, соседей, знакомых. Лица с более высоким уровнем образования ориентируются на средства массовой информации.

По мнению населения, средства массовой информации уделяют проблемам здравоохранения недостаточно внимания. Опрошенные единодушны в том, что СМИ должны посвящать больше времени вопросам поддержания здорового образа жизни и профилактики болезней (71 %). Интерес к этим передачам значительно выше, чем к вопросам реорганизации здравоохранения.

Таким образом, наши исследования показали, что фактором, в наибольшей степени влияющим на поведение населения в области охраны своего здоровья, является степень материальной обеспеченности. Этот же фактор оказывает решающее влияние на формирование общественного мнения о реформе в системе здравоохранения. Бедность по-прежнему остается наиболее важной проблемой для большинства населения. Она же препятствует распространению здорового образа жизни. Положительно влияет на поведение респондентов в отношении своего здоровья уровень их образования.

Сравнительное исследование показало, что отношение к реформе системы здравоохранения все еще пессимистическое и настороженное. Бедность населения является серьезным препятствием в организации здравоохранения по образцу развитых стран. Однако имеются и положительные сдвиги в сфере восприятия реформы. Во-первых, повысилась осведомленность респондентов о реформе, ее основных направлениях, о новой организации системы здравоохранения. Во-вторых, стало меньше желающих вернуться к советской системе здравоохранения. В-третьих, снизилась доля противников закрытия мелких, неэффективных больниц, работающих в условиях недостаточного финансирования.

Сегодня респонденты более позитивно относятся к существованию медицинских учреждений разного типа, в том числе частных медицинских учреждений. Население привыкает к мысли о необходимости оплачивать часть медицинских услуг.

Изменилось мнение респондентов о введении института семейных врачей. Многие опрошенные уже успели воспользоваться их услугами, что сказалось на позитивном восприятии этого нововведения.

Не было понято населением и введение нового пакета бесплатных медицинских услуг. Предполагалось сократить этот пакет услуг, но зато реально обеспечить бесплатный доступ к оставшемуся минимуму. Очевидно, что пока еще значительная часть населения не почувствовала выгоды данного направления реформы.

Наиболее последовательными сторонниками реформы здравоохранения по-прежнему остаются лица с наиболее высокими доходами и наиболее образованные. Они приветствуют основные направления реформы. Менее образованные и респонденты с низким уровнем дохода, каковых на настоящий момент, к сожалению, большинство, настроены менее оптимистично, они по-прежнему опасаются слишком дорогого здравоохранения.

Люди имеют собственное мнение об организации здравоохранения и хотели бы быть услышанными. Сельчане хотели бы участвовать в обсуждении реформ чаще, чем горожане. Однако основная масса опрошенных полагает, что ее мнение не будет учтено, и не надеется, что сможет повлиять на ход реформ. Очевидно, что организаторам реформы следует предпринимать больше усилий для расширения обратной связи с населением. Для успеха реформы необходимо понимание ее целей каждым, кого она коснется, сознательное участие граждан в осуществляемых преобразованиях.

Список литературы

1. Glanz K., Marcus F., Rimer B.; Health behavior and health education. Theoriz, Research, and Practice.
2. Prut Basin Water Management Project Moldova // Health and Public Annuaress. — 2000. — An. 4.
3. Lupu I., Zanc I. Sociologie medicală. Teorie și aplicații. — Iași: Editura Polirom, 1999.
4. Marinescu C.-D. R. Dimensiuni și valențe sociologice ale medicinei. — Iași: Editura Junimea, 1988.
5. Manole Gh.-G. Em.: Asigurările sociale de sănătate. — București: Editura Tehnică, 1998.
6. Шейман И. М. Реформа управления и финансирования здравоохранения. — Москва, 1998.

References

1. Karen, Glanz, and Frances Marcus, Lewis, and Barbara K., Rimer. Health behavior and health education. Theoriz, Research, and Practice.
2. Prut Basin Water Management Project Moldova. Anex 4 — Health and Public Annuaress, 2000
3. Lupu, Iustin, and Zanc, Ioan. Sociologie medicală. Teorie și aplicații. Iași: Editura Polirom, 1999.
4. Marinescu, Constantin — Duda, Rene. Dimensiuni și valențe sociologice ale medicinei. Iași: Editura Junimea, 1988.
5. Manole, Gh.- Gălățescu, Em.: Asigurările sociale de sănătate, București: Editura Tehnică, 1998.
6. Sheyman, I. M. Reforma upravleniya i finansirovaniya zdravookhraneniya. Moskva, 1998.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2016

Мокану В. І.

доктор соціології, директор Центру соціології і соціальної психології Інституту юридичних і політичних досліджень, Академія наук Молдови;
голова Асоціації соціологів Молдови
E-mail: atitudinemd@gmail.com

Мокану А. О.

доктор соціології, директор Центру соціології і соціальної психології Інституту юридичних і політичних досліджень, Академія наук Молдови
E-mail: aiasinsky@gmail.com

**СИСТЕМА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я У ПЕРЕХІДНОМУ СУСПІЛЬСТВІ:
СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ**

Анотація

В статті аналізуються матеріали чотирьох соціологічних досліджень, проведених у Молдові в 2001, 2003, 2006 і 2009 роках за національною репрезентативною вибіркою. Розглядаються стереотипи поведінки населення по відношенню до свого здоров'я, користування медичними послугами. Виявляються соціальні фактори, які впливають на стан здоров'я населення в умовах сучасної Молдови. Аналіз поведінки на ринку медичних послуг проводиться в площині соціальних, демографічних та поселенських груп. Наводяться результати вивчення громадської думки мешканців республіки з приводу перебудови системи охорони здоров'я, простежується динаміка громадської думки, виявляються проблеми реалізації реформи.

Ключові слова: здоров'я, громадська думка, спосіб життя, матеріальне становище, бідність, соціально-економічна ситуація.

Мосану В. І.

Doctor of Sociology, Director of the Center for Sociology and Social Psychology
Institute of Legal and Political Studies, Academy of Sciences of Moldova;
Chairman of the Association of Sociologists of Moldova.
e-mail: atitudinemd@gmail.com

Мосану А. А.

Doctor of Sociology leading researcher of the Center for Sociology
and Social Psychology Institute of Legal and Political Studies,
Academy of Sciences of Moldova;
e-mail: aiasinsky@gmail.com

**HEALTH CARE SYSTEM IN TRANSITION SOCIETY: STATUS
AND TRENDS**

Abstract

This work is dedicated to the social processes accompanying the Health Reform in Moldova. The authors analyze the materials of four representative sociological studies held in Moldova in 2001–2009 on the basis of national representative sample. The researches dealt with the stereotypes of population concerning their health and use of medical service. The article reveals such social factors that influence the state of health in conditions of Moldova and the relations between the doctor and the patient. The analysis of the behavior at the labor market was made in connection with the social and demographic characteristics of population in urban and rural areas. The article provides the study of public opinion on the occasion of health care system reforming in accordance with the standards of developed countries. The dynamics of public opinion is traced, the arising problems are revealed.

Key words: health, opinion, lifestyle, wealth, poverty, socio-economic situation.

Нечитайло И. С.

кандидат социологических наук, доцент,
заведующая кафедрой социологии

Харьковского гуманитарного университета «Народная украинская академия»
кв. 137, д. 122-а, проспект Александровский, г. Харьков, 61115, Украина
Тел.: +380635970114

E-mail: nechit@ukr.net

ORCID: 0000–0002–0656–0370

**РЕФРЕЙМИНГ КАК СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ТЕХНОЛОГИЯ:
СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К РАССМОТРЕНИЮ¹**

Статья посвящена социологическому осмыслению рефрейминга как особой социально-педагогической технологии, суть которой состоит в воздействии на когнитивную систему обучающихся, в частности их когнитивные коды. Понятие когнитивного кода рассматривается во взаимосвязи с понятием когнитивного ресурса как скрытого фактора социального, в частности, социально-классового неравенства. Подчеркивается, что мощность данного фактора обусловлена спецификой самого образования, которая заключается в том, что образование оперирует преимущественно сложными кодами, способствуя тем самым воспроизводству социального неравенства, ограничивая шансы вертикальной социальной мобильности тех индивидов и групп, чьи когнитивные коды по своей структуре не соответствуют сложным кодам системы образования. Рефрейминг рассматривается как социально-педагогическая технология, ориентированная на когнитивное «подтягивание» обучающихся, чей социальный опыт привел к тому, что они в этом нуждаются для достижения успехов в образовании.

Ключевые слова: когнитивный код, когнитивный ресурс, образование, рефрейминг, социально-педагогические технологии, фрейм.

Постановка проблемы. Как считают некоторые социологи (А. Осипов, В. Тумалев и др.), современная социология образования имеет один существенный недостаток, суть которого состоит в ее слабой «практической отдаче» [1, с. 122]. Другими словами, весьма интересные результаты теоретических и практических исследований, проводимых социологами в области образования, в большинстве своем не находят реализации в образовательной практике. В этом и заключается основная проблема, которая послужила предпосылкой для написания данной статьи. Эта проблема напрямую связана с необходимостью разработки современных образовательных (особенно социально-педагогических) технологий с опорой на социологическое знание.

Вопросам разработки новых образовательных (учебных, педагогических и т. п.) технологий посвящены работы многих современных ученых, а именно:

¹ Статья підготовлена на основі доповіді на Другій Міжнародній науково-практичній конференції «Соціальні, психологічні та політичні проблеми транскордонної безпеки», м. Одеса, 5 лютого 2016 року.

Ю. Борцова, В. Гайденко, С. Ганабы, Б. Дробышевского, Е. Кожемякина, Е. Подольской, В. Подшивалкиной, А. Полонникова, И. Предборской, В. Рубцова, Н. Смирновой, А. Терентьевой, Л. Хижняк, В. Хохловой и др. К сожалению, в общем перечне ученых, занимающихся этими вопросами, социологов довольно мало, что свидетельствует о слабой социологической проработке вопросов, связанных с объединением социологической теории и образовательной практики.

Цель статьи. В связи с недостаточной социологической проработкой вопросов, касающихся внедрения современных образовательных, социально-педагогических технологий в образовательную практику, цель данной статьи заключается в следующем: раскрыть и социологически обосновать сущность рефрейминга как социально-педагогической технологии по изменению установок обучающихся на понимание и объяснение социальной реальности.

Результаты исследования. Социальная технология понимается учеными как последовательность этапов социального взаимодействия, в ходе которой каждый субъект, участвующий во взаимодействии, реализует собственную управленческую стратегию по отношению к другим, формируя тем самым социальную действительность. Когда данный термин употребляется во множественном числе, то имеется в виду совокупность сведений о способах производства чего-либо, научное описание этих способов. Технологии в образовании, с социологической точки зрения, — это, прежде всего, социально-педагогические технологии — совокупность сведений о методах и приемах, позволяющих добиваться результатов в задачах *взаимодействия* между участниками образовательного процесса. В качестве одной из таковых в рамках данной статьи предлагаем рассмотреть рефрейминг.

Термин рефрейминг является производным от понятия «фрейм». Данное понятие используется в науках социогуманитарного цикла и обозначает смысловую рамку, используемую человеком для понимания чего-либо и действий согласно этому пониманию. Другими словами, фрейм — устойчивая структура, когнитивное образование, схема репрезентации; это метакоммуникативное определение ситуации, основанное на управляющих событиями принципах организации и вовлеченности в события. В социологии разработкой понятия «фрейм» занимался И. Гофман (https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D1%84%D1%84%D0%BC%D0%B0%D0%BD_%D0%AD%D1%80%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B3), определяющий его как конституируемую агентами целостность практик и смыслов, которые люди в типичных, повторяющихся социальных ситуациях придают своим действиям и действиям других (как вербальным, так и невербальным). По И. Гофману, фрейм — это способность практического сознания «собирать» мир в организованное целое, разновидность процедурного знания («знания-как»), а также последовательность действий, описывающих какой-либо креативный либо функциональный аспект предмета. Кроме того, фрейм, согласно И. Гофману, — это «определенная перспектива восприятия, создающая формальное определение ситуации» [2, с. 547]. Интересное определение фрейма

предлагает аналитик И. Гофмана Филипп Мэнинг, подчеркивая, что фрейм — это «разбор наличных целостностей (социальных, культурных) и затем сборка структур, как совокупности взаимодействующих элементов» [3, с. 169]. В результате обобщения приведенных выше и других дефиниций можно сделать вывод о том, что фрейм — это своеобразный механизм представления знаний, объединяющий декларативные знания об: (1) объектах, (2) событиях и свойствах, (3) о методах извлечения информации и достижения целей (процедурное знание). Исходя из такого определения, фреймы можно разделить на следующие типы: *фреймы-структуры*, использующиеся для обозначения объектов и понятий («дом», «земля», «родина» и др.); *фреймы-роли* (родитель, менеджер и др.); *фреймы-сценарии* (борьба, празднование и др.); *фреймы-ситуации* (выигрыш, авария, признание и др.). Фреймы могут отличаться своими результатами, а также размерами. Чем глубже и шире фрейм, тем сильнее не только адаптационные, но и преобразовательные способности его носителя. Следовательно, есть смысл проводить специальную работу по изменению фреймов (рефрейминг), углублению и расширению их границ.

По сути, фрейм — род сложного концепта или сложно структурированный концепт. *Концепт* — дискретное ментальное образование, обладающее относительно упорядоченной внутренней структурой, представляющее собой результат познавательной (когнитивной) деятельности личности и общества и несущее комплексную, энциклопедическую информацию об отражаемом предмете или явлении, об интерпретации данной информации общественным сознанием и отношении общественного сознания к данному явлению или предмету [4, с. 34].

Концепты и фреймы (как сложные концепты) являются базовыми составляющими когнитивного кода. *Когнитивный код* мы трактуем как логическую диспозицию (склонность к определенным логическим выводам и умозаключениям), представленную набором схем воображения и мышления, а также знаниевых схем, которые являются результатом практического опыта, формируются в процессе повседневного взаимодействия, в том числе и посредством овладения языком. Говоря проще, когнитивный код — это «ключ» к пониманию, установка на понимание социальной реальности (отдельной ситуации), которая может передаваться «по наследству» в рамках тех или иных больших социальных групп. В таком аспекте рассмотрения понятие когнитивного кода неразрывно связано с понятием когнитивного ресурса и проблематикой социального неравенства. Как известно, П. Бурдьё в своих работах пишет о социальных, культурных, символических и материальных ресурсах, ведущих к накоплению различного рода капиталов, обладание которыми определяет позицию индивидов и групп в социальном пространстве. В нашем случае речь идет о когнитивном ресурсе, который является не менее важным, однако незаметным, «скрытым» медиатором социальной дифференциации, статусного позиционирования и (вос)производства социального неравенства. С этой точки зрения разработка понятия «когнитивный ресурс» в социологии, несмотря на его явно психологическую природу, на наш взгляд, представляется весьма актуальной.

В общепринятом смысле когнитивный ресурс — множество когнитивных элементов, которые используются человеком для переработки информации. В качестве наиболее общей характеристики когнитивного ресурса предлагается рассматривать степень сложности когнитивной системы [5, с. 22]. Высокая степень сложности проявляется в способности субъекта конструировать многомерные модели реальности, выделяя множество взаимосвязанных сторон. Низкая степень сложности свидетельствует об использовании весьма упрощенных моделей реальности и соответствующей интерпретации происходящего посредством фиксации одних и тех же сторон действительности в силу ограниченности набора субъективных измерений.

Когнитивный ресурс может рассматриваться как количественная характеристика когнитивной системы — мощность множества связанных между собою когнитивных элементов (минимальных функциональных единиц), отвечающих за создание (одномерных или многомерных) моделей реальности. В качестве элементов когнитивного ресурса мы предлагаем рассматривать когнитивные коды. Возможно, когнитивные коды так и остались бы предметом изучения психологии, если бы не подтвержденное эмпирически утверждение о том, что они формируются в процессе первичной социализации, посредством коммуникации, общения со значимыми другими из состава семьи, под воздействием особых форм употребления языка. С учетом того, что разные социальные (социально-классовые) группы используют разные формы употребления языка, напрашивается предположение, что речевые практики, распространенные в этих группах, формируют разные по сложности когнитивные коды и, соответственно, разные по сложности когнитивные системы. Как подтвердили исследования Б. Бернстайна, речевые практики работников физического труда и его разновидностей отличаются использованием коротких, простых, часто незаконченных предложений с бедной синтаксической структурой [6]. Коммуникация здесь выстраивается на *простом принципе* использования языка, в результате — формируются простые когнитивные коды и когнитивные системы низкого уровня сложности. Речь работников умственного (как вариант — интеллектуального и т. п.) труда существенно отличается: используются более длинные предложения, как правило, имеющие сложную структуру, четкое начало и логическое завершение. В основу коммуникации положен *сложный принцип* использования языка, что способствует формированию сложных когнитивных кодов и когнитивных систем высокого уровня сложности. Именно социальные отношения, обусловленные позицией в социальной структуре, определяют принципы использования языка (простой/сложный), лексический и синтаксический выбор, набор метафор, символов и структуру коммуникации в целом, что в свою очередь влияет на формирование когнитивных кодов и когнитивных систем разного уровня сложности. Поэтому когнитивные коды заслуживают внимания социологов, т. к. именно они являются минимальными единицами когнитивного ресурса индивидов и групп, как одного из самых незаметных, однако достаточно мощных факторов (вос)производства социальной

(социально-классовой) структуры и неравенства. Мощностъ этого фактора обусловлена спецификой системы образования, заключающейся в том, что образование (как коммуникационная система) оперирует преимущественно сложными кодами. Таким образом система образования способствует воспроизводству социального неравенства, ограничивая шансы вертикальной социальной мобильности тех индивидов и групп, чьи когнитивные коды по своей структуре не соответствуют сложным кодам образования.

Для того чтобы образование действительно выполняло функцию «социального лифта», то есть выравнивания социальных шансов индивидов, независимо от их социального происхождения, необходимы качественные изменения в образовании — изменения подходов к организации взаимодействия участников образовательного процесса, то есть изменения на технологическом уровне. Современные социально-педагогические технологии следует ориентировать на когнитивное «подтягивание» (расширение когнитивных кодов) обучающихся, чей социальный опыт привел к тому, что они в этом нуждаются для дальнейшего продвижения вверх сначала по образовательной, а затем — по социальной иерархии. В этой связи считаем актуальной такую технологию как рефрейминг. Каждый обучающийся является носителем (более или менее) простых или сложных кодов, тип которых определяется специфическим набором фреймов. Для того чтобы расширить код, необходимо воздействовать на фреймы как его элементы. Совокупность методов такого воздействия и называется рефреймингом. Рефрейминг позволяет по-новому взглянуть на ситуацию, иначе интерпретировать, найти новые решения тех или иных проблем. Это происходит за счет изменения фреймов, в рамках которых эти проблемы воспринимаются. Буквально рефрейминг обозначает помещение какого-либо образа или переживания в новый фрейм (рамку), отличный от исходного. За счет периодически повторяющегося рефрейминга расширяются и углубляются размеры фреймов, усложняются когнитивные коды. То же самое происходит со взглядами носителя фреймов, его установками на понимание социальной реальности.

Проделанный нами анализ научной и научно-методической литературы позволил выделить ряд универсальных принципов развития (расширения) когнитивного кода путем рефрейминга в образовании: 1) вариативность учебных программ и учебных заданий с учетом того, что обучающиеся могут отличаться когнитивными стилями, как и степенью развитости когнитивных кодов (А. Асмолов, Е. Дерина, Н. Истомина, Н. Калашникова, Т. Котло, С. Лысенкова, Е. Новикова, О. Пронина, В. Шаталов и др.); 2) расширение и усложнение понятийного поля обучающегося, смысловой многогранности понятий (Ю. Бабанский, Л. Выготский, П. Гальперин, В. Давыдов, С. Рубинштейн, Д. Эльконин и др.); 3) проблематизация содержания образования, создающая условия становления субъектности (ее первоначального проявления в процессах, происходящих между обучающим и обучающимся), возможности актуализации потенциала саморазвития обучающегося (О. Белобрыкина, А. Нестеренко, Т. Сидорчук, Л. Шрагина, З. Шустерман и др.).

Выводы и перспективы дальнейшего исследования. В заключение подчеркнем, что социология не претендует и не может претендовать на то, чтобы дать максимально полное описание методов рефрейминга, что является полем деятельности педагогики и психологии. Роль социологии и, в частности, социологии образования, заключается в создании концептуальной основы для разработки и реализации этих методов, с целью повышения качества и эффективности образовательного процесса в современных учебных заведениях. Дальнейшее исследование когнитивных кодов и когнитивного ресурса как фактора неравенства в образовании и воспроизводства социального неравенства посредством института образования, на наш взгляд, будет способствовать укреплению этой основы и объединению социологической теории с образовательной практикой.

Список литературы

1. Осипов А. Социология образования в России: проблемы и перспективы / А. Осипов, В. Тумалев // Социологич. исследования. — 2004. — № 7. — С. 120–127.
2. Гофман И. Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта: пер. с англ. / И. Гофман ; [под ред. Г. С. Батыгина и Л. А. Козловой]. — М.: Институт социологии РАН, 2003. — 752 с.
3. Manning Ph. Erving Goffman and Modern Sociology / Philip Manning. — NY.: Polity, 1992. — 202 p.
4. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. — М.: Восток-Запад, 2007. — 314 с.
5. Горюнова Н. Б. Операциональные дескрипторы когнитивного ресурса и продуктивность решения тестовых задач и задач-головоломок // Психологический журнал. — 2001. — Т. 22, № 4. — С. 21–29.
6. Бернстайн Б. Класс, коды и контроль: структура педагогического дискурса / Б. Бернстайн. — М.: Просвещение, 2008. — 272 с.

References

1. Osipov, A., and V. Tumalev. Sotsiologiya obrazovaniya v Rossii: Problemy i perspektivy [Education sociology in Russia: problems and prospects] Sociologicheskiye issledovaniya 7 (2004): 120–127.
2. Gofman, I. Analiz freymov: esse ob organizatsii povsednevnogo opyta [Analysis of frames: the essay about the organization of daily experience]. Edited by G. S. Batygin and L. A. Kozlova. — M.: Institut sotsiologii RAN, 2003.
3. Manning, Ph. Erving Goffman and Modern Sociology. NY.: Polity, 1992.
4. Popova Z. D. Kognitivnayalingvistika [Cognitive linguistics] / Z. D. Popova. I. A. Sternin. — M.: Vostok-Zapad, 2007. — 314 s.
5. Goryunova, N. B. Operatsionalnyye deskriptory kognitivnogo resursa i produktivnost resheniya testovykh zadach i zadach-golovolomok [Operational descriptors of a cognitive resource and productivity of the solution of test tasks and tasks puzzles] Psikhologicheskii zhurnal 22, no 4 (2001): 21–29.
6. Bernstain, B. Klass, kody i kontrol: struktura pedagogicheskogo diskursa [Class, codes and control: structure of a pedagogical discourse]. M.: Prosveshcheniye, 2008.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2016

Нечитайло І. С.

кафедра соціології Харківського гуманітарного університету

«Народна українська академія»

кв. 137, д. 122-а, проспект Олександрівський, м. Харків, 61115, Україна

РЕФРЕЙМІНГ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО РОЗГЛЯДУ

Анотація

Статтю присвячено соціологічному осмисленню рефреймінга як особливої соціально-педагогічної технології, суть якої полягає у впливі на когнітивну систему тих, хто навчається, зокрема на їхні когнітивні коди. Поняття когнітивного коду розглядається у взаємозв'язку з поняттям когнітивного ресурсу як прихованого чинника соціальної, соціально-класової нерівності. Підкреслюється, що потужність цього чинника зумовлена специфікою самої освіти, яка полягає в тому, що освіта оперує, переважно, складними кодами, сприяючи тим самим відтворенню соціальної нерівності, обмежуючи шанси вертикальної соціальної мобільності тих індивідів і груп, чий когнітивні коди за своєю структурою не відповідають складним кодам системи освіти. Рефреймінг розглядається як соціально-педагогічна технологія, орієнтована на когнітивне «підтягування» тих, хто навчається, чий соціальний досвід призвів до того, що вони цього потребують для досягнення успіхів в освіті.

Ключові слова: когнітивний код, когнітивний ресурс, освіта, рефреймінг, соціально-педагогічні технології, фрейм.

Nechitaylo I. S.

PhD in sociology, associate professor, head of department of sociology at Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Apt. 137, 122-a, Aleksandrivski av, Rkharkiv, 61115, Ukraine

REFRAMING AS A SOCIO-EDUCATIONAL TECHNOLOGY: A SOCIOLOGICAL APPROACH TO CONSIDERATION

Abstract

The article discusses the sociological understanding of reframing as a specific socio-pedagogical technology, the essence of which is the impact on the cognitive system of students, their cognitive codes. The concept of cognitive code is considered in relation with the concept of cognitive resource as a latent factor of social and class inequality. It is emphasized that the power of this factor is determined by the specifics of education based on the fact that education operates mainly with complex codes, thereby contributing to the reproduction of social inequality, limiting the chances of upward social mobility of those individuals whose cognitive codes do not correspond to the codes of education system. Reframing is considered as a socio-pedagogical technology, focused on the cognitive «pulling up» of students, whose social experience has led to the fact that they need to achieve success in education.

Key words: cognitive code, cognitive resource, education, reframing, socio-pedagogical technologies, frame.

Many modern scientists have devoted their researches to the problem of development of educational (training, etc.) technology, effective in modern conditions. Unfortunately, among these scientists the sociologists are very few that indicates a weak

sociological study of the issuer elated to the association of sociological theory and educational practice. In this regard, the purpose of this article is to discover and justify in terms of the sociology the essence of reframing as a socio-pedagogical technology to change the settings of students to understanding social reality.

Reframing is regarded as a socio-pedagogical technology, focused on the cognitive «pulling up» of students, whose social experience has led to the fact that they need such «pulling» to achieve success in education.

Basing on the analysis of scientific and methodical literature the author determines number of universal principles of development (expansion) of a cognitive code by reframing in education: a) the variability of educational programs and learning activities, taking into consideration the fact that students may have different cognitive styles, as well as different degree of cognitive codes development; b) the expansion and complication of the conceptual field of learning, semantic concepts of versatility; c) the problematization of the content of education which creates conditions for the formation of subjectivity of students, the possibility of their self-actualization.

In conclusion it is emphasized that sociology is not intended and cannot claim to provide the most complete description of reframing techniques, which is a field of activity of pedagogy and psychology. The role of sociology and, in particular, the sociology of education is to provide a conceptual framework to the development and implementation of these methods in order to improve quality and efficiency of educational process at modern schools.

Прядко О. В.

аспірант

кафедра філософії та соціології

Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

пл. Гоголя, 1, м. Старобільськ, Луганська обл., 92703, Україна

Тел.: 0997035785, E-mail: sanochkavladimirovna@mail.ru

**ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ПРАВЛЯЧОЇ ЕЛІТИ ТА МАС: СУТНІСТЬ
ОСНОВНИХ ПІДХОДІВ ТА КОНЦЕПЦІЙ**

В даній статті розглядаються основні концепції еліт та їх взаємовідносин з масами. Розглянуто класичні концепції еліт, представниками яких є Г. Моска, В. Парето та Р. Міхельс, а також сучасні теорії еліт (ціннісні теорії, теорія елітарної демократії, концепція множинності еліт). Зроблено висновок про те, що еліта та маса знаходяться в дихотомії, існування однієї неможливе без існування іншої. Маси характеризуються елітаристами як неструктуроване, несистематизоване утворення, яке потребує управління з боку правлячої еліти.

Ключові слова: взаємовідносини, маси, масова свідомість, правлячі еліти.

Взаємовідносини еліт та мас утворюють собою особливий зріз суспільства, особливі взаємовідносини. Масу можна охарактеризувати як групу людей, в рамках якої індивіди в деякій мірі втрачають свою індивідуальність і шляхом взаємного впливу набувають схожі відчуття, інстинкти. Словник Г. В. Осипова дає такі визначення поняттю «маса»: 1) «безліч, велика кількість людей; <...> 2) аморфна сукупність людей з мінімальним рівнем групової інтеграції та організації» [1]. Г. В. Плеханов та В. І. Ленін виділяли маси народні, характеризуючи їх як сукупність представників різних класів, прошарків та соціальних груп, які в силу свого об'єктивного становища і інтересів здатні відігравати суттєву роль в розвитку даного суспільства» [1]. Б. А. Грушин вважав, що маси як носії масової свідомості — це «ситуативно виникаючі (існуючі) соціальні спільності, ймовірно за своєю природою, гетерогенні за складом і статистичні за формами вираження (функціонування)» [2, с. 233–234]. Д. В. Ольшанський вказує на діалектику взаємозв'язку маси та її свідомості: «виникаючі основи масової свідомості, зазвичай, самі формують свою масу, яка, в свою чергу, в подальшому формує свою свідомість» [3, с. 22].

Ми ставимо собі за мету проаналізувати основні концепції правлячих еліт, їх взаємовідносини з масами та впливу на них. У зв'язку з появою великої кількості нової інформації окремий вчений не може претендувати на всеосяжність свого наукового аналізу. Наш аналіз дасть змогу побачити основні здобутки науки в сфері відносин еліт з масами.

Еліта (від франц. elite — добірна, найкраща частина) являє собою вищий, відносно замкнений прошарок суспільства, що панує над усіма іншими верствами в силу свого переважання за обсягом економічного, по-

літичного або культурного капіталу [4, с. 128]. Ідеї поділу суспільства на вищих та нижчих отримали розвиток ще в роботах Конфуція, Платона, Н. Макіавеллі, Ф. Ніцше, проте поняття «еліта» в науку ввійшло тільки на початку ХХ століття завдяки роботам Г. Моски, В. Парето, Р. Міхельса, М. Вебера, В. Липинського.

На думку Гаetano Моски, у всіх народів, на якому б рівні розвитку вони не знаходились, завжди існує поділ суспільства на два класи — клас управляючий та клас, яким управляють: «у всіх суспільствах, починаючи зі слаборозвинених і тих, які з труднощами дісталися основ цивілізації, аж до найбільш розвинутих і могутніх, існують два класи людей: клас правлячих і клас керованих. Перший, завжди менш численний, виконує всі політичні функції, монополізує владу і насолоджується тими перевагами, які вона дає, в той час як другий, більш численний клас, керується і контролюється першим у формі, яка в даний час більш-менш законна, більш-менш довольна і насильницька, і забезпечує першому класу, принаймні зовні, матеріальні засоби існування і все необхідне для життєдіяльності політичного організму» [5, с. 50]. Г. Моска вважає, що представники правлячої еліти повинні володіти мистецтвом управління. Скільки б не говорилося про народне представництво, демократію, суверенітет, влада завжди знаходиться в руках меншості, яка управляє та маніпулює масами, використовуючи різні засоби. На думку вченого, від підготовленості правлячого класу, рівня його соціальної активності та культури, політичної гнучкості в значній мірі залежить доля суспільства. Дана роль правлячого класу закріплюється в «політичній формулі», яка обґрунтовує легітимність правлячого класу. «Політична формула» — це сукупність засобів і методів, за допомогою яких правлячий клас, апелюючи до існуючих норм і цінностей, маніпулюючи свідомістю і поведінкою людей, оформлює і закріплює своє перебування при владі і змушує людей повірити в те, що вони підкоряються якомусь «абстрактному принципу володарювання», <...> пов'язана вона з тим, що люди за своєю природою схильні підкорятися, швидше, абстрактного принципу, ніж конкретному індивіду, котрий володіє певними здібностями» [6, с. 183].

Для Вільфредо Парето соціальна нерівність є абсолютно природною, індивіди в суспільстві знаходяться на різних рівнях у фізичному, моральному та інтелектуальному відношеннях. Індивіди, які мають найбільш високі показники в тій чи іншій сфері діяльності, є елітою. Він ділить еліту на правлячу та неправлячу (контреліту), яка складається з людей, наділених рисами, характерними для еліти, проте не маючими доступу до управління через суспільні бар'єри для нижчих прошарків. В. Парето поділяє еліти на два типи: «лис», які управляють за допомогою переконання та хитрощів і «львів» з авторитарними та жорсткими методами правління. Зміни в суспільстві відбуваються завдяки циркуляції цих типів еліт. «Феномен нових еліт, які в ході безперервної циркуляції, виникаючи в нижчих шарах суспільства, піднімаються в його вищі шари, там захоплюють собі простір і згодом занепадають, вимиваються і зникають, являє собою один з найважливіших історичних фактів, і його необхідно взяти до уваги, аби зрозуміти

великі соціальні рухи» [7]. Думки В. Парето та Г. Моски сходяться в тому, що маси є інструментом, за допомогою якого контреліта усуває від влади пануючу еліту та займає її місце.

Роберт Міхельс дещо з іншого боку розглядає проблему взаємовідносин еліт та мас. На відміну від Г. Моски та В. Парето, він вивчав політичні партії, а не все суспільство в цілому. Вивчаючи діяльність соціал-демократичних партій, Р. Міхельс сформулював «залізний закон олігархії». На його думку, на найнижчому щаблі людської культури правила тиранія, демократія ж виникає тільки на більш пізній та розвиненій стадії суспільного життя. Р. Міхельс, звертаючись до ідеї Ж.-Ж. Руссо по те, що маса, передаючи свій суверенітет, втрачає його, робить висновок, що представляти, делегувати — значить видавати індивідуальну волю за колективну. «Маса ніколи не готова до панування, але кожен індивід, що входить до неї, здатний на це, якщо він володіє необхідними для цього позитивними або негативними якостями, щоб піднятися над нею і висунутися у вожді» [8, с. 132]. Демократія в суспільстві не може існувати без управлінського апарату та організацій, які з часом приводять до концентрації влади в руках олігархії. Маси, таким чином, повністю відсторонені від управління, а їх представники стають управляючими. В цьому і полягає «залізний закон олігархії» Роберта Міхельса. Вчений доводить неможливість прямого панування мас перш за все через їх численність. В масі думки індивіда витісняються і замінюються думками колективу. Р. Міхельс сприймав маси як неорганізовані, розрізнені, неспроможні до спільних дій без активної меншості, яка їх очолить.

Макс Вебер владу політичної еліти пояснював її високим рівнем професійної підготовки, на відміну від народу, який у більшості своїй не відрізняється компетентністю в управлінні суспільним життям. «Еліта займає важливе місце в управлінні за природними, розумовими, фізичними, психологічними якостями» [9, с. 528]. В'ячеслав Липинський підкреслював важливу роль еліт у формуванні національної аристократії, національної державності. У формуванні нації, суверенної держави разом зі спільністю території, мови, національного складу, характеру та економічного стану, провідну роль відіграє національна аристократія — носій національної культури та національної ідеї. Звичайно, розглянуті еліти, крім переваг, мають свої недоліки: по-перше, перебільшується роль управляючих і водночас недооцінюється активність мас; по-друге, ігноруються права і свободи індивідів.

Дані теорії еліт відносять до класичних, вони, у свою чергу, заклали підвалини для формування сучасних теорій елітаризму, які намагалися подолати недоліки класичних теорій. В ціннісних теоріях еліт робиться спроба пристосувати їх до сучасного стану демократичних держав. Дані теорії мають декілька загальних рис: «по-перше, в цих теоріях стверджується, що еліта — найцінніший елемент суспільного життя, який володіє високим хистом, умінням, відданістю справі, спроможністю вчасно оцінити обстановку в суспільстві, враховувати суспільну думку та ін. По-друге, панівне становище еліти відповідає, немовби, інтересам суспільства. По-третє, формування еліти — результат не стільки жорстокої боротьби за

владу, скільки результат природного відбору суспільством найбільш цінних представників» [9, с. 529]. Серед теорій еліти ціннісні теорії найбільше відповідають реаліям сучасного демократичного суспільства. В цих теоріях еліта керує масами з добровільної згоди, яку вони дають через вибори, а не володарює масовою свідомістю та поведінкою. Ціннісні якості еліт є основою теорії елітарної демократії, представниками якої є С. М. Ліпсет, Р. Даль, Л. Х. Зіглер. Дана теорія спирається на визначення Й. Шумпетером демократії як «конкуренції між потенційними претендентами на довіру і голоси виборців» [9, с. 530] та наголошує на важливій ролі еліт в управлінні, за якою «тільки керівна верства здатна стримати частину притаманних масам ірраціоналізму, емоційної неврівноваженості і радикалізму» [9, с. 530]. Ще однією елітарною теорією є концепція множинності, плюралізму еліт, згідно з якою одна еліта не може домінувати в усіх сферах суспільства, вплив кожної еліти обмежений притаманною їй сферою діяльності. Дана теорія заперечує дію залізного закону олігархії, проте еліта все одно залишається підконтрольною народові.

Існує багато прикладів того, як сильні особистості, маніпулюючи розгубленою масовою свідомістю, приходили до влади. «Після нападу Німеччини і початку Великої Вітчизняної війни в 1941 році населення СРСР майже два тижні чекало виступу І. В. Сталіна. І цей виступ дозволив, як відомо, раціоналізувати та структурувати спочатку взагалі деструктовану свідомість. Щотижневі виступи Ф. Д. Рузвельта по радіо дозволили структурувати масову свідомість Америки в період «Великої депресії» — великомасштабної економічної кризи» [3, с. 30].

Виділяють риси, властиві представникам маси, за допомогою яких вони легко піддають впливу правлячої еліти. Перша з них — це загальна сугестивність. На думку В. М. Бехтерева, навіювання «впливає не шляхом логічного переконання, а безпосередньо впливає на психічну сферу крім особистої її сфери або принаймні без відповідної її переробки, завдяки чому відбувається справжнє прищеплення ідеї, почуття, емоції» [10]. Друга риса — заразливість — «сприяє утворенню спеціальних властивостей і визначає їх напрямом. <...> У натовпі всяке почуття, усяка дія заразлива, і притому у такому ступені, що індивід дуже легко приносить в жертву свої особисті інтереси інтересу колективному» [10].

Отже, ми бачимо, що еліти та маси взаємопов'язані, одні не можуть існувати без інших. Влучними в цьому сенсі є слова В. П. Мохова, який сказав: «суспільство, що складається з однієї еліти, настільки ж нереальне, як маси в суспільстві, що не виробляють, не виділяють власної еліти» [11]. Справді, які б зміни не відбувалися в суспільстві, результат завжди такий самий — виникала нова еліта, яка намагалася отримати владу над свідомістю мас. Маси, в свою чергу, у всіх теоріях еліт розглядаються як неорганізовані, неструктуровані, не здатні до управління, потребуючі упорядкування зовні, що, на нашу думку, є недооцінкою їх здібностей та потенціалу.

Список літератури

1. Социологический энциклопедический словарь: на рус., англ., нем., франц. и чеш. языках [Электронный ресурс] / ред.-коорд. Г. В. Осипов. — М.: Норма-Инфра · М, 2000. — 488 с. — Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/204859/>
2. Грушин Б. А. Массовое сознание: Опыт определения и проблемы исследования / Б. А. Грушин. — М.: Политиздат, 1987. — 368 с.
3. Ольшанский Д. В. Психология масс / Д. В. Ольшанский — СПб.: Питер, 2002. — 368 с.
4. Артемов Г. П. Политическая социология: учебное пособие [Электронный ресурс] / Г. П. Артемов. — М: Логос, 2002. — 280 с. — Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/artem/index.php
5. Mosca G. The Ruling Class / A. Livingston (ed.). — New York, 1939.
6. Самсонова Т. Н. Концепция правящего класса Г. Моски / Т. Н. Самсонова // Социологические исследования. — 1994. — № 10. — С. 176–187.
7. Парето В. Социалистические системы [Электронный ресурс] / Парето В. // Теоретическая социология: антология: в 2 ч. / под ред. С. П. Баньковской. — М.: Книжный дом «Университет», 2002. — Ч. 1. — С. 249–313. — Режим доступа: <http://knigi.link/page/sotciologiyal/ist/ist-5-idz-ax236--nf-13.html>
8. Кабашов С. Ю. Бюрократия. Теоретические концепции: учеб. пособие / С. Ю. Кабашов. — 2-е изд., стереотип. — М.: Флинта, 2011. — 220 с.
9. Горlach М. І. Політологія: наука про політику: підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / М. І. Горlach, В. Г. Кремень. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 840 с. — Режим доступа: http://www.dut.edu.ua/uploads/l_705_43949107.pdf
10. Зелинский С. А. Информационно-психологическое воздействие на массовое сознание [Электронный ресурс] / Зелинский С. А. — СПб.: Скифия, 2008. — 280 с. — Режим доступа: http://lit.lib.ru/z/zelinskij_s_a/text_0410-1.shtml
11. Мохов В. П. Введение в элитологию российского общества: учебное пособие [Электронный ресурс] / Мохов В. П.; ГОУ ВПО «Перм. гос. техн. ун-т», НОУ «Зап. Урал. ин-т экономики и права». — Пермь: Западно-Уральский институт экономики и права, 2007. — 230 с. — Режим доступа: <http://studopedia.org/1-32382.html>

References

1. Sociologicheskij ehnciklopedicheskij slovar'. Na russkom, anglijskom, nemeckom, francuzskom i cheshskomazykah, edited by G. V. Osipov. Moskva: NORMA, 2000. Accessed April 7, 2016. <http://www.twirpx.com/file/204859/>
2. Grushin, B. A. Massovoe soznanie: Opyt opredeleniya i problemy issledovaniya. Moskva: Politizdat, 1987.
3. Ol'shanskij, D. V. Psihologiya mass. Sankt-Peterburg: Piter, 2002.
4. Artemov, G. P. Politicheskaya sociologiya: Uchebnoe posobie. Moskva: Logos, 2002. Accessed April 11, 2016. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/artem/index.php
5. Mosca, Gaetano. The Ruling Class. New York, 1939.
6. Samsonova, T. N. «Konceptiya pravayashchego klassa G. Moski». Sociologicheskie issledovaniya 10 (1994): 176–187.
7. Pareto, Vil'fredo. Socialisticheskie sistemy. Teoreticheskaya sociologiya: Antologiya: V 2 ch., edited by S. P. Ban'kovskaya, 249–313. Moskva: Universitet, 2002. Accessed April 14, 2016. <http://knigi.link/page/sotciologiyal/ist/ist-5-idz-ax236--nf-13.html>
8. Kabashov, S. YU. Byurokratiya. Teoreticheskie koncepcii: ucheb. posobie. Moskva: FLINTA, 2011.
9. Gorlach, M. I., and V. G. Kremen'. Politologiya: nauka pro politiku: pidruchnik [dlya stud. vishch. navch. zakl.]. Kijiv: Centr uchbovoji literaturi, 2009. Accessed April 16, 2016. http://www.dut.edu.ua/uploads/l_705_43949107.pdf
10. Zelinskij, S. A. Informacionno-psihologicheskoe vozdejstvie na massovoe soznanie. Sankt-Peterburg: SKIFIYA, 2008. Accessed April 17, 2016. http://lit.lib.ru/z/zelinskij_s_a/text_0410-1.shtml

11. Mohov, V. P. Vvedenie v ehlitologiyu rossijskogo obshchestva: uchebnoe posobie. Perm': Zapadno-Ural'skij institut ehkonomiki i prava, 2007. Accessed April 20, 2016. <http://studopedia.org/1–32382.html>

Стаття надійшла до редакції 28.04.2016

Прядко О. В.

кафедра філософії і соціології Луганського національного університета
імені Тараса Шевченка
пл. Гоголя, 1, г. Старобельськ, Луганська обл., 92703, Україна

**ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ПРАВЯЩЕЙ ЭЛИТЫ И МАСС: СУЩНОСТЬ
ОСНОВНЫХ ПОДХОДОВ И КОНЦЕПЦИЙ**

Резюме

В данной статье рассматриваются основные концепции элит и их взаимоотношений с массами. Рассмотрены классические концепции элит, представителями которых являются Г. Моска, В. Парето и Р. Михельс, а также современные теории элит (ценностные теории, теория элитарной демократии, концепция множественности элит). Сделан вывод о том, что элита и масса находятся в дихотомии, существование одной невозможно без существования другой. Массы характеризуются элитаристами как неструктурированное, несистематизированное образование, требующее управления со стороны правящей элиты.

Ключевые слова: взаимоотношения, массы, массовое сознание, правящие элиты.

Priadko O. V.

Department of Philosophy and Sociology Lugansk Taras Shevchenko national university

sq. Gogol, 1, Starobilsk, 92703, Ukraine

**RELATIONS BETWEEN THE RULING ELITE AND THE MASSES:
THE ESSENCE OF THE BASIC APPROACHES AND CONCEPTS**

Summary

This article discusses the basic concepts of the elites and their relations with the masses. The relations of the elite and masses form a special section of the society, a special relationship. In connection with the emergence of a large amount of new information the individual scientist cannot claim to be exhaustive of the scientific analysis. This analysis allows you to see the major scientific achievements in the sphere of relations of the elite and the masses. Classical concept of elites who are representatives of G. Mosca, V. Pareto and R. Michels, and the modern theory of elites (value theory, the theory of elite democracy and elite concept of multiplicity) were examined. Article contains features typical representatives of mass through which they are easily exposed to the ruling elite. It was concluded that the elite and mass are in a dichotomy, the existence of one is impossible without the existence of the other. No matter what changes have occurred in society, the result is always the same — there is new elite that tried to gain power over the consciousness of the masses. The masses are characterized by representatives of elitism how unstructured, unsystematic education, requiring the control of the ruling elite.

Key words: relationships, masses, the mass consciousness, the ruling elites.

Ровенчак О. А.

кандидат соціологічних наук, асистент кафедри історії та теорії соціології Львівського національного університету імені І. Франка вул. Університетська, 1, а. 318, м. Львів, 79000, Україна
Тел.: +38 066 451 83 91, E-mail rowentschak@gmail.com
ORCID orcid.org/0000-0003-1301-923X

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ДО НІМЕЧЧИНИ¹

Стаття присвячена дослідженню особливостей сучасної української еміграції до Німеччини. Емпіричне дослідження базується на авторській теоретичній основі вивчення міжнародних міграційних процесів. Серед певних питань, що розглядаються в статті — причинно-наслідкові зв'язки української міграції до Німеччини і видозміни складових ідентичності мігрантів. Також предметом аналізу є характеристики двостороннього процесу соціокультурної адаптації українців у Німеччині, участь у якому беруть як самі мігранти, так і приймаюче суспільство.

Ключові слова: українські мігранти в Німеччині, соціокультурна адаптація, ідентичність, міграційні практики, причини, наслідки.

Українська міграція до Німеччини має більш ніж столітню історію. Починалась вона як трудова міграція сільськогосподарських працівників у кін. XIX — поч. XX ст. У період існування Радянського Союзу українськими мігрантами в Німеччині були працівники, примусово вивезені у роки Другої світової війни та політичні емігранти-інтелектуали, яким вдалось втекти від радянського режиму [3; 15; 24]. Сучасна міграція із України до Німеччини має кілька складових. Це репатріація етнічних німців, імміграція євреїв, трудова міграція низькокваліфікованих працівників, а також інтелектуальна, освітня, туристична, сімейна. За різними офіційними даними кількість українських мігрантів у Німеччині становить від 130 до 200 тис. чол., а Україна стабільно входить у першу двадцятку країн-постачальників іммігрантів [11; 13]. Проте визначити її реальні масштаби складно, в основному через поширену напівлегальну, переважно туристичну міграцію.

Об'єктом дослідження є українська міграція до Німеччини. **Предметом** дослідження виступають її причинно-наслідкові зв'язки та процеси соціокультурної адаптації українців в цій країні. **Метою** статті є дослідити особливості української міграції до Німеччини. Серед **завдань** виділимо наступні: 1) виявити фактори та моделі адаптації українців у Німеччині; 2) проаналізувати взаємозв'язки причин міграції Українців до Німеччи-

¹ Стаття підготовлена на основі доповіді на Другій Міжнародній науково-практичній конференції «Соціальні, психологічні та політичні проблеми транскордонної безпеки», м. Одеса, 5 лютого 2016 року.

ни із процесами адаптації; 3) дослідити міграційні практики українців у Німеччині; 4) вивчити вплив адаптаційних процесів на наслідки міграції українців до Німеччини. Окрім власного дослідження, у своїй роботі опираємось також на напрацювання таких авторів, як А. Амеліна (А. Amelina), Х. Луц (Н. Lutz), І. Юнгвірт (I. Jungwirth) [12; 11; 17; 19], котрі досліджували цю проблематику раніше.

Емпіричну базу статті становить авторське дослідження соціокультурних характеристик сучасної української еміграції до Німеччини, яке проводилось протягом 2014–2015 рр. у Німеччині. Респонденти для дослідження підбирались за методом *снігової кулі*. Для збору основної частини інформації застосований метод *напівструктурованого інтерв'ю*. Для дослідження використано *цільову вибірку*, основними критеріями якої був досвід проживання у Німеччині, що у часовому вимірі становить мінімум 1 рік. Інформація, отримана у ході інтерв'ю, опрацьована переважно методом *дискурс-аналізу*. В ході дослідження зібрано 17 інтерв'ю (у 12 з них респонденти жінки, у 5 — чоловіки). Всі одружені респонденти проживають у Німеччині із чоловіками/дружинами, а батьки неповнолітніх дітей — також із дітьми. Окрім того, зазначимо, що всі респонденти мають вищу освіту, або неповну вищу (знаходяться у процесі її здобуття). Вища освіта респондентів здобута або в Україні, або в Німеччині. У частини респондентів є вища освіта, здобута в двох країнах за тим самим фахом, або за різними. Переважна більшість респондентів на момент дослідження виконує висококваліфіковану роботу, проте більшість з них має досвід виконання некваліфікованої роботи в Німеччині.

Таблиця 1

Соціально-демографічні характеристики респондентів

№ інтерв'ю	Ім'я/псевдонім	Рік народження	Сімейний стан	Місто проживання в Україні	Актуальне місто проживання в Німеччині	Початок міграції до Німеччини
1	Аня	1989	Неодружена, дітей немає	Вінниця	Берлін	2012
2	Іра	1987	Неодружена, дітей немає	Вінниця	Берлін	2009
3	Міра	1981	Одружена (чоловік українець), дітей немає	Львів	Берлін	2003
4	Олесь	1983	Одружений (дружина українка), дітей немає	Львів	Берлін	2003
5	Оля	1977	Одружена (чоловік француз), має дочку, 5 р.	Львів	Берлін	2002
6	Даша	1984	Не одружена, у цивільному шлюбі (чоловік німець), дітей немає	Київ	Берлін	2007

Закінчення табл. 1

№ інтерв'ю	Ім'я/псевдонім	Рік народження	Сімейний стан	Місто проживання в Україні	Актуальне місто проживання в Німеччині	Початок міграції до Німеччини
7	Ліда	1987	Розлучена (перший чоловік німець), у цивільному шлюбі (чоловік німець), дітей немає	Миколаїв	Берлін	2007
8	Сергій	1987	Неодружений, дітей немає	Львів	Місто біля Дюссельдорфа	2012
9	Олена	1980	Неодружена, дітей немає	Київ	Бохум	2004
10	Оксана	1967	Неодружена, має сина, 25 р.	Чернівці	Берлін	2011
11	Маша	1989	Неодружена, дітей немає	Харків	Берлін	2004
12	Світлана	1975	Одружена (чоловік німець), має дочку, 9 р.	Село в Тернопільській області	Берлін	2004
13	Святослав	1974	Неодружений, дітей немає	Львів	Місто біля Аахена	2004
14	Сергій	1973	Одружений (дружина етнічна німка, виїхала з Росії), має 3 дітей (неповнолітні)	Місто в Івано-Франківській області	Берлін	2000
15	Марина	1982	Неодружена, дітей немає	Дніпропетровськ	Берлін	2013
16	Максим	1986	Одружений (дружина українка), дітей немає	Львів	Гамбург	2010
17	Люся	1957	Розлучена (перший чоловік українець); у цивільному шлюбі (чоловік етнічний німець, народжений в Україні), має сина, 35 р.	Село у Київській області	Місто біля Гамбургу	2009

Результати дослідження. Якщо помістити сучасну українську еміграцію у широку систему класифікацій міжнародної міграції [7, с. 44–49], то цю міграцію можна визначити як: довготривалу або постійну (за тривалістю); добровільну (за критерієм добровільності); легальну та в окремих випадках напівлегальну (за правовим статусом); осібну або сімейну (за кількістю осіб); стихійну або ланцюгову (за способом організації); одиничну або повторювану (за критерієм повторюваності); освітню,

туристичну, сімейну, етнічну або економічну/трудова (за причинами міграції). Що стосується класифікації в межах виду «трудова міграція», то це міграція працівників, які, як правило, працюють за спеціальністю — або отриманою в Україні, або в Німеччині. Для більшості респондентів актуальний виїзд до Німеччини є не першим виїздом за кордон. Раніше вони відвідували Німеччину або інші країни для відпочинку, відрядження, з метою участі у літніх школах, волонтерських програмах, програмі au-pair тощо. Крім того, перебуваючи в Німеччині, українці є досить мобільними в плані поїздок по країні, до інших країн, України та зміни місця проживання у Німеччині. Повертаючись до причин міграції, зазначимо, що респонденти найчастіше називають наступні **причини**.

Отримати кращі умови праці у тій самій сфері, в якій вони працювали в Україні: *«Один — це умови праці. Тобто тут нема проблеми з тим, щоб поїхати на конференцію. ...В дослідницьких інститутах важливий обмін інформацією... а в Україні якось є проблеми з тим. Тобто, як я хотів стягнути якусь статтю, то я не можу стягнути, бо... університет не має грошей заплатити за підписку на журнал»* [Інт.-13¹].

Здобути додаткову освіту в іншій галузі або покращити рівень тієї, яку отримали в Україні.

Побачити світ, пожити в іншій країні, розширити світогляд *«...мене кажеється, у меня какой-то бунт был изначально.... Мне как-то всю жизнь хотелось путешествовать и быть где-то, чем-то таким занимается интересным»* [Інт.-6].

Втілити бажання **пожити в країні із «високим рівнем життя»**: *«...в Україні менше спокою, якось непевно... Тут всі аполітичніші і спокійніші і менше напругаються... В Україні, я думаю, що більшість людей бідні, через це злі і це дуже тяжко поєднувати з тим, що там львівські програмісти заробляють в десятки разів більше грошей, ніж всі, хто навколо них, і мені це, скажемо, не було дуже приємно відчувати таке»* [Інт.-16]. Зазначимо, респонденти розглядають Німеччину як одну із найбільш економічно розвинених країн світу.

Серед інших причин: жити в одній країні із чоловіком/дружиною, що проживають в Німеччині; скористатися можливістю отримати дозвіл на постійне проживання або громадянство Німеччини, які ця країна надає етнічним євреям та німцям.

Як бачимо, причини еміграції українців до Німеччини не лежать суто в економічній площині і не є просто потребою/бажанням заробити більше грошей. Скоріше навпаки — причини еміграції опитаних респондентів лежать в основному в особистісній та культурній сферах. А. Амеліна у своєму дослідженні 2008–2009 рр.² також доходить до висновку про не-економічний характер причин еміграції українців до Німеччини, а пе-

¹ Тут і надалі цифрою позначається респондент, інтерв'ю якого носить відповідний порядковий номер у Таблиці 1.

² Респондентами у дослідженні були українці, які проживають в Німеччині, та члени їхніх сімей, які проживають в Україні (як правило, батьки).

реважання мотивації особистої та професійної самореалізації [11]. Крім того, на етапі планування поїздки більшість респондентів є добре обізнаними із тим середовищем, куди вони хочуть потрапити, та зазначають, що Німеччина загалом відповідає їхнім очікуванням через мультикультурність великих міст, університетів, корпорацій, що сприяє успішній адаптації.

Виділимо декілька видів типових **мігрантських практик**, які більшою чи меншою мірою притаманні їм українцям в Німеччині.

Взаємні візити та спілкування із родичами/друзями із України. Взаємні візити відбуваються досить часто, але частіше мігранти відвідують своїх родичів/друзів в Україні. Це пояснюється кращим фінансовим забезпеченням та тим, що вони як правило мають легальний статус і можуть легко перетинати кордон. Також досить інтенсивним є спілкування через «Skype», «Facebook» та електронну пошту із родичами та друзями: *«Два рази в неділю, деякий час навіть три рази в неділю ми телефонуємо по скайпу і я намагаюся раз в півроку з'їздити до дому на 2–3 неділі»* [Інт.-7]; *«В мене є багато хороших друзів в Україні і дуже тісно спілкуємось... є групи для переписок в фейсбуці, в інших соціальних сервісах, що можна з телефону спілкуватись, розмови по скайпу. Також, друзі приїжджали»* [Інт.-8]. Респонденти зазначають також, що з часом контакти з друзями слабнуть через різні погляди і різні кола інтересів людей, які живуть у різних суспільствах: *«Как-то разошлись дорожки. Очень много из моих подруг живут совершенно уже другой жизнью. Они там замужем, с детьми. Уже второй развод у них. ...У всех такая взрослая жизнь, а я здесь вся такая еще студентка. Мне это все было непривычно, скажем так»*¹ [Інт.-11].

Передача грошей/передач до України. Така діяльність загалом не є характерною для українських мігрантів в Німеччині, на відміну від класичної міграції низькокваліфікованих працівників, для яких основною причиною виїзду в іншу країну є заробити гроші та передати їх в Україну (див.: [7; с. 49–105; 1; 8]; *«Гроші не передаю, не має потреби. Мама працює в університеті, батько в медицині, коштів вистачає»* [Інт.-1]; *«Ні... не передаю, то є без сенсу... Я як приїжджаю, то щось можу привезти, якісь подарунки, чи там щось треба до хати»* [Інт.-13]. Одним із пояснень може бути те, що класова/майнова ідентичність та відповідний статус респондентів не зазнають значних змін через міграцію і, відповідно, не виникає особливої потреби підтримувати матеріально сім'ю в Україні: *«Так як я працювала вчителькою [в Україні], то вважаю, що я належала до тих добрих середняків... у Німеччині... я думаю, що це є трошки вище як середній прошарок»* [Інт.-12]; *«Ну, я скажем, бідним себе в Україні не відчував, швидше якийсь там середній клас. ...Також приблизно так само [в Німеччині]»* [Інт.-16]. Додамо, що у своїх дослідженнях класової приналежності українців у Німеччині вчені відзначають, що під впли-

¹ Всі цитати із інтерв'ю подаються мовою оригіналу та із збереженням авторського стилю викладення.

вом зміни країни та місця праці у респондентів спостерігається висхідна мобільність в Україні через трудову зайнятість в країні ЄС та низхідна мобільність в Німеччині через трактування українців як «дешевої робочої сили». Така ситуація характерна зокрема для висококваліфікованої/інтелектуальної міграції [12].

Спілкування з іншими мігрантами. Українські мігранти в Німеччині часто спілкуються із іммігрантами із інших країн, які проживають в Німеччині. Проте тісний контакт із іншими українцями та іноземцями з інших країн в Німеччині пояснюється непевною мігрантською ідентичністю українців, яка є наслідком ідентифікації себе як мігранта, представника загальносвітової або української спільноти мігрантів. Поширеність такого виду практик пов'язана у більшості випадків із багатоетнічним складом робочого або навчального колективу мігранта: *«три немца, потом девочка болгарка, итальянец, голландец, получается еще одна немка и одна девочка наполовину немка, наполовину украинская... девочка, которая из Болгарии и итальянец...»* [Інт.-15]. Крім того, контакти із іноземцями відбуваються за таких же умов, що і з представниками приймаючого суспільства — німцями. Респонденти зазначають, що оскільки вони, як правило, знають кілька мов, то можуть легко контактувати із представниками спільнот іноземців, що користуються тими мовами, якими володіють українці: *«Если я кого-то, опять-таки на каких-либо семинарах, проектах встречала... то общность... на основе языка, или того подобного, способствовала тому, что мы потом встречались...»* [Інт.-6]; *«З поляками... оскільки я польською володію, то мені легко з ним мову знайти... Те ж саме з російською...»* [Інт.-13]; *«я еще знаю испанский... то есть у меня есть несколько товарищей, которые из латиноамериканских стран подтянулись...»* [Інт.-15]. Контакти із іншими українцями також будуються на основі спільного робочого/навчального простору та володіння мовою, але, крім того, українці в Німеччині контактують і з іншими українцями, з якими були знайомі ще до виїзду в Німеччину, а також спілкуються в межах УГКЦ та інтернет-спільнот української спрямованості, зокрема і в тих, що утворились в 2014–2015 рр. в результаті соціально-політичних потрясінь в Україні та військового конфлікту із Росією: *«...в мене дуже багато українських контактів, можливо через революцію. Зараз також громадська активність процвітає, і це переважно моє основне поле спілкування»* [Інт.-3].

Членство в мігрантських організаціях. Цей вид практик також не притаманний більшості українських мігрантів в Німеччині. Натомість мігрантськими організаціями респонденти часто називають інтернет-спільноти, що об'єднують незнайомих українців певного міста, країни чи українців у світі загалом: *«Я открыла для себя, что сейчас вот есть в интернете «украинианс ин Берлин»* [Інт.-11]; *«Я подписана на «интернейшнс» для экспатов ... Экспаты — это все иностранцы, которые живут в стране легально — экспатриотс.»* [Інт.-15]; *«Ми організували у фейсбук групу «українці в Гамбурзі», якщо це можна вважати мігрантською організацією»* [Інт.-16]. Загалом для українців у Німеччині не ха-

рактерним є об'єднання в організації за етнонаціональним походженням. Причинами цього вважаються і досить різні професійні та вікові категорії українців в Німеччині, і успішність інтеграції в німецьке суспільство, або в західноєвропейську цивілізацію загалом, що пояснюється високим відсотком інтелектуальної/висококваліфікованої міграції, представники якої зазвичай краще адаптовані в приймаюче суспільство ніж, наприклад, низькокваліфіковані працівники [9]. Проте одна із респонденток є головою українсько-німецького товариства, яке функціонує при Українській греко-католицькій церкві в Берліні: *«Це є німецько-українське товариство «Берегиня». Воно було створено на основі того, щоби підтримати українську школу, яка існувала донедавна при нашій церкві святого Миколая... Для того, щоби ми показали тут саме українську культуру і це є вже традиція в нас. ...спільний проект з німецькою громадою, римо-католицькою, яка також у цій церкві служить... Саме це поєднання двох культур німецької і української було замислом цього товариства»* [Інт.-12]. Також один із респондентів працює священником УГКЦ в Берліні: *«З 2005 року... дев'ятий рік [працює священником]. ...і завжди стоїть якесь питання «як розуміти парафію?» ...від науковців до студентів, до простих роботяг, людей, котрі важко працюють...»* [Інт.-14].

Зазначимо, що українці загалом розглядають УГКЦ не тільки як релігійну організацію, а як культурну, що не є поодиноким випадком, а досить поширене для українців у різних країнах [7, с. 222–228; 2]. Українська церква сприймається мігрантами як осередок збереження української мови, традицій святкування релігійних свят, які респонденти називають етнічними українськими: *«...коли День Незалежності, ми ходимо до церкви і співаємо тих наших українських пісень... В минулому році 24-го серпня я ходила на концерт. З Канади приїхав канадський ансамбль, який мав дуже багато різних костюмів, представлена вся Україна костюмами»* [Інт.-21]; *«В Штуттгарті як я був, то там була греко-католицька церква... я сам не дуже віруючий, взагалі невіруючий, але ходив туди часами і спілкувався з іммігрантами, тими, що там живуть. Свята разом зустрічали»* [Інт.-13]. Крім традицій святкувань, українськими етнічними практиками респонденти вважають одяг (вишиванки) і кулінарію (готування та споживання, наприклад, борщу) та інші практики: *«Борщ рідко, але варимо, музика українська, так, слухаємо, навіть німців пригощали борщем, навіть вишиванки маєм... ну, як, та підтримуємо якимось таку традиційну складову в сім'ї. Там Великдень, Різдво стараємося якимось мінімально відтворювати»* [Інт.-16].

Не етнічно-українськими, але притаманними культурі українського суспільства респонденти вважають практики одягу, харчування, музики, літератури, які відрізняються від поширених в німецькому суспільстві та яких вони дотримуються проживаючи в Німеччині: *«Я читаю українську літературу у свій власний час... Я читаю Лесю Українку»* [Інт.-7]; *«...улюблений мій гурт є «Кому вниз», а далі, звичайно «Океан Ельзи», «Плач Єремії», Тарас Чубай, «Тінь сонця»* [Інт.-8]; *«Я оливье делаю по традиции. У нас была... интернациональная вечеринка, каждый несет, что приго-*

товил и поскольку я великий кулинар, то мой максимум резать оливье» [Інт.-15].

Що стосується етнопонаціональної ідентичності, то перебування за кордоном та події, пов'язані із Майданом та україно-російським військовим конфліктом, у частини респондентів посилювали власне українську складову ідентичності.

Далі звернемося до питання соціокультурної адаптації українців в Німеччині. Під **соціокультурною адаптацією іммігрантів** маємо на увазі процес і результат взаємодії, взаємоприспосовування та взаємозмін іммігранта чи групи іммігрантів, які входять у нове соціокультурне середовище приймаючого суспільства, та цього ж соціокультурного середовища, що включає взаємне засвоєння (успішне або неуспішне) чи не засвоєння нових соціальних та культурних норм, цінностей, способів поведінки, притаманних іммігранту (чи групі іммігрантів) і соціокультурному середовищу приймаючого суспільства. В цьому контексті виділимо шість основних моделей соціокультурної адаптації іммігрантів.

Таблиця 2

Моделі соціокультурної адаптації іммігрантів

№	Моделі соціокультурної адаптації іммігрантів	Реакція іммігрантів на приймаюче суспільство	Реакція приймаючого суспільства на іммігрантів
1	Протест	Активний протест проти насадження практик і цінностей приймаючого суспільства	Спротив імміграції, прояв ксенофобії, заперечення практик і цінностей іммігрантських спільнот
2	Добровільна сегрегація	Заперечення практик і цінностей приймаючого суспільства та добровільне відгородження від нього	Часткове прийняття практик і цінностей іммігрантських спільнот
3	Творення діаспор	Часткове прийняття практик і цінностей приймаючого суспільства поруч зі своїми власними	Часткове прийняття практик і цінностей іммігрантських спільнот поруч із вже існуючими у суспільстві
4	Сегрегація	Часткове прийняття практик і цінностей приймаючого суспільства	Заперечення практик і цінностей іммігрантських спільнот, намагання відгородити їх від суспільства
5	Маргіналізація	Неуспішне прийняття практик і цінностей приймаючого суспільства при відмові від своїх власних	Заперечення практик і цінностей іммігрантських спільнот, намагання асимілювати їх
6	Асиміляція	Повне прийняття та засвоєння практик і цінностей приймаючого суспільства при відмові від власних	Прийняття членів іммігрантських спільнот як нових членів суспільства зі спільними практиками та цінностями

Важливу роль в адаптації іммігрантів відіграє міграційна та адаптаційна політика приймаючої країни. Міграційною політикою називають впроваджену державою сукупність заходів, спрямованих на регулювання інтенсивності, структури і напрямів міграційних потоків загалом та інтенсивності пересування індивідів з метою зміни місця проживання зокрема [6, с. 165–166]. Під *політикою інтеграції іммігрантів* маємо на увазі *впроваджену державою сукупність заходів, спрямованих на успішну адаптацію іммігрантів у приймаючому суспільстві*.

Незважаючи на значний імміграційний досвід протягом останніх 50 років, Німеччина до останнього часу не вважала себе країною імміграції, розглядаючи іммігрантів як тимчасових, що не потребують особливих заходів їхньої інтеграції. До 1980-х рр. фактично єдиною сферою включення іммігрантів у німецьке суспільство була економіка. Низка законодавчих актів 1990–2003 рр. полегшила для іммігрантів процедуру набуття громадянства. Якщо раніше воно надавалось лише за правом «крові», то зараз за синтезованою моделлю «крові-або-землі» [10, с. 60; 5, с. 21–27]. У 2000–2004 рр. у Німеччині функціонувала перша програма із залучення висококваліфікованих спеціалістів, переважно в ІТ-сфері до роботи в Німеччині. Ця програма стосувалась у тому числі й імміграції із країн, що не є членами ЄС, як, наприклад, Україна. У різних формах подібні програми функціонують і сьогодні [17, с. 106–110]. Стосовно некваліфікованої міграції програма запрошення гостей працівників, яка почалась у 1955 р., закінчилась у 1973 р., проте не закінчився процес прибуття до Німеччини некваліфікованих працівників. Триває цей процес протягом чотирьох десятиліть за рахунок міграції до Німеччини етнічних німців та євреїв переважно зі Східної Європи та Радянського Союзу (а згодом і з колишніх радянських республік), а також міграції членів сімей тих, хто виїхав раніше [19, с. 423–425; 23, с. 46–49]. У 2011–2012 рр. німецький уряд прийняв документи, спрямовані на регулювання імміграції. Перший з них стосувався трудової імміграції працівників переважно сфери догляду та обслуговування, а другий — висококваліфікованих працівників [16].

Намагаючись врегулювати антиімміграційну позицію суспільства, у Німеччині у 1990-х рр. почали впроваджувати практики мультикультуралізму, розширивши сферу залучення іммігрантів спочатку лише до мовної інтеграції, а згодом і до ширшої, культурної. Як результат, перед країною постало питання ідентичності: залишити стару, в основі якої етноцентрична модель держави, або приймати нову, що базується на цінностях мультикультуралізму. Уряд держави прийняв рішення на користь останньої, взявши за приклад Нідерланди і так звану Голландську модель (Dutch model)¹, що здавалось, ефективно працювала у Німеччині стосовно іммігрантів, проте критики мультикультуралізму все частіше заявляли,

¹ Запроваджена у 1979 році як «Політика меншин», що передбачала надання широких прав усім меншинам, у тому числі й етнічним, в усіх сферах культурного та суспільно-політичного життя країни, співіснування яких відбувається на основі принципів толерантності. Витоки цієї концепції лежать в історії Нідерландів, як держави, що постала на основі кількох «стовпів» — різних політичних та культурних (релігійних) груп [20].

що меншини, не асимільовані у «більшість», рано чи пізно поставлять питання про справедливість гегемонії домінантної культури. На початку 2000-х рр. із частковим провалом Датської моделі у Нідерландах та зверненням до ідей асиміляції перед Німеччиною постало нове питання: поглиблювати мультикультурну інтеграцію іммігрантів чи звернутися до асиміляційної моделі [25, с. 148; 18, с. 167–193; 14; 20]. У 2004 р. Німеччина прийняла перший цілісний закон про імміграцію, яким ввела певні обмеження до імміграційного законодавства, одночасно вперше визнаючи себе країною імміграції¹ (вступив у дію у 2005 р.). Федеральний комісар (Federal commissioner) імміграції та інтеграції Німеччини М. Бюмер (М. Böhmer) заявила, що «мрія про мультикультуралізм провалилась», а новий закон не є дискримінаційним, але іммігранти повинні приймати цінності і закони країни імміграції [21]. На сьогодні Німеччина стоїть на позиції, що передбачає заохочення успішної адаптації (як одностороннього процесу) іммігрантів до нового суспільства, причому «нове суспільство» має створювати сприятливі умови для такої адаптації. Сферами включення іммігрантів залишаються як економічна, так і культурна, але лише до тієї межі, доки це необхідно для успішної адаптації [22].

На загал українці в Німеччині є досить добре інтегрованими. *«Українці в Німеччині — це є група людей, які борються... за те, щоб їх акцептували як повноправних членів цього суспільства, які хочуть якимось чином приложитися для того, щоби суспільство розвивалося, і насамперед вони постійно в якійсь боротьбі між двома культурами і в постійному шпагаті... і кожна людина вирішує, який завеликий він між українською культурою і німецькою культурою і цими двома суспільствами»* [Інт.-12]. Найпоширеніша **модель адаптації** українців в Німеччині є **творення діаспор** (табл. 2): *«Дуже важко до німців знайти контакт. ...Тут дуже все довго, але якщо німці друзі, то вони таки друзі точно... Дуже повільний процес, але якщо вже він пройшов, то добре. ...Мені подобається тут, з одного боку. З іншого боку, я розумію, що я тут все одно іноземець»* [Інт.-2]; *«...я відчуваюся українкою і донині, хоча я досить непогано розмовляю німецькою мовою і досягла досить навиків в Берліні і стою двома ногами в житті і думаю, що буду тут жити досить довгий час, тому що в мене тут народилася дитина. Все таки, я не відчуваю себе німкою»* [Інт.-12].

Іншою поширеною моделлю є модель **асиміляції**: *«Ну, були якісь труднощі зрозуміти, що вони інші — інші сподівання, вони по-іншому оцінюють ситуацію, в них інша реакція, але, в принципі, знаючи якісь такі засадничі речі про них... знаючи такі речі, то в принципі досить легко пристосовуєшся... пристосовується, то таких звиклих для німців зразків поведінки. ...і просто хочеться так, як вони, такими обсягами мислити»* [Інт.-3]. При цьому, коли йдеться про культурні відмінності, то під «німецькою культурою» респонденти переважно розуміють культуру західної цивілізації загалом, зразки якої легко ними засвоюються. Успішністю ін-

¹ *Aufenthaltsverordnung* (2004). Befahrbar von <<http://bundesrecht.juris.de/aufenthv/index.html>>

теграції українські мігранти не в останню чергу завдячують мультикультурному середовищу, в яке вони потрапляють в Німеччині. *«Это такое вот, как Нью-Йорк интернациональное, очень такое мультикультурное, открытое, вот и я очень хорошо себя чувствую в Берлине...»* [Інт.-11].

У ставленні **українців до німецького суспільства** домінує позитивне сприйняття німців та Німеччини загалом: *«Подобається ніби на ментальному рівні... забезпеченість не на фінансовому рівні... Але цей спокій дуже привабливий»* [Інт.-9]; *«...я дуже люблю німецький менталітет, їхню пунктуальність, їхнє розпланування, так, як вони думають, мені подобається, тому в мене дуже багато німецьких друзів...»* [Інт.-12]. Хоча є і певні моменти, які не завжди добре сприймаються українцями в Німеччині: *«...для нашого менталітету досить важко, бо вони дуже прямо говорять, що їм не подобається, що вони думають»* [Інт.-2]; *«...тут просто кожен у своєму футлярі. ...І у мене великі труднощі порозумітися з деякими людьми, тому, що оця «людина в футлярі», про яку писав Чехов, це те, що тут зустрічаєш кожного дня, і моя відкрита натура просто не готова до цього досвіду»* [Інт.-7].

Також позитивним загалом називають респонденти **сприйняття їх самих німцями** та німецьким суспільством: *«Наших за що тут українців поважають? Бо ми працюємо»* [Інт.-10]; *«Вони цінують, наприклад, те, що ми завжди дотримуєм свого слова, те, що ми, різні наші кваліфікації, які ми з собою привезли і ми як українська нація, ми тут є на високому рівні. ...І я думаю, що ми, українці досить себе тут добре зарекомендували»* [Інт.-12]. Незважаючи на те, що більшість респондентів відзначають відсутність повторюваного дискримінаційного досвіду стосовно їхнього національного/етнічного походження, частина респондентів, проте, відзначає випадки їх сприйняття «по-іншому», зокрема через їх приналежність до:

– **України**. *«Оце дійсно була історія дискримінації. Це було жахливо. У мене були добрі оцінки... і для України вони просто віднімають чи бал, чи півбала, щось таке, просто тому, що це Україна, тому, що це не Германія»* [Інт.-7];

– **колишніх республік СРСР** або до **російськомовної спільноти**. *«Преподаватель политики и истории... считал нужным, говоря всегда о Советском Союзе, о сталинизме, обращать внимание на меня и просить меня это все рассказывать, как будто бы я там жила... я все это очень лично воспринимала...»* [Інт.-11]; *«...це сприйняття іноземця було або як советского насліддя, або всі рускі... для них, як вони казали, «дас егальдас зуп», що «то та сама зупа»»* [Інт.-14];

– **Східноєвропейських країн**. *«С жильем я столкнулась с проблемой... нужно было с весны искать, меня не предупредили, я начала осенью, а мне: «девушка из Восточной Европы с визой до сентября? Даже не надейся!»* [Інт.-15];

– **вихідців із менш економічно розвинених країн**. *«...вона мені сказала, що я тупа, я не розумію, тому що я з дикої країни»* [Інт.-7];

– **іноземців** загалом. *«...Були неприємні інциденти, коли власне згадувалося, що я з іншої країни і... коли етнічне походження відіграло*

певну роль в аргументації, чому мене не можна взяти на певну роботу...» [Інт.-3]; «Німецькі студенти, вони мобінгували всіх інших студентів, це було жахливо...» [Інт.-5].

Входження в німецьке суспільство респонденти вважають тривалим процесом, який навряд чи можна називати завершеним: «Цей процес ніколи не буде закінченим. Тобто я можу там якусь нову фазу зобразити, а так я просто видозмінююся» [Інт.-9]; «Процес інтеграції — це нескінченний процес, тому що на даний момент я інтегруюся ще і ще» [Інт.-12]. Адаптація в Німеччині залежить, на загал, від кількох факторів. Серед них наступні.

Місце проживання в Німеччині — велике мультикультурне місто чи типове маленьке німецьке містечко. «...Як я пробувала розмовляти (німецькою)... це маленьке містечко, закрите... вони робили вигляд, що не розуміють, розвертаються і йдуть, в магазині там...» [Інт.-5]; «...в Гамбурзі німецьке суспільство не дуже відчувається. Гамбург він такий дуже багатонаціональний. Це портове місто, тут купа всіх. Тут не відчувається якихось стандартних стереотипів, які люди мають про німців. В Гамбурзі мені було дуже легко вжитися...» [Інт.-16].

Тривалість перебування. Цей вплив можна простежити на прикладі політичних ідентичностей/практик. Тривале перебування в Німеччині веде, зокрема, до того, що респонденти краще орієнтуються у німецькому політичному житті загалом та в спектрі політичних партій та їхніх програмах, ніж в українському політичному житті, в програмах та в діяльності українських партій: «...для того, щоб когось підтримувати [в Україні], треба знати ці всі концепти і розділяти ці думки... На даний момент мені дуже імponує Партія Зелених в Німеччині» [Інт.-12].

Шлюб/цивільний шлюб із представником приймаючої (або третьої) країни. Самі респонденти вважають цей фактор важливим, проте дослідження показало, що насправді він слабо корелюється із успішністю адаптації українців в Німеччині.

Громадянство Німеччини. Серед респондентів є такі, котрі відмовились від українського громадянства, розглядаючи зміну громадянства як спосіб полегшення для себе процесу інтеграції в німецьке суспільство як в плані подолання бюрократичних перепон, так і в плані забезпечення собі психологічного комфорту: «Йдеться про можливість довготерміново планувати своє життя і коли тобі постійно треба поновляти візу це психологічно дуже блокує впевненість в майбутньому» [Інт.-3]. Більшість же опитаних українських мігрантів в Німеччині залишають українське громадянство, навіть якщо не збираються повертатись в Україну взагалі, або принаймні у найближчому майбутньому. Пояснюють це респонденти наступним чином.

По-перше, бажанням зберегти зв'язки з Україною і зі своїм походженням, зберегти свою українську ідентичність: «Після семи років ти можеш подати на громадянство, але це не в моїх планах. ...Чому? В мене є моя країна, принаймні, ще є... Я вважаю, що як і раніше належу до України і я маю надію повернутися до своєї країни» [Інт.-7].

По-друге, непевністю, що саме в Німеччині будуть проживати у майбутньому (як альтернатива розглядається Україна або третя країна): *«Мені подобається, що я тут працюю... Якби мені запропонували таке саме місце в Італії, я би погодилась, тобто мої прив'язки йдуть до моїх професійних сфер. Тобто, якщо б мені в Україні достойно платили, я би в Україні так само із задоволенням би викладала»* [Інт.-9];

По-третє, відсутністю практичної потреби: *«якщо я залишусь тут працювати, я громадянство українське віддавати не буду... То людина не му- сить мати громадянство, щоб працювати в іншій країні»* [Інт.-13].

Володіння німецькою мовою, що сприяє успішності адаптації, також є одним із її факторів. Мовне питання потребує певного роз'яснення. Окрім рідної мови, для композиції мовних практик українських іммігрантів в Німеччині характерні рідна мова одного із батьків, рідна мова чоловіка/ дружини, державна мова країни проживання (німецька) та мова, якою спілкуються друзі. Окремим феноменом є використання іммігрантами, наприклад, російської мови, яка виступає тут мовою міжнародного спілкування (йдеться перш за все про громадян країн колишнього соцтабору) і також додається до характеристики мовних практик українських іммігрантів у Німеччині. Іншою, набагато важливішою мовою міжнародного спілкування є англійська, володіння якою часто є достатнім для того, щоб не освоювати інші мови, зокрема й державну мову країни перебування. Проблема із володінням німецькою мовою серед українців полягає в тому, що в Німеччині можна проживати досить тривалий час, не знаючи німецької мови і не відчуваючи потреби у її вивченні через мультикультурність великих німецьких міст загалом та трудових/навчальних колективів зокрема. При цьому більшість респондентів володіють англійською та російською мовами, а іноді також й іншими (польською, іспанською, французькою): *«...мені було важче спілкуватися з німцями чи західними європейцями, мені було легше спілкуватися з Східною Європою. Через знання російської, польської мов це було звісно легше»* [Інт.-3]; *«Англійською, то професійна мова, мусить людина розмовляти, писати статті, розмовляти на конференціях. ...Тобто, то не є потрібна німецька, але я стараюсь німецькою спілкуватись на якихось таких семінарах внутрішніх...»* [Інт.-13]. Проте незнання німецької мови, як зазначають респонденти, частково звужує їхні можливості для успішної адаптації у німецькому суспільстві: *«Мені не легко. ...тому що я досі не знаю німецької мови... в особистому спілкуванні є мовний бар'єр...»* [Інт.-8]; *«Я потеряла по сравнению с Украиной два года из-за языкового барьера... Я долго овладевала немецким... я не общалась с людьми на немецком. Меня это очень сильно напрягало»* [Інт.-11].

Як показало наше дослідження, успішність адаптації не корелюється з тим, в якій частині Німеччини проживають респонденти, з якого міста (області) України вони походять, з тим, чи змінює мігрант кваліфікацію/ професію/місце праці; слабо корелюється із етнічним/національним походженням дружини/чоловіка респондента та не корелюється із статтю, сімейним станом, наявністю дітей, місцем проживання родичів.

Наслідки своєї імміграції до **Німеччини** респонденти розглядають як позитивні, перш за все із точки зору власної кваліфікації та економічної вигоди від сплати податків легально працюючими мігрантами, якими у більшості і є респонденти. *«...Я висококваліфікований, і Україна потрапила на мене гроші, щоб мене такого виховати, а Німеччина взяла, от, і... і я сюди приїхав. Нічого не вклавши, збільшила кількість висококваліфікованих людей. Ну, і плюс, я плачу податки, в Німеччині вони високі, Німеччина від цього виграє»* [Інт.-16].

Наслідки своєї еміграції **для України** респонденти оцінюють як негативні через економічні втрати (в податках і в коштах, затрачених державою на їхнє навчання) та втрати інтелектуальні: *«Більше негативні, звичайно. Тому, що в даний час я не приношу прямої економічної і політичної користі для України...»* [Інт.-8]; *«... Вони [наслідки] можуть бути хороші, якщо Україна начнет розвивати свою систему освіти, і я туди вернусь, вот... А так, я вважаю, що я одна така маленька-маленька капля утечки мозгов...»* [Інт.-15]. Також наслідки своєї еміграції для України респонденти розглядають і як позитивні, по-перше, з економічної точки зору — через зменшення рівня безробіття. При цьому значення фінансового вливання через грошові перекази із Німеччини в Україну респонденти розцінюють як незначне, незважаючи на те, що Німеччина знаходиться на третьому місці (після Росії та США) за сумами грошових переказів до України [4]. По-друге, позитивними респонденти вважають наслідки з точки зору культури, маючи на увазі привнесення різних культурних зразків, елементів ідеологій та способу мислення із Європи до України: *«...так багато... різного досвіду привозиться з собою і ділиться... під час тих самих телефонатів, під час того, що розказується про те, що нового тут... запозичено впроваджується на Україні. Чи хочеш ти, чи ні, ти так само поводиш себе на Україні, як і тут»* [Інт.-12]. По-третє, позитивом респонденти вважають поширення знання про Україну серед німців та європейців загалом.

Як основний **особистісний** наслідок міграції до Німеччини більшість респондентів називають саморозвиток, самовдосконалення, можливість краще виконувати свою роботу, покращення своєї кваліфікації або її набуття, освіти, розширення світогляду: *«...я вивчила багато речей, які я не змогла би вивчити в моєму місті, в Миколаєві нема можливості зрозуміти, що таке диверситет мов, країн, людей, менталітетів і так далі. Я зрозуміла багато речей, я не тільки вивчила, я зрозуміла багато речей, я просто вироста тут як особистість. Це було наслідок того, що мені просто треба було виживати самотійно»* [Інт.-7]. Ще одним наслідком респонденти вважають залучення до «європейської культури», яке часто пов'язують зі змінами власних культурних практик, що відбувається в процесі адаптації: *«...я бачу зрушення в собі... То я уже інша, інша — європеєвана, не така, як ті. Але Європа псує людей, і я думаю, що якщо я на довше залишуся, то я стану така ж черства, бездушна... Це така хвороба»* [Інт.-10]; *«...я стала вибирати какой-то более нейтральный стиль и бросила носить каблук и... короткие юбки... Как-то немецкое общество*

внесло свой вклад в мой стиль одежды, и я это вот разлюбила и не хочется мне носить всякие рюшечки...» [Інт.-11].

Другорядним наслідком респонденти вважають покращення фінансового забезпечення себе особисто та своєї сім'ї. Також одним із особистісних наслідків можна вважати зміни у регіональній ідентичності респондентів, яка набуває певних форм неоднозначності та стає «багатоповерховою», поповнюючись «німецькою», «європейською», космополітичною складовими: «...в мене чоловік космополіт, так само як я вже. Так, в мені українська кров і я українка, але мені практично все одно де жити, лиш би бути з чоловіком, з сім'єю» [Інт.-5]; «Я думаю, що я все-таки українка... А потім, мені здається, що німка, а після німки, вже напевно проста жителька свого села на Тернопільщині» [Інт.-12]; «Я думаю, що найперше українець, але...десь частина мене є трохи німецька, частина мене є і польська і англійська, якимось так воно намішується, але перш за все українець, потім вже все решта» [Інт.-13]. Треба зазначити, що асиміляційні прояви в ході адаптації у німецькому суспільстві не позбавляють регіональну ідентичність респондентів її «української складової», що зберігається ними скоріше як нагадування про походження, ніж як результат актуальної самоідентифікації: «Я розумію, що як би мені не хотілося розправити крила і сказати, що я там космополіт і не маю приналежності до національних ознак, я на першому місці прив'язана до свого паспорта, я українського походження» [Інт.-9].

Переважає більшість респондентів своє майбутнє не пов'язує із постійним проживанням в Україні. Одним із найважливіших факторів, що стримують опитаних українців у Німеччині від повернення до України, вони називають труднощі реадaptaції в економічно менш розвиненій країні: «В Миколаєві в мене немає ніяких перспектив, кому я потрібна? Синхронний перекладач німецької, англійської, японської мови в Миколаєві (сміється) — це якимось не дуже перспективно» [Інт.-7]. Це (разом із тривалістю перебування в Німеччині на момент інтерв'ю) і зумовлює віднесення української міграції до Німеччини до виду постійної або довготривалої.

Проте і назвати Німеччину чи конкретне місто в Німеччині як місце, де вони планують жити в майбутньому, респонденти також здебільшого не можуть. Натомість переважають короткотермінові плани на кілька років наперед, що пов'язані перш за все із місцем роботи: «Десь хотілось би вже де інде поїхати пожити. Просто, щоб щось нове побачити... набридла [Німеччина], щоб простіше висловитись» [Інт.-3]; «Моїми планами на майбутнє є закінчення навчальної програми... Поїхати працювати на основі цієї освіти кудись, в якусь іншу країну, або повернутись в Україну» [Інт.-8]; «...в кінцевому підсумку, то я би хотів повернутися додому. Не знаю, як там буде... З іншої сторони, цікаво також в інших країнах працювати, іншу ментальність пізнати, інших мов навчитись... Або знайти десь працю може в Польщі, вона мені теж близька» [Інт.-13]; «Я вважаю, це очень хороший город [Берлін], чтобы поучиться и поработать, но это конечно не город, в котором я бы хотела жить... мне, конечно, хотелось бы в Италию... но если не сложится... У меня как бы такой вариант есть,

план «Б» — я хотела бы преподавать в Украине» [Інт.-15]. Таку ситуацію можна пояснити досить високою територіальною мобільністю респондентів у плані різного роду міграційного досвіду у минулому і теперішньому, а також широкими можливостями, які відкриваються перед ними в професійному плані з огляду на набутий у Німеччині та в інших країнах досвід. У зв'язку з цим своє майбутнє більшість респондентів якщо і планують, то без довготермінової прив'язки до певного міста чи країни.

Висновки. Хоча традиційно найзначнішим видом української міграції до Німеччини вважається трудова міграція, проведене дослідження виявило й інші її характеристики. Набір мігрантських практик у Німеччині серед опитаних українців є не зовсім типовим для класичної трудової міграції (наприклад, регулярність та суми грошових переказів), хоча у більшості випадків пошуки роботи є однією із найважливіших причин міграції до Німеччини. Така ситуація пояснюється тим, що респонденти шукають нову роботу у Німеччині, як правило, не задля утримання сім'ї в Україні, а для задоволення особистісних потреб у професійній діяльності.

Процес адаптації у більшості випадків проходить успішно, що певною мірою пояснюється наявністю неекономічних, культурних та особистісних чинників у матриці причин міграції українців до Німеччини, а також відсутністю значних змін у класовій ідентичності респондентів через міграцію. Ще одним важливим фактором успішності адаптації, на нашу думку, є попередня територіальна мобільність респондентів, яка частково і стала причиною виникнення неекономічних причин міграції.

У дослідженні адаптаційних процесів в середовищі українців в Німеччині досить несподіваними виявились деякі моменти. По-перше, це той факт, що значна частина респондентів, сильно інтегрованих в німецьке суспільство, не володіють при цьому німецькою мовою, проживаючи тривалий час у цій країні, і пояснюють це специфікою неангломовної мультикультурної країни, якою є Німеччина. Незважаючи на це повна успішна адаптація залежить від знання німецької мови. По-друге, неочікуваним виявилось те, що успішність адаптації практично не залежить від етнопонаціонального походження чоловіка/дружини і не залежить від виконуваної роботи та рівня кваліфікації, оскільки респонденти, по-перше, відчувають задоволеність їхніх культурних та особистісних потреб і зазначають, що перебування в Німеччині відповідає їхнім очікуванням; по-друге, більшість опитаних респондентів за роки свого проживання в Німеччині отримали досвід виконання робіт різної кваліфікації.

Українці у Німеччині адаптуються здебільшого за моделями асиміляції (яка, проте, є неповною через описані особливості мовних практик українців та через «українську складову» регіональної ідентичності респондентів) та творення діаспор (при цьому часто маються на увазі не діаспори у класичному вигляді, а скоріше новітнє явище реально існуючої діаспори, створеної у віртуальному світі). Успішна адаптація і значна територіальна мобільність респондентів до та під час перебування в Німеччині разом із побоюваннями перед реадaptaцією в Україні ведуть до того, що у більшості опитаних українських іммігрантів в Німеччині немає планів повертатись

на постійне проживання до України, а натомість вони планують жити у Німеччині чи інших країнах.

Підсумовуючи, зазначимо, що у різних характеристиках сучасної української міграції до Німеччини рівнозначними із соціально-економічними факторами є культурні та особистісні, які іноді стають навіть важливішими. Ця тенденція прослідковується у таких характеристиках, як причини і наслідки міграції, та в соціокультурній адаптації мігрантів у приймаючому суспільстві.

Список літератури

1. Годованська О. Новітня українська діаспора. Трудові мігранти в Італії, Іспанії та Португалії — Львів : Інститут народознавства НАН України, 2011. — 192 с.
2. Іванкова-Стецюк О. Б. Інституційні аспекти формування мереж мігрантів: діяльність церкви // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління : збірник наукових праць ДонДУУ. Серія «Соціологія». — Донецьк : ДонДУУ, 2011. — Т. XII, вип. 211. — С. 143–150.
3. Качараба С. Еміграція з Західної України 1919–1939. — Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2003. — 415 с.
4. Овчарова Л. П. Приватні грошові перекази і розвиток економіки // Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції для України : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 27 вересня 2011 р.) / упоряд. О. А. Малиновська. — К.: НІСД, 2011. — С. 105–114.
5. Понамарева А., Татунц С. Интеграция мусульманских общин в европейское общество и внешнеполитический фактор // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 18: Социология и политология. — 2008. — № 1. — С. 21–40.
6. Прибиткова І. Сучасні міграційні процеси: теоретико-методологічні аспекти досліджень // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 1999. — № 1. — С. 161–172.
7. Ровенчак О., Володько В. Міжнародна міграція: теорія та практика : монографія. — Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. — 412 с.
8. Українська трудова міграція у контексті змін сучасного світу: збірник наукових статей / за ред. І. Маркова. — Львів: Манускрипт, 2005. — 188 с.
9. Українці в Німеччині, <http://www.litopy.com.ua/DIASPORA/NIMECHCHYNA/UKRAYINTSI-V-MIMECHCHYNI>
10. Цапенко І. Социально-политические последствия международной миграции населения // Мировая экономика и международные отношения. — 1999. — № 3. — С. 52–63.
11. Amelina A. Gendered Strategies of Social Support and their Inequality Effects in the Context of German-Ukrainian Transnational Space // COMCAD working paper / Gen. Ed. T. Faist. — Centre on Migration, Citizenship and Development, Bielefeld. — 2009. — No. 67. — P. 1–40.
12. Amelina A. Hierarchies and Categorical Power in Cross-Border Science: Analysing Scientists' Transnational Mobility between Ukraine and Germany // Southeast European and Black Sea studies. — 2013. — Vol. 13(2). — P. 141–155.
13. BMI — Federal Ministry of the Interior / Migration and integration. — http://www.bmi.bund.de/EN/Topics/Migration-Integration/migration-integration_node.html;jsessionid=0347189297B992BD888182579A937DA1.2_cid287
14. Dastidar M. Rasism in Germany: Double-Talk by Political Parties // Economic and Political Weekly. — 2001. — Vol. 36, № 12. — P. 1006–1008.
15. Düvell F. Ukraine — Europe's Mexico // Central and Eastern Europe, Research Resources Report 1/3. — Oxford: Centre on Migration, Policy and Society, Oxford University, 2007. — P. 1–9.
16. International Migration Outlook 2012 / OECD Publishing. — http://dx.doi.org/101787/migr_outlook-2012-en.
17. Jungwirth I. Gendered Configurations: Transborder Professional Careers of Migrant Women // Migracijske i etničke teme. — 2001. — Mar. — Vol. 27, Issue 1. — P. 105–121.

18. Kivisto P. Multiculturalism in a Global Society. — Oxford, Malden: Blackwell Publishing, 2002. — IX, 232 p.
19. Lutz H., Palenga-Möllnbeck E. Care Work Migration in Germany: Semi-Compliance and Complicity // *Social Policy and Society*. — 2010. — Vol. 9, No. 3. — P. 419–430.
20. Michalowski I. What is The Dutch Integration Model, And Has it Failed? // *Focus Migration: Policy Brief*. — 2005. — № 1, April. — P. 1–4.
21. Multiculturalism Has Failed // *International Political Economy Zone*. — July 13, 2007. — Available from: <http://ipezone.blogspot.com/2007/07/multiculturalism-has-failed.html>. — Cited on 24 October 2009.
22. On Integrating Immigrants in Germany // *Population and Development Review*. — 2006. — Vol. 32, № 3. — P. 597–599.
23. Parusel B. The Impact of visa Policy on Migration. A Case Study of German and Immigration from Poland, Romania and Bulgaria // *Migration from Eastern European Countries to the European Union in the Context of Visa Policy* / Ed. by M. Lesińska, E. Matejko, O. Wasilewska. — Warsaw: Stefan Batory Foundation, 2012. — P. 40–63.
24. Popyt na prace cudzoziemców. Polska i sąsiedzi / red. S. Golinowska. — Warszawa: IPISS, 2004. — 240 s.
25. World Migration 2005: Costs and Benefits of International Migration // *IOM World Migration Report Series*. Vol. 3. — Geneva: International Organization for Migration, 2005.

References

1. Hodovanska, O. Novitnja ukrajins'ka diaspora. Trudovi mihranty v Italiji, Ispaniji ta Portuhaliji [The latest Ukrainian diaspora. Labor migrants in Italy, Spain and Portugal]. Lviv : Instytut Narodoznavstva NANU, 2011.
2. Ivankova-Stecjuk, O. B. Instytucijni aspekty formuvannja merezh mihrantiv: dojalnist' cerkvy. [Institutional aspects of formation of a network of migrants: activity of church] Suchasni suspilni problemy u vymiri sociolohiji upravlinnja [Modern public problems in measurement of sociology of management]. Zbirnyk naukovykh prats DonDUU. Seriya «Sociolohija» XII, no 211 (2011): 143–150.
3. Kacharaba, S. Emihracija z Zakhidnoji Ukrajiny 1919–1939 [Emigration from the Western Ukraine 1919–1939]. Lviv: Lviv University Press, 2003.
4. Ovcharova, L. P. Pryvatni hroshovi perekazy i rozvytok ekonomiky [Private money transfers and development of economy], In *Socialno-ekonomichni ta etnokulturni naslidky mihraciji dlja Ukrajiny* [Social and economic and ethnocultural consequences of migration for Ukraine] : zb. materialiv nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 27 September 2011) compiled by O. A. Malynovska. — Kyiv: NISD, 2011.
5. Ponomareva, A. and Tatunts, S. Integracija musul'manskikh obshchin v evropejskoe obshchestvo i vneshnepoliticheskij factor. [Integration of Muslim communities into the European society and foreign policy factor] *Vestnik Moskovsk Univ. Ser. 18. Sociologija i politologija* 1 (2008):21–40.
6. Prybytkova, I. Suchasni mihracijni procesy: teoretyko-metodolohichni aspekty doslidzhen. [Modern migratory processes: teoretiko-methodological aspects of researches] *Sociolohija: teoriya, metody, marketynh* 1(1999): 161–172.
7. Rovenchak, O. and Volodko, V. Mizhnarodna migracija: teoriya ta praktyka. [International migration: theory and practice] Lviv : Lviv University Press, 2015.
8. Markov, I., ed. *Ukrajinska trudova migracija u konteksti zmin suchasnogo svitu*. [The Ukrainian labor migration in the context of changes of the modern world] Collection of papers. Lviv: Manuscript, 2005.
9. *Ukrajinci v Nimechchyni*. — <http://www.litopy.com.ua/DIASPORA/>
10. Tsapenko, I. Socialno-politicheskie postedstviya mezhhdunarodnoj migracii naselenija. [Sociopolitical consequences of the international population shift] *Mirovaja ekonomika i mezhhdunarodnye otnoshenija* 3 (1999):52–63.
11. Amelina, A. Gendered Strategies of Social Support and their Inequality Effects in the Context of German-Ukrainian Transnational Space. COMCAD working paper 67 (2009): 1–40.

12. Amelina, A. Hierarchies and Categorical Power in Cross-Border Science: Analysing Scientists' Transnational Mobility between Ukraine and Germany. *Southeast European and Black Sea studies* 13, no 2.(2013):141-155.
13. Migration and integration. BMI — Federal Ministry of the Interior. — http://www.bmi.bund.de/EN/Topics/Migration-Integration/migration-integration_node.html;jsessionid=0347189297B992BD888182579A937DA1.2_cid287
14. Dastidar, M. Rasism in Germany: Double-Talk by Political Parties. *Economic and Political Weekly* 36, no 12 (2001): 1006-1008.
15. Düvell, F. Ukraine — Europe's Mexico. *Central and Eastern Europe, Research Resources Report 1/3*, Oxford. — Centre on Migration, Policy and Society, Oxford University, 2007.
16. OECD Publishing. *International Migration Outlook 2012*. — http://dx.doi.org/101787/migr_outlook-2012-en.
17. Jungwirth, I. Gendered Configurations: Transborder Professional Careers of Migrant Women. *Migracijske i etničke teme* 27, no 1(2001): 105-121.
18. Kivisto, P. *Multiculturalism in a Global Society*. Oxford, Malden: Blackwell Publishing, 2002.
19. Lutz, H. and Palenga-Möllnbeck, E. Care Work Migration in Germany: Semi-Compliance and Complicity. *Social Policy and Society* 9, no 3: 419-430.
20. Michalowski, I. What is The Dutch Integration Model, And Has it Failed? *Focus Migration: Policy Brief 1*, April (2005): 1-4.
21. *International Political Economy Zone. Multiculturalism Has Failed*. — Accessed July 13, 2007. — <http://ipezone.blogspot.com/2007/07/multiculturalism-has-failed.html>
22. On Integrating Immigrants in Germany. *Population and Development Review* 32, no 3 (2006): 597-599.
23. Parusel, B. The Impact of visa Policy on Migration. A Case Study of German and Immigration from Poland, Romania and Bulgaria, In *Migration from Eastern European Countries to the European Union in the Context of Visa Policy* ed. by M. Lesińska, E. Matejko, O. Wasilewska. Warsaw: Stefan Batory Foundation, 2012.
24. Golinowska, S, ed. *Popyt na prace cudzoziemców. Polska i sąsiedzi*. Warszawa: IPISS, 2004.
25. *World Migration 2005: Costs and Benefits of International Migration*. IOM World Migration Report Series 3 (2005)

Стаття надійшла до редакції 10.02.2016

Ровенчак О. А.

кафедра історії і теорії соціології
Львівського національного університету імені І. Франко,
ул. Университетская, 1, а. 318, г. Львов, 79000, Україна

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ЭМИГРАЦИИ В ГЕРМАНИЮ

Аннотация

Статья посвящена исследованию особенностей современной украинской эмиграции в Германию. Эмпирическое исследование базируется на авторской теоретической основе исследования международных миграционных процессов. Главными проблемами статьи стали причинно-следственные взаимосвязи украинской миграции в Германию и видоизменения составных идентичности мигрантов. Также центральным предметом анализа являются характеристики двустороннего процесса социокультурной адаптации украинцев в Германии, участвует в котором, помимо самых мигрантов, и принимающее общество.

Ключевые слова: украинские мигранты в Германии, социокультурная адаптация, идентичность, миграционные практики, причины, последствия.

Rovenchak O. A.

the Department for History and Theory of Sociology of Ivan Franko Lviv National University, 1 Universitetska str, r. 318, Lviv, 79000, Ukraine

SOCIOCULTURAL CHARACTERISTICS OF MODERN UKRAINIAN EMIGRATION TO GERMANY

Abstract

The article is devoted to the issues of theoretical and empirical exploring of Ukrainian migration to Germany in its sociocultural dimension. It is aimed to inquire such issues as migration practices of the Ukrainians in Germany, models and factors of their adaptation, cause-and-effect relations concerning Ukrainian migration to Germany and its interconnection with adaptation process. The author's theoretical concept is a basis for empirical survey on Ukrainian migration to Germany conducted in 2014–2015. 17 half-structured interviews with the Ukrainians who experienced living in Germany were taken during the research. The main outcomes of research are as follows. In spite of having mostly labour nature, Ukrainian migration to Germany is simultaneously coursed by non-economical reasons (i.e. professional interests, self-realization, personal growth, family and ethnic reasons). This fact is one of the factors that explain successful adaptation of the Ukrainians in German society. The multiculturalism of German cities is another important factor. It includes the chance for English-speaking people to live in Germany for a long time not speaking German. The respondents' background, profession/skills, spouse's ethnicity instead turned out to be marginal factors. Diasporisation and assimilation are detected as main adaptation models for the Ukrainians in Germany. Successful adaptation of the Ukrainians in Germany, their significant space mobility and re-adaptation fears course undefined planes for future — stay in Germany, return to Ukraine, migration to the third country. In summary, the research showed the modern Ukrainian migration to Germany to have cultural and personal characteristics as equal to the socio-economical ones.

Key words: Ukrainian migrants in Germany, sociocultural adaptation, identity, migration practices, reasons, consequences.

Чорнописька Х. В.

аспірант

кафедра історії та теорії соціології ЛНУ ім. Івана Франка
буд. 408, вул. Гошівська, с. Великі Дідушичі, Стрийський р-н.,
Львівська обл., 82484, Україна

Тел.: +38 098 33 97 910. E-mail: Kristina.ilyk@gmail.com

ORCID–orcid.org/0000-0002-1200-4055

**СУЧАСНІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ
МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ**

Стаття присвячена сучасним теоретичним концепціям міграції. Визначено основні переваги та недоліки сучасних соціологічних теорій міграції. Представлено найоптимальніші методологічні орієнтири для вивчення міграції як невід'ємної частини глобалізації та соціальної трансформації.

Ключові слова: соціологічні теорії міграції, теорія міграційних систем, концепція транснаціональної міграції, синтетична теорія міграції.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день існує безліч теоретичних конструкцій, які пояснюють міграційні процеси на мікро- та макrorівнях. Це переважно класичні теорії економічного характеру, метою яких була спроба пояснити окремі причини, мотиви та наслідки трудової міграції.

Появі різних теорій міграцій сприяло багато чинників. Передусім це пов'язано з тим, що міграція є складним та різноманітним за своєю природою явищем, яке можна аналізувати під різними кутами зору, що відповідно знаходить своє відображення у розмаїтті дефініцій цього феномену та теоретичних підходів до його вивчення.

Застосування того чи іншого наукового підходу до пояснення міграційних процесів залежить від обраної та обґрунтованої автором методології дослідження. Більшість класичних соціологічних теорій про механізми саморозвитку міграції розроблялися в рамках структурно-функціонального підходу [4, с. 21] та акцентують увагу на міграції населення як явищі, зумовленому економічними причинами (Дж. Мінсер, Дж. Тейлор, М. Піоро). Існують й інші теорії міграції, які також наголошують на виїзді населення з малорозвинених держав до країн з високим рівнем розвитку, проте частково враховується і важливість культурного та соціального капіталу мігранта (Г. Беккер, Т. Шульц).

Класичні та неокласичні теорії міграції хоч і охоплюють широке коло питань, проте їх недостатньо, щоб пояснити все різноманіття міграції. На нашу думку, основний недолік полягає в тому, що вони досліджують переважно економічні причини міграції і недостатньо враховують взаємозв'язок даного явища з культурними, соціальними, політичними аспектами. Тобто у згаданих теоріях чітко помітний економічний детермінізм.

Процеси глобалізації дещо ускладнюють розуміння міграції з позицій тільки класичних та неокласичних теорій міграції. Зокрема змінюються тенденції розвитку міграційних процесів, серед яких виділяємо збільшення обсягів і розширення географії переміщень; появу нових типів мігрантів та їх соціокультурних характеристик, стирання і взаємопроникнення чітких відмінностей між окремими формами міграції та появу нових її видів. Такі зміни вимагають і нових пояснень до міграції.

Мета статті. Проаналізувати, яким чином існуючі сучасні теорії міграції пояснюють виникнення і розвиток міграційних потоків, зміну їх структури, переваги і втрати для залучених країн, можливості регулювання міграційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наприкінці ХХ — поч. ХХІ ст. у світі відбуваються глибокі перетворення. Вони пов'язані, в першу чергу, з формуванням в провідних країнах світу постіндустріального суспільства. З іншої сторони, здійснюються ліберальні реформи і демократичні зміни у країнах, що розвиваються. Ці зміни породжують потребу принципово нових підходів до усвідомлення міграційної реальності. Однак ми маємо розуміти, що будь-які сучасні соціологічні теорії не заперечують досягнень класичних підходів, а тільки логічно доповнюють їх, враховуючи все нові виклики соціальної реальності. Як наслідок, у західній літературі з'являються концепції, що пояснюють міграційні процеси як частину глобальної соціальної трансформації. До них можна віднести роботи таких американських і західноєвропейських соціологів, як Д. Массей, Ш. Глік, М. Крітц, Т. Файст та інші.

Однією з сучасних соціологічних теорій є теорія міграційних систем, розроблена американськими ученими (М. Крітц, Л. Лім та Х. Злотник) на початку 1990-х рр. [11]. Під міграційною системою теоретики розуміють групу країн, між якими існують стійкі міграційні зв'язки. Як мінімум така міграційна система може включати дві країни, між якими відбувається міграційний обмін, проте в сучасному глобалізованому світі країни беруть участь у міграційних потоках з цілою низкою інших держав.

Міграційні потоки взаємопов'язані економічною, соціальною, геополітичною та культурною взаємодією країн, потоками капіталів, товарів, технологій та ідей. Тобто всередині міграційних систем існують не тільки потоки людей, вони доповнюються товарними і фінансовими потоками. Як наголошують прихильники цієї теорії, грошові перекази мігрантів на батьківщину стають важливим джерелом фінансових ресурсів в країнах-експортерах робочої сили.

Міжнародна міграція реалізується через глобальні та локальні мережі різного рівня, які складають інфраструктуру міграції. Одні міграційні системи можуть переплітатися з іншими, а менші міграційні системи можуть бути частиною більших систем.

Заслугою теорії міграційних систем є те, що вона намагається об'єднати різні концепції міграції і довести, що міграційні потоки між країнами-донорами і країнами-реципієнта детерміновані взаємопов'язаними факторами. Однак поряд з достоїнствами можна виділити і недоліки даної теорії,

які полягають в тому, що залишаються нерозкритими причинно-наслідкові зв'язки між різними факторами міграції [4, с. 31]. Крім того, в ролі центрів міграційних систем можуть виступати не країни в цілому, як на цьому наголошують автори згаданої концепції, а й великі міста-мегаполіси, які одночасно є центрами приваблення для великої кількості мігрантів.

Значне місце в сучасному соціологічному дискурсі займає концепція транснаціональної міграції Ш. Гліка, Т. Файста та С. Каслза [10]. Дана теорія пояснює появу такого явища в глобалізованому суспільстві, як транснаціональна міграція. Якщо в кін. XIX — на поч. XX ст. класичні теорії описували могутність національної держави, яка могла управляти етнічною різноманітністю за допомогою здійснення прикордонного контролю та процесів культурної гомогенізації, то, згідно з теорією транснаціональної міграції, з другої пол. XX ст. така здатність держави ослаблюється масовими міграціями і, відповідно, появою мультикультурних суспільств.

Отже транснаціональна міграція є незалежним від території соціальним процесом, в результаті якого мігранти входять більше, ніж в одну спільноту і, тим самим, створюють нові соціальні мережі, які перетинають кордони національних держав та продовжують функціонувати в глобальних соціальних мережах. Мігранти стають трансмігрантами в тому випадку, коли «розвивають і підтримують множинні сімейні, економічні, соціальні, організаційні, релігійні та політичні відносини, що перетинають кордони» [10, с. 645].

Очевидно, основна ідея теорії транснаціональної міграції полягає в тому, щоб сформулювати динамічну концепцію мультилокальності таким чином, аби представити міграцію як проект послаблення держави-нації та розширення простору діяльності акторів.

На сьогоднішній день в сучасній соціології корисною є синтетична теорія міграції Д. Массея [6]. Вона являє собою всеосяжну інтегративну модель, яке об'єднує теоретичні положення класичних теорій міграції, що дозволяє комплексно пояснити та дослідити всі міграційні процеси, що відбуваються у світі. Д. Массей стверджує, що міжнародна міграція виникає в ході соціальної, економічної і політичної трансформації, наслідком якої є поширення капіталістичних ринкових відносин на доринкові і неринкові суспільства. Згідно з твердженням дослідника, доринкові суспільства — це ті, що базуються на селянському сільському господарстві, а неринкові — це суспільства, засновані на централізованому плануванні, як, наприклад, командна економіка. Учений пропонує розглядати обидва ці типи як суспільства, що переживають період структурної трансформації.

Глобалізація економіки, за Д. Массеєм, сприяє переходу таких доринкових і неринкових суспільств до ринку та інтенсивних методів виробництва. А це, своєю чергою, руйнує раніше сформовані соціальні та економічні зв'язки та витісняє людей з їх звичного способу життя. Як наслідок, формуються нові мобільні групи населення, які уже не задоволені своїм матеріальним становищем та активно шукають нові шляхи досягнення економічного збагачення. Слідуючи положенням згаданої теорії, країнами-донорами мігрантів є не бідні ізольовані держави, які відірвані від світо-

вих ринків, і ті країни, які зазнають значних трансформацій внаслідок їх включення в глобальну торговельну, інформаційну та виробничу мережу. Тобто автор стверджує домінування економічного чинника в аналізі міграційних процесів в умовах глобалізації.

Даний методологічний конструкт дає можливість пояснювати міграцію як природний наслідок соціальної, політичної, економічної інтеграції, як процес, що характеризується обмеженим терміном життя, незважаючи на сильні тенденції до самозбереження і зміцнення [1]. Крім того, синтетична теорія міграції дозволяє аналізувати комплекс механізмів, що детермінують міграційні процеси, серед яких визначальними стають соціальні мережі. Крім незаперечних переваг, обмеженням універсального застосування даної теорії виступає переоцінка економічних чинників міграції, недооцінка соціокультурного та політичного контексту міграційних процесів, високий ступінь теоретизації методологічного конструкту, який несе в собі складність його практичного застосування та аналізу різноманіття емпіричного матеріалу.

Продовження думок Д. Массея відображені в тлумаченні трудової міграції українською дослідницею О. Малиновською, яка розглядає її у контексті процесів модернізації. Згідно з автором, міграція є результатом розвитку, а не його відсутності [3, с. 78]. Таку позицію дослідниця відстоює, посилаючись власне на думки Д. Массея, який стверджує, що саме структурні трансформації суспільства створюють і розширюють ринки, що виробляють найбільшу кількість всіх мігрантів у світі [5, с. 150]. Відповідно до цього О. Малиновська доходить висновку, що міграція відбувається із суспільств, які модернізуються, натомість в умовах стагнації вона не продукується. Тобто вона відходить від класичних теорій, які розглядають міграцію як саморегулюючий механізм, а основною причиною прийняття рішення про поїздку є покращення свого матеріального становища шляхом отримання роботи у країні з більшими можливостями, ніж у своїй державі. Дослідниця підтримує більш оптимістичний погляд, де міграція не тільки одна зі стратегій подолання бідності в країнах-донорах, а й несе значний модернізаційний потенціал для них. Проте, як зазначає О. Малиновська, для отримання від міжнародної міграції позитивного результату для модернізації необхідні й економічні умови, і цілеспрямовані дії держави та інститутів громадянського суспільства [3, с. 84].

Розуміння потреби всебічного аналізу міграційних процесів знаходить свій вияв у багатьох сучасних зарубіжних та вітчизняних соціологічних працях. Проте, якщо більшість робіт зарубіжних соціологів і виконані в рамках міждисциплінарного підходу, то до недавнього часу в Росії міграція досліджувалася в чітко окреслених рамках і дисциплінарних, і парадигмальних меж. Перші спроби створити спільну міграційну теорію, яка б перетворювала отримані фрагментовані знання у цілісну теоретичну концепцію, здійснили російські економісти, які дали їй назву — міграціологія [2]. Але, як зазначає російський соціолог Т. Юдіна, крім невеликого кола фахівців, що посилаються у своїх роботах на цю теорію, вона не отримала широкого визнання, тому що описує тільки міграційну рухливість

населення, але не дає підходів до аналізу впливу міграції на цілісну життєдіяльність суспільства і тих соціальних відносин, які формуються під впливом міграційних процесів [9, с. 103].

Сама ж дослідниця наголошує, що проблемами міграції має займатися спеціальна соціологічна теорія [8, с. 214], яка, як і будь-яка окрема соціологічна теорія, має свій об'єкт дослідження, предмет, категоріальний апарат, власні категорії і поняття, свою систему методів і технологій та реалізує визначений ряд функцій. Більше того, дослідниця вважає, що комплексний аналіз міграційних процесів слід робити власне соціології як інтегративній науці, оскільки міграція як складний феномен є результатом сукупності соціально-економічних, політичних та соціокультурних перетворень, які особливо пошквалились під впливом глобалізації та модернізації.

Проблему створення інтегративної теорії про міграцію в українській соціології описує О. Ровенчак. На її думку, специфіка досліджень міграції в соціології полягає в тому, що ця наука розглядає «міграцію як соціальний процес соціальної взаємодії населення, втягнутого у соціально-географічне переміщення, та вивчає зміни, які вона вносить у суспільства еміграції та імміграції на макро-, мезо- та мікрорівнях» [7, с. 38]. Такий підхід є досить цікавим, оскільки розглядає міграцію не просто як автономне явище, а в контексті соціального життя суспільства. Також таке означення долає недоліки дослідження міграції в інших науках, які не враховують суб'єктивний аспект такого складного явища.

Потребу всебічного аналізу міграційних процесів із залученням всіх соціогуманітарних дисциплін О. Ровенчак обумовлює складністю та багатоаспектністю явища глобалізації, одним з наслідків якого вважає міжнародну міграцію. На її думку, саме соціологія «володіє найбільшими здатностями як до адекватного розуміння суті, характеру, напрямків, наслідків міграції в добу глобалізації, так і до вироблення системи адекватних практичних рекомендацій щодо її оптимізації для кожної країни» [7, с. 43]. На захист своєї думки вона зазначає, що перевага власне соціологічної розвідки міграції полягає у тісному взаємозв'язку теоретичного рівня соціологічного знання та емпіричних досліджень, що надає їй більше можливостей у порівнянні з іншими науками.

Враховуючи доцільність сучасних соціологічних теорій у поясненні міграційних процесів, можна стверджувати, що на даний час немає усталеної загальної парадигми, яка б могла стати теоретичним підґрунтям для прикладних досліджень міграційних процесів. Тому у подальших наукових розвідках йдеться про спробу створення єдиної синтетичної теорії міжнародної трудової міграції, яка б стала інтегратором міждисциплінарних наукових досліджень у цій галузі. Тільки такий підхід дозволить накопичувати, а не звужувати знання про міграцію та суміжні до неї проблеми, враховуючи вплив на них сучасних глобалізаційних процесів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Сучасні зарубіжні соціологічні теорії міграції, на відміну від класичних теоретичних конструктів, обґрунтовують доцільність комплексних підходів, які дозволя-

ють аналізувати сучасну міграцію як невід’ємну частину глобалізації та соціальної трансформації. Тобто вони ґрунтуються на принципово нових методологічних підставах всебічного дослідження міграційних процесів. У зв’язку з цим виникає об’єктивна потреба в переосмисленні накопиченого соціологією досвіду щодо теоретичного узагальнення міграційних процесів, найбільш важливою частиною якого є пошук найоптимальніших методологічних орієнтирів для їх дослідження.

Для подальших наукових розвідок вважаємо за доцільне використання синтетичної теорії міжнародної трудової міграції, яка дозволить поєднувати сучасні підходи до дослідження цього явища та враховувати досвід класиків, які заклали основний фундамент в методологію вивчення міграційних процесів. Це дозволить не тільки описувати міграційні процеси, а поглиблено та комплексно зрозуміти їхню сутність, виявити закономірності та механізми з можливістю подальшого прогнозування.

Список літератури

1. Блинова М. Современные социологические теории миграции населения: автореф. дис. ... канд. социол. наук: спец. 22.00.01 — Теория, методология и история социологии / М. Блинова. — Москва, 2008. — 25 с.
2. Денисенко М. Миграциология / М. Денисенко, В. Ионцев, Б. Хорев. — М.: Изд-во МГУ, 1989. — 414 с.
3. Малиновська О. Міжнародна міграція в контексті модернізації суспільства [Електронний ресурс] / О. Малиновська. — Режим доступу: <http://www.dse.org.ua/archiv/17/8.pdf>
4. Мамырканов М. Внешняя трудовая миграция Кыргызстана в Российскую Федерацию (особенности и последствия): дис. ... канд. социол. наук : спец. 22.00.04 — Социальная структура, социальные институты и процессы / М. Мамырканов. — Бишкек, 2015. — 190 с.
5. Массей Д. На пути к всеобъемлющей модели международной миграции / Д. Массей // Мир в зеркале международной миграции. Научная серия: Международная миграция населения: Россия и современный мир. — М.: МАКС-Пресс, 2007. — Вып. 20. — С. 146–171.
6. Массей Д. Синтетическая теория международной миграции / Д. Массей // Мир в зеркале международной миграции. Научная серия: Международная миграция населения: Россия и современный мир. — М.: МАКС-Пресс, 2002. — Вып. 10. — С. 161–174.
7. Ровенчак О. Проблема вивчення міграції та її зв’язку з процесами глобалізації в соціології / О. Ровенчак // Український соціум. — 2005. — № 4 (9). — С. 35–45.
8. Юдина Т. Социология миграции / Т. Юдина. — М.: Академический проект, 2006. — 272 с.
9. Юдина Т. О социологическом анализе миграционных процессов [Електронний ресурс] / Т. Юдина. — Режим доступу: <http://ecsocman.hse.ru/data/429/910/1217/014Yudina.pdf>
10. Glick S. Towards a Transnational Perspective on Migration. Race, Class, Ethnicity, and Nationalism Reconsidered. — N.Y.: Annals of the New York Academy of Sciences, 1992. — 645 p.
11. Kritz M. International migration systems: A global approach / M. Kritz, L. Lim, H. Zlotnik. — Oxford: Clarendon Press, 1992. — 345 p.

References

1. Blinova Marsna. Sovremennye sotsiologicheskie teorii migratsii naseleniya: avtoref. dissertatsii ... kandidat sotsiologicheskikh nauk: spetsialnost: 22.00.01 — Teoriya, metodologiya i istoriya sotsiologii. — Moskva, 2008. — 25 s.
2. Denysenko M. Migrantsyolohyja (M.: Uzdatel'stvo MHU, 1989).

3. Malynovska Olena. Mizhnarodna mihratsija v konteksti modernizatsiji suspilstva. Accessed <http://www.dse.org.ua/arhcrive/17/8.pdf>
4. Mamyrkanov Maksat. Vneshnaja trudovaya mihratsyja Kyrhyzstana v Rosiyskuju Federatsiju (osobennosti i posledstveja) (PhDdiss., Bishkek, 2015).
5. Massey Duhlas. Na puti k vseobemlehej modeli mezhdunarodnoj mihratsyi (stattja predstavlena na mezhdunarodnoj konferentsyy «Mihratsyja i razvutyje», Moskva , 13–15 sentjabrja, 2007).
6. Massey Duhlas. Syntetychskaja teoryja mezhdunarodnoj mihratsyi. Mir v zerkalie mezhdunarodnoj mihratsyi 10 (2009):161–174.
7. Rovenchak Olha. Problema vyvchennja migratsiji ta jiji zv'yazky z protsesamy globalizatsiji v sotsiolohiji. Ukrayinskyy sotsium 4(9)(2005): 35–45.
8. Yudina Tetjana. Sotsiolohija mihratsiji. M: Akademichnyy proekt, 2006.
9. Yudina Tetjana. Pro sotsiolohichnyy analiz mihratsiynykh protsesiv. Accessed <http://ecsocman.hse.ru/data/429/910/1217/014Yudina.pdf>
10. Glick Schiller. Towards a Transnational Perspective on Migration. Race, Class, Ethnicity, and Nationalism Reconsidered. N.Y.: Annals of the New York Academy of Sciences, 1992.
11. Kritz Mary. International migration systems: A global approach. Oxford: Clarendon Press, 1992.

Стаття надійшла до редакції 24.02.2016

Чорнопыская К. В.

аспирант

кафедра истории и теории социологии ЛНУ им. Ивана Франко

д. 408, ул. Гошевская, с. Большие Дедушичи, Стрыйский р-н, Львовская обл., 82484, Украина

СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В СОЦИОЛОГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Резюме

Статья посвящена современным теоретическим концепциям миграции. Определены основные преимущества и недостатки современных социологических теорий миграции. Представлены оптимальные методологические ориентиры для изучения миграции как неотъемлемой части глобализации и социальной трансформации общества.

Ключевые слова: социологические теории миграции, теория миграционных систем, концепция транснациональной миграции, синтетическая теория миграции.

Chornopyska Ch. V.

graduate student

Department of History and Theory of Sociology of Ivan Franko National University of Lviv

408 Hoshivska str, v. Velyki Didushychi, Lviv region, Stryjskyj district, 82484, Ukraine

Tel.: +38 098 33 97 910. E-mail: Kristina.ilyk@gmail.com

MODERN CONCEPTUAL APPROACHES TO THE STUDY OF MIGRATION PROCESSES IN SOCIOLOGICAL DISCOURSE

Summary

This article is devoted to the modern theoretical concepts of migration. The main advantages and disadvantages of modern sociological theories of migration were identified. There were presented the most optimal methodological guide lines for the study of migration as an integral part of globalization and social transformation.

Key words: sociological theory of migration, theory of the migration system, the concept of transnational migration, synthetic migration theory.

Nowadays there are a lot of theoretical constructions which explain migration processes on micro- and macro levels. However, the globalization demanded fundamentally new, different from classical, approaches to the concept of migration perception. The concepts which appeared in the foreign literature are specialized on investigation of the migration processes as a part of globalized societal transformation.

The theory of the migration system attempts to unite different concepts and proves that in the modern globalized world the migration system consists of a number of donor-countries and recipient-countries. The migration streams between them are determined by interrelated factors.

The conception of transnational migration considers a new phenomenon in the life of the modern globalized society as a transnational migration. It is a societal process during which migrants join more than one community and create new societal nets which cross the boundaries of nation states. New sorts of migration and new forms of migrant integration are investigated by means of the category 'transnational social area'.

The synthetic migration theory of D. Massey is an integrative theory that combines theoretical theses of classical migration theories and declares the domination of economic factor in the analysis of migration processes on the condition of globalization. Such approach allows analyzing the complex of mechanisms that determine the migration processes including determinative societal nets.

The modern researchers emphasize on creating integration theory of labour migration on the basis of reconsideration of accumulated sociological experience according to the theoretical reconsideration of migration processes. The main merit of such approach lies in its capability to search the most optimal methodological guides for all-round investigation of modern kinds of migration.

Швидка В. А.

студентка III курсу
кафедра соціології ОНУ ім. І. І. Мечникова
Французький бульв., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна
Тел.: +38 097 3644394. E-mail: shvydkavlada@gmail.com

ЧУЖІ СЕРЕД СВОЇХ — НОВІ РЕАЛІЇ

У статті зроблено спробу аналізу проблеми самоідентифікації українських внутрішніх мігрантів нового типу — вимушених переселенців із зони проведення АТО. На прикладі інтерв'ю з 20 внутрішньо переміщеними особами розглянуто, як вони інтегруються у нове оточення, чи почувуються «чужими» серед місцевих мешканців і чи отримують належну допомогу та підтримку з боку держави.

Ключові слова: опозиція «свій» — «чужий», вимушена міграція, внутрішньо переміщені особи, самоідентифікація, адаптація.

Європейський вектор української геополітики у другому десятилітті XXI століття неочікувано спричинив широке коло проблем: політичних, територіальних, соціальних. Прагнення України долучитися до об'єднаної Європи, що давало б переваги у розвитку соціально-політичної та економічної сфери, забезпеченні прав людини, створенні для неї гідних умов життя, викликало потужний спротив з боку сусідньої держави, який досяг масштабу анексії територій і початку воєнних дій на сході України. Це закономірно дало поштовх безлічі негативних явищ у суспільстві. З'явилося раніше невідоме в нашій державі поняття вимушених переселенців — внутрішніх мігрантів нового типу — і, в свою чергу, зумовило необхідність наукового осмислення проблеми соціокультурної самоідентифікації особистості в умовах соціальних змін, бо пішла в минуле радянська самоусвідомленість, відбулася реорганізація політичних і економічних структур, наростають інформаційні потоки, збільшується культурне різноманіття, а також здійснюється глибока модифікація нормативно-ціннісної системи і моделей соціальної поведінки. Ці та інші чинники зумовлюють нестабільність соціокультурного середовища, і за даних умов соціокультурна ідентифікація особистості набуває переважно адаптивного характеру, що вимагає спеціального соціологічного аналізу.

Особливий інтерес представляє аналіз самоідентифікаційних переваг внутрішніх мігрантів — представників різних поколінь, зокрема молоді.

Проблема «свого» і «чужого» важлива і актуальна з цілої низки причин. Протистояння «ми» — «вони» мало початок у найдавніших, примітивних суспільствах, але виявилось стійким та незнищеним і, по суті, охоплює життя людства протягом тисячоліть і часто призводить до кривавих драм. То чому ж такою стійкою є конфронтація «свій» — «чужий» і як її подолати?

Дана проблема перебуває на перетині багатьох парадигм соціогуманітарного мислення. Для її дослідження необхідно звернутися до робіт філософського, історико-культурологічного, антропологічного, психологічного характеру. А от робіт, в яких би був представлений саме соціокультурний аспект самоідентифікації мігрантів, небагато, що спонукає до подальшого вивчення і розробки теми.

Проблеми самоідентифікації особистості досить широко висвітлені як в соціологічних, так і в соціо-психологічних теоріях, оскільки поняття ідентичності має психологічне коріння і пов'язане з іменами таких відомих теоретиків психології, як Е. Гідденс, Г. Зіммель, Р. Парк, Е. Гофман, Е. Фромм, Е. Еріксон та ін.

Аналізуючи теорію Г. Зіммеля [1], поняття чужості можна помістити в контекст соціального простору, з характерним для цієї традиції визначенням груп і соціальних зв'язків. Сприйняття чужого дане у Г. Зіммеля через взаємодію: він з'являється сьогодні, щоб залишитися на завтра, але залишається все тим же чужим і не може розділити з групою її симпатій і антипатій. Тому не тільки здається небезпечним для встановленого порядку, а й насправді загрожує панівним звичаям і традиціям [2].

Е. Дюркгейм інакше підходить до проблеми типізації: «Всякий індивід є нескінченність, а нескінченність не може бути вичерпана. Може, слід звертатися тільки до найбільш істотних властивостей? Але згідно з яким принципом здійснювати відбір? ...Навіть якщо не заглиблюватися в проблему, можна передбачити, що чим більше буде ознак, які служать основою класифікації, тим менше можна очікувати, що різноманітні способи їх поєднань в окремих випадках дадуть нам досить явні подібності і різкі відмінності, щоб можна було встановити певні групи і підгрупи» [3] (пер. з російської наш. — *В. Ш.*).

Ідеї Г. Зіммеля мали розвиток у роботах представників чиказької школи, зокрема в концепції маргінальної ідентичності Р. Парка. Автор вивчав міграцію як колективну поведінку, що сприяє встановленню екологічного порядку у суспільстві, і сформулював поняття маргінальної особистості [4]. Маргінал прокладає шлях межею двох культур і повинен реалізувати свій творчий потенціал, щоб самому подолати їх соціальне зіткнення.

Ідея соціальності простору простежується в концепції А. Шюца, який розглядає стійкість, довговічність соціальних зв'язків як визначальну ознаку стосунків між «чужими» і «своїми» [5]. У його версії «чужий» — це людина, що переживає особистісну кризу і прагне подолати її за допомогою зміни системи цінностей в новій структурі.

З. Бауман представляв чужість як символ невідомого, невирішеного, небезпечного для соціального життя: «Чужинці — це не близькі і не далекі від мене люди. Вони не є ні частиною «нас», ні частиною «їх». Вони — не друзі і не вороги. Тому вони викликають розгубленість і занепокоєння, тривогу. Я не знаю точно, чого очікувати від них, як поводитися з ними, що мені з ними робити» [6] (пер. з російської наш. — *В. Ш.*).

В рамках вітчизняної соціології проблематика соціокультурної ідентифікації особистості є досить новою і представлена в ряді досліджень

Н. О. Победи, В. М. Онищука, В. Ф. Бурлачука, О. І. Резніка, А. О. Ручки та ін.

Спроби аналізу ідентифікації та самоідентифікації пересічних українців уже робили вітчизняні дослідники: Н. Яковенко, Я. Грицак, В. Середа, М. Рябчук, Ю. Сорока, Є. Головаха. Але, на відміну від констатації проблем самоідентифікації через протиставлення, «явище есенціалізації соціального сприйняття Іншого залишається в соціології без необхідної уваги», як стверджує Ю. Сорока у монографії «Свої, чужі, різні: соціокультурна перспектива сприйняття Іншого» [7].

Щодо української ментальності, то в ній досить помітний індивідуалізм, схильність до конформізму і зміни своїх поглядів і позицій слідом за більшістю, яка проявляється у традиційних формах соціального контролю. Вади інших пов'язуються із їх власними помилками, а свої — із нездоланими об'єктивними обставинами. Так з'являються відчуження, нетерпимість до інших і, як результат, — автоматичне віднесення їх до категорії «чужих».

Сучасність, позначена втратою цінностей, ретрадиціоналізацією, підштовхує суспільство до пошуку винних, і у нинішніх умовах ними стають монструозні образи — зокрема «бендерівців» чи «донецьких». Так проявляється ідеологія ксенофобії, яка наповнює світ «ворогами» і «чужими», стає інструментом маніпуляцій націоналістичними ідеями і призводить до найстрашнішого — військового протистояння і терористичних актів, у яких вже загинули десятки тисяч співгромадян. Крім того, на перший план суспільної стурбованості виходять проблеми так званих внутрішньо переміщених осіб (ВПО) — вимушених переселенців, сприйняття їх на новому місці проживання і ними — нового оточення, усвідомлення незвичного статусу — тобто самоідентифікація мігрантів.

Традиційно внутрішні міграції в нашій країні здебільшого відбувалися між містами, переважно з малих міст у великі, а також з села в місто. Більшість таких мігрантів переселялися в межах своїх областей. Але зміна соціально-політичних умов в Україні на початку 2014 року докорінно змінила причини, напрями та обсяги внутрішньої міграції. Найбільші між-обласні потоки мігрантів спрямувалися з анексованого Криму та східного регіону, де почалися воєнні дії, до інших областей.

Набирає неочікуваного розмаху явище, раніше нетипове для України, — вимушена міграція. У попередні десятиліття її класифікували як переміщення особи у зв'язку з учиненням щодо неї або членів її сім'ї насилья чи переслідування, а також таке, що супроводжується перетинанням меж адміністративно-територіальних одиниць України у зв'язку з обставинами надзвичайного характеру. Тепер же це визначення охоплює переміщення осіб з конкретно визначених регіонів (Криму і частини охоплених бойовими діями Луганської та Донецької областей) у будь-які інші, зі стабільною ситуацією. Таку міграцію важко поділити на організовану чи неорганізовану — індивідуальну. Мігранти користуються будь-якою нагодою покинути постійне місце проживання: й за участі державних та громадських

органів, і своїми силами та власним коштом, без організованої підтримки з боку будь-яких установ.

Одна з проблем полягає у тому, що, за висновком Всесвітнього Банку, переміщення населення в Україні, всупереч загальноприйнятим правилам, не завжди відбувається із депресивних регіонів у найбільш продуктивні. На спрямування внутрішньої міграції більший вплив мають інші чинники: вищі рівні державних видатків на соціальну сферу, розвинутіша соціальна інфраструктура та зручності, характерні для великих міст [8]. Вимушені міграції принципово відрізняються від добровільних, спрямованих на покращення матеріального та соціального становища, тим, що навпаки, спричиняють втрату соціального статусу та руйнування добробуту переселенців. За урядовою інформацією, вже станом на 10 липня 2015 р. з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції до інших регіонів України переміщено 89895 осіб, у тому числі з Донецької, Луганської областей — 877445 осіб, з Автономної Республіки Крим і міста Севастополь — 20650 осіб [9]. Більшість ВПО оселяються у найближчих до місць попереднього проживання регіонах, що свідчить про намір повернутися.

Водночас, за даними соціологів, частина ВПО орієнтується на постійне проживання в інших регіонах України. Зокрема серед осіб, переміщених у західні області, таких 45 % [10]. Тяжіння до переселення буде ще виразнішим, якщо конфлікт затягнеться. Тому необхідно враховувати, що події на Донбасі будуть вагомим чинником міграцій територією України не лише в короткотерміновій, а й в середньостроковій перспективі.

Україна вперше за всю історію своєї державності зіткнулася із проблемою появи такої великої кількості внутрішньо переміщених осіб. Сьогодні за кількістю ВПО Україна посідає дев'яте місце у світі [11]. А це змушує вирішувати великий комплекс соціально-економічних проблем. Поряд із завданнями пошуку житла й роботи постає проблема соціокультурної комунікації. Вирішення її вимагає значної уваги і зусиль, але, як правило, лягає на плечі самих мігрантів і їх найближчого оточення.

Способи надання державою допомоги ВПО визначено Законом України № 1706-VII «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [12]. Аналіз положень цього закону вказує на те, що зобов'язання держави у сфері надання допомоги ВПО мають вкрай неконкретний, обмежений характер, а це негативно впливає на інтеграцію переселенців у нове середовище.

Упродовж шести місяців, що є максимальним терміном для надання житлової допомоги працездатним внутрішньо переміщеним особам з боку держави, вони повинні знайти роботу, яка б дозволяла самостійно забезпечувати своє соціально-економічне існування. Крім того, більшість із них стикається з небажанням власників здавати в оренду житло вихідцям з Луганської та Донецької областей. Таким чином, вимушені мігранти опиняються у ситуації «чужий серед своїх» — співвітчизники не приймають їх у своє середовище на рівних правах.

Згідно з даними інформаційного ресурсу <http://vpo.gov.ua/>, станом на 31 березня 2016 р. загальна кількість вільних місць для проживання переселенців складала 8545. З огляду на потенціал і динаміку конфлікту на Сході України наявна кількість вакантних місць для розміщення ВПО є недостатньою — запас складає менше 1 % від загальної кількості зареєстрованих переселенців. Причому майже 3/4 наявних місць проживання не мають чіткої ідентифікації щодо типу житла, тобто ніхто не гарантує якості.

Біженці, як правило, перебувають у складному психологічному стані, часто без документів та грошей. Держава повинна оперативно надавати соціально-психологічну, правову та інші види допомоги, бо проблема ВПО є не лише соціально-економічною. Вона дедалі більше стає проблемою національної безпеки. Але при тому, що Законом України «Про основи національної безпеки України» загрозами національній безпеці в соціальній і гуманітарній сферах визначено такі явища, як зниження можливостей здобуття якісної освіти та зростання дитячої та підліткової безпритульності [13], у ньому не згадується про проблему вимушених переселенців.

Самі ж мігранти, потрапивши екстремальні умови, не зразу можуть адаптуватися. Дезорієнтація в просторі, неможливість відразу знайти роботу з достойною оплатою чи влаштувати дітей у дошкільні заклади часто робить їх негативно налаштованими до нового оточення. Вони почуваються чи бояться відчутти себе «чужими», і це не може не викликати стурбованості, навіть якщо такі страхи не знаходять підтвердження в житті.

Тому потрібно спробувати з'ясувати реальну картину того, хто і як створює ці образи «чужих» і як вимушені мігранти стають «своїми» на новому місці проживання (і чи стають взагалі). Для цього було проведено пілотажне дослідження, здійснене методом стандартизованого інтерв'ю, серед внутрішніх мігрантів — вимушених переселенців, що на даний час проживають у місті Одесі (20 осіб різного віку, соціального статусу, рівня освіти). Для визначення основних проблем їм було поставлено ряд запитань і запропоновано дати, по можливості, повні відповіді. Вибірка не має чітко окресленої репрезентативності, оскільки специфіка даного прошарку населення полягає у тому, що свою згоду на інтерв'ю дають далеко не всі. Переважну більшість склали ті, хто якоюсь мірою досяг успіху чи стабільності на новому місці проживання. Частина мігрантів висловила побоювання щодо їх додаткової реєстрації у якихось державних органах чи намагання позбавити пільг, взявши на облік.

Крім того, частина потенційних респондентів виявилася неспроможною визнати власні помилки і невдачі, ще дехто відмовлявся з ідеологічних міркувань, маючи на меті приховати прихильність до проросійської позиції.

Аналіз інтерв'ю передбачає розподіл за віковими групами, в межах яких визначено особливості адаптації та самоідентифікації опитаних.

Із 20 респондентів 8 осіб належать до молодшої вікової категорії (до 30 років), 9 — до середньої (від 30 до 45 років), 3 особи — старші за 45 років.

До молодшої вікової категорії увійшли 8 осіб. Всі назвалися українцями за національністю, але 5 з них розмовляє російською мовою, а 3 — ро-

сійською і українською, що закономірно, оскільки всі опитані — вихідці зі східного регіону України: Луганської та Донецької областей. Жоден не перебуває в шлюбі, хоча один респондент має дитину, а один — очікує на народження. Більшість має або отримує вищу освіту (2 і 5 осіб відповідно). Троє з них (в тому числі вагітна студентка) працюють, решта навчаються. Один респондент має середню технічну освіту, не працює і не шукає роботи. Примітно, що саме він — один із даної групи опитаних — має намір повернутися на попереднє місце проживання. Решта пов'язує своє майбутнє з новими місцями — Одесою (дві особи), Одесою чи Львовом (дві особи), іншим містом — одна особа і зробить вибір залежно від обставин — одна особа.

Для молодшої вікової групи характерна краща адаптованість до нового місця проживання і оточення: четверо з них не мають проблем із житлом (переважно за рахунок поселення у студентські гуртожитки), ніхто (за одним винятком) не має проблем у колективі та із самоідентифікацією: не почувалися і не відчуваються «чужими» у новому середовищі 4 особи, частково або іноді — 4 особи. Жоден з респондентів не вказав, що відчуває неприязнь до місцевого населення. Одеса видається їм гостинним містом, а її мешканці — толерантним до чужинців. Але також вони практично не отримували допомоги — ні від держави, ні від волонтерів, ні від сусідів, здебільшого тому, що не зверталися по неї, покладаючись на власні сили чи друзів, яких знайшли серед оточення та однодумців.

Середня вікова категорія показала іншу картину — розмаїтішу і проблемнішу, здебільшого, мабуть, через наявність родин з неповнолітніми дітьми. Із 9 осіб четверо перебувають у шлюбі, а от дітей мають 8 респондентів, причому дві родини — багатодітні. 7 опитаних ідентифікують себе як українці, є росіянин і грузин. 4 особи розмовляють російською мовою, 5 — російською і українською, причому українською вільно володіють і грузин, і росіянин. 6 респондентів мають вищу освіту, 2 — середню спеціальну і 1 — середню технічну. За спеціальністю на новому місці працюють лише троє з них, і всі відчули труднощі при працевлаштуванні: відсутність вакансій, недовіру з боку роботодавців чи пацієнтів. Троє мігрантів працюють неофіційно чи тимчасово. Примітно, що саме жінка з професійно-технічною освітою займається тим, що й на старому місці проживання, і задоволена своєю роботою. Вона отримала грант на відкриття власної чебуречної, успішно веде свій бізнес і надає робочі місця іншим переселенцям. При цьому з оптимізмом дивиться у майбутнє і вдячна всім за допомогу. Всі одесити для неї — як рідні.

Проблеми із житлом відзначили всі опитані цієї вікової категорії, причому найбільше — через небажання власників здавати у найм квартири саме переселенцям з Донбасу. Відчуженість чи неприязнь відчули різною мірою практично всі. Переважна більшість зіткнулася із проблемами в новому колективі, адаптація проходить важко. Семеро з них мають твердий намір залишитися на новому місці, в Одесі, ще двоє сумніваються у виборі, але перспективи повернутися не бачить ніхто. Більшість зверталася за допомогою і отримувала її — і від державних установ (грошові виплати), і

від волонтерів чи нових знайомих (їжа, посуд, меблі, засоби гігієни). Двоє не отримували, бо ні до кого не зверталися.

Представникам цієї групи, як правило, важче знаходити нових друзів, мало часу для спілкування і дозвілля, оскільки на перший план виходить завдання: прогудувати і виховати неповнолітніх дітей. Тому абсолютно «своїми» вони почуваються лише в колі сім'ї, серед родичів. Хоча і не відкидають можливості повноцінної соціалізації, маючи намір адаптуватися повністю, залишившись в Одесі.

Специфічною, хоч у нашому випадку малодослідженою, є старша вікова категорія, у якої діти, як правило, повнолітні і потребують менше уваги як суб'єкт виховання і матеріального забезпечення. Навпаки, прослідковується певна залежність від дорослих дітей, родичів, орієнтування на їх місце проживання при виборі власного. Певно, тому два респонденти вказали, що не мали проблем із житлом, спілкуванням у колективі. Зате і «чужими» вони почуваються частіше, оскільки у зрілому віці важко пристосуватися до нового середовища і оцінити прояви толерантності. Іще складнішою є ситуація, коли у немолодому віці на утриманні залишаються неповнолітні діти. Так, респондент цієї категорії із двома дітьми, одна з яких — неповнолітня, має проблеми і з житлом, і з роботою, і зі стосунками в колективі. Він почувається «чужим», за допомогою не звертається і хоче повернутися на попереднє місце проживання.

Отже, у більшості люди не відчувають себе «своїми»; їм доводиться зустрічатись з проявами ворожості від місцевих, та люди шукають «вимушених однодумців» серед товаришів по нещастю. Варто зазначити, що переселенці не відчувають належної підтримки від місцевої влади та інших інституцій, які зобов'язались її надавати, і, що важливо, навіть за наявності матеріальних труднощів повертатись до своїх домівок найближчим часом точно не планують.

Таким чином, ми бачимо, що вимушена міграція і самоідентифікація мігрантів — не абстрактне явище, яке потребує теоретизування, а серйозна суспільна проблема, що вимагає вивчення і негайного вирішення для запобігання соціальним конфліктам.

В подальшому вважаємо за потрібне продовжити дослідження, розширивши кут зору на проблему за рахунок інших соціальних та вікових груп; розглянути питання самоідентифікації підлітків-переселенців, поглибити вивчення проблематики студентів, зокрема у навчальних закладах, що були переміщені чи об'єднані з іншими на території різних областей України. На жаль, до вибірки не ввійшли ВПО з Криму, а їхня проблематика є не менш важливою.

Враховуючи нестабільність ситуації на Сході України, потрібно постійно відслідковувати динаміку змін кількості мігрантів, вносити корективи до статистики.

Для подальшої роботи слід виділити особливу категорію тих внутрішньо переміщених осіб, хто декілька разів змінював нове місце проживання, розглянути більш детально фактори, що на це вплинули, а також тих,

хто повертався на тимчасово окуповані території, але змушений був мігрувати повторно.

Внутрішня міграція двох останніх років заслуговує на належну увагу влади та суспільства, врахування її при розробці соціально-економічних програм, адекватне політичне оформлення. Люди, що втратили домівки чи втекли від загрози фізичного знищення, потребують уваги, розуміння і підтримки. Вони вже виявили свою громадянську позицію, відторгнувши ідею «руського мира» і бажаючи залишитись громадянами України. Тому відповідальність за створення умов, у яких права вимушених переселенців будуть захищені на рівні з правами всіх громадян, але з урахуванням особливих потреб, що виникли в результаті раптового переселення, повністю лягає на державу.

У нас досі немає достовірної та повної статистики стосовно вимушених переселенців. Тому перед соціологією постають нові, ще маловивчені проблеми і завдання, що потребують нових підходів і подальшої серйозної роботи.

Список літератури

1. Зиммель Г. Как возможно общество?: пер. с нем. А. Ф. Филиппова // Социол. журнал. — 1994. № 2. — С. 102–114.
2. Зиммель Г. Человек как враг: пер. с нем. А. Ф. Филиппова // Зиммель Г. Избранное. Т. 2. Созерцание жизни. — Москва: Юрист, 1996. — С. 501–508.
3. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение. — Москва: Канон, 1995. — С. 97–98.
4. Баньковская С. П., Парк Р. Э. Современная западная социология: словарь. — Москва: Политиздат, 1990. — С. 256–257.
5. Шюц А. Структура повседневного мышления // Социол. исслед. — 1988. — № 2. — С. 135.
6. Бауман З. Мыслить социологически: пер. с англ. под ред. А. Ф. Филиппова. — Москва: Аспект-пресс, 1996. — С. 54–55.
7. Сорока Ю. Свої, чужі, різні: соціокультурна перспектива сприйняття Іншого : монографія. — Харків.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. — 332 с.
8. В пошуках можливостей. Яким чином мобільніша робоча сила може сприяти процвітанню України. Том I: Зведена доповідь [Електронний ресурс]. — Світовий Банк, 2012. — Режим доступу: http://www.wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2012/11/30/000386194_20121130030722/Rendered/PDF/NonAsciiFileName0.pdf
9. Міжвідомчий координаційний штаб повідомляє: з тимчасово окупованої території та районів АТО переміщено 898 тис. 95 осіб [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=248316491.
10. Переселенці очима соціологів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://24tv.ua/news/showNews.do?neprohani_zaprosheni_realnij_obraz_pereselentsya_na_lvivshhni&objectId=54036.
11. Global Overview 2015: People internally displaced by conflict and violence [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.internal-displacement.org>.
12. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
13. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

References

1. Zimmel' G. Kak vozmozhno obshhestvo? Sociol. Zhurnal. Per. s nem. A. F. Filippova. 1994. № 2, 102–114.
2. Zimmel' G. Chelovek kak vrag. Per. c nem. A. F. Filippova. Zimmel' G. Izbrannoe. T. 2. Sozercanie zhizni. Moskva: Jurist, 1996, 501–508.
3. Djurkgejm Je. Sociologija. Eepredmet, metod, prednaznachenie. Moskva: Kanon, 1995, 97–98.
4. Ban'kovskaja S. P. Park Robert Jezra. Sovremennaja zapadnaja sociologija. Slovar'. Moskva: Politizdat, 1990, 256–257.
5. Shjuc A. Struktura povsednevnogo myshlenija. Sociol. issled. 1988. № 2. 135.
6. Bauman Z. Myslit' sociologicheski. Per. s angl. Pod red. A. F. Filippova. Moskva: Aspekt-press, 1996, 54–55.
7. Soroka Ju. Svoji, chuzhi, rizni: sociokul'turna perspektiva sprijnjattja Inshogo: monografija. Harkiv: HNU imeni V. N. Karazina, 2012, 332.
8. V poshukah mozhlivostej. Jakim chinom mobil'nisha robocha sila mozhe sprijati procvitannju Ukrajinu. Tom I: zvedena dopovid'. — Svitovij Bank, 2012. — S.9. 2013. Accessed <http://www.wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2012/11/30/00038619420121130030722/Rendered/PDF/NonAsciiFileName0.pdf>.
9. Mizhvidomchij koordinacijnij shtab povidomljaje: z timchasovo okupovanoji teritoriji ta rajoniv ATO peremishheno 898 tis. 95 osib. Accessed http://www.kmu.gov.ua/control/publicash/article?art_id=248316491.
10. Pereselenci ochima sociologiv. Accessed http://24tv.ua/news/showNews.do?neprohani_zaprosheni_realnij_obraz_pereselentsya_na_lvivshhini&objectId=54036.
11. Global Overview 2015: People internally displaced by conflict and violence. Accessed <http://www.internal-displacement.org>.
12. Pro zabezpechnnja prav i svobod vnutrishn'o peremishhenih osib : zakon Ukrajinu vid 20.10.2014 № 1706-VII. Accessed <http://zakon4.rada.gov.ua>.
13. Pro osnovi nacional'noji bezpeki Ukrajinu: zakon Ukrajinu vid 19.06.2003 № 964-IV. Accessed <http://zakon4.rada.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2016

Швыдкая В. А.

кафедра социологии ОНУ им. И. И. Мечникова
Французский бульв., 24/26, г. Одесса-58, 65058, Украина

ЧУЖИЕ СРЕДИ СВОИХ — НОВЫЕ РЕАЛИИ

Резюме

В статье сделана попытка анализа проблемы самоидентификации украинских внутренних мигрантов нового типа — вынужденных переселенцев из зоны проведения АТО. На примере интервью с 20 внутренне перемещенными лицами рассмотрено, как они интегрируются в новое окружение, чувствуют ли себя «чужими» среди местных жителей и получают ли необходимую помощь и поддержку со стороны государства.

Ключевые слова: оппозиция «свой» — «чужой», вынужденная миграция, внутренне перемещенные лица, самоидентификация, адаптация.

Shvydka V. A.

Department of sociology, Odessa I. I. Mechnikov National University,
French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

STRANGERS AMONG NATIVE — THE NEW REALITIES

Summary

Confrontation «we» — «they» originates from the ancient, primitive societies. This phenomenon has been so resistant and indestructible. It covers the life of humanity for thousands of years and often results in bloody drama. Annexation of the Crimea and the military conflict in the east of Ukraine involve huge number of negative effects. It brought previously unknown in our country the concept of internally displaced persons — a new type of internal migrants.

This article aims to analyze the problem of identity of Ukrainian migrant domestic new type — IDPs (internally displaced persons) from the area of ATO (anti-terrorist operation). The illustrative example of interviews with 20 IDPs was an attempt to show how they integrate into a new environment, or feel «strangers» among local residents and are receiving appropriate help and support from the state.

We tried to give a general picture of the range of social, economic, political and cultural problems of these people. The criteria for the categories of «friend or foe» considered as the basis for choosing life strategies (including aspects of socialization and adaptation). The identity of forced migrants is not an abstract phenomenon that requires theorizing, but a serious social problem that needs of the research and urgent attention to prevent social conflicts.

We still do not have reliable and complete statistics on internally displaced persons. So sociology faces with a new challenges which need of new approaches and further serious work.

Key words: Opposition «his» — «stranger», forced migration, internally displaced persons, identification, adaptation.

Шинкаренко О. Є.

кандидат соціологічних наук, викладач
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького,
кв. 121, вул. Гетьманська, 15, м. Мелітополь, 72301, Україна,
тел.: +380984313013
E-mail: shinklena1@rambler.ru
ORCID 0000–0002–0009–8664

**ДЕМОКРАТИЧНІ ВИБОРИ ТА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА
І СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ
ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН¹**

В статті розглянута важлива проблема забезпечення безпеки особистості в умовах трансформації соціальних відносин, яка, як виявилось при проведенні в сучасній Україні соціологічних досліджень, стикається із проблемою неподолання патріархального характеру суспільства. Аналізується ситуація у різних регіонах країни. Визначаються основні напрямки ціннісних орієнтацій населення та їх втілення при проведенні демократичних виборів. Підкреслюється необхідність в процесі організації подібних виборів орієнтації громадян на політичні партії та політиків, що можуть забезпечити через втілення демократичних, європейських цінностей підвищення соціально-політичної та соціально-психологічної безпеки особистості.

Ключові слова: соціально-політична безпека, соціально-психологічна безпека, демократичні вибори.

Постановка проблеми. В умовах радикальної трансформації сутності соціальних відносин, що відбувається в останні десятиріччя в Україні, перед кожною людиною, навіть пересічним українцем, постає дуже важлива, актуальна та непроста проблема. Сутність її у наявній суперечності між старим «радянським» способом існування в суспільстві, коли особистість практично повністю «покладає» усі свої сподівання на вирішення соціально-економічних та низки інших проблем на державу (фактично діє принцип патерналізму), з одного боку, та, з іншого, — способом існування, розвитку людини, який передбачає, так би мовити, самостійне функціонування особистості в суспільстві протягом такого існування, вирішення нею низки проблем (забезпечення матеріального добробуту сім'ї, пошук роботи у випадку наявності безробіття і таке інше самостійно, спираючись на власні зусилля, досвід та вміння) [1]. Тобто так, як це відбувається у сучасних ринкових та демократично розвинених країнах.

Саме той факт, що далеко не усі люди на пострадянському просторі, у тому числі і в Україні, можуть самостійно вирішувати подібні ситуації та

¹ Стаття підготовлена на основі доповіді на Другій Міжнародній науково-практичній конференції «Соціальні, психологічні та політичні проблеми транскордонної безпеки», м. Одеса, 5 лютого 2016 року.

у багатьох випадках все ще спостерігається специфічне патерналістське ставлення до організації свого суспільного життя, і генерує проблему соціально-психологічної та соціально-політичної безпеки особистості у подібному суспільстві. Причому одним із шляхів виходу з такої ситуації, організації вільного, самостійного визначення свого життя, життєдіяльності виступає, з нашої точки зору, участь громадян у демократичних виборах, в обранні в органи державного управління та місцевого самоврядування таких політиків, людей, що хочуть та можуть забезпечити, по-перше, створення такої соціально-економічної та соціально-політичної ситуації, яка б стимулювала відповідну організацію суспільних процесів. По-друге, допомогу деяким прошаркам людей, що звикли до специфічної психології споживацтва за рахунок покладання на державу, тобто стимулювати їх до самостійності у прийнятті та реалізації рішень, пов'язаних із власним життям, власним вирішенням своєї долі.

Мета статті — провести аналіз проблеми сучасного стану соціально-політичної та соціально-психологічної безпеки людей у сучасній Україні, пов'язаної із «пережитками» радянської психології патерналізму, та визначити роль у вирішенні відповідних проблем демократичних виборів, що відбуваються в країні.

Виклад основного матеріалу: результати дослідження. Реалізуючи поставлену вище мету дослідження, безумовно, у першу чергу треба визначити те, наскільки явище психології споживацтва за рахунок і за безпосередньою допомогою держави розповсюджено серед сучасних українців. Як свідчать соціологічні дослідження, явище це достатньо широко розповсюджене, причому має свої особливості у залежності від регіонів країни, а не тільки віку людей, що досить зрозуміло, оскільки люди старшого віку ще жили у період, коли функціонувала система, яка породжувала подібну психологію [1; 3].

Наведемо результати одного з останніх за терміном проведення соціологічних досліджень, здійснених фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс» у вересні 2015 року, у проведенні якого взяла безпосередню участь авторка цієї статті. У ході дослідження було опитано 4000 респондентів в усіх регіонах України (без Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей) з використанням репрезентативної вибірки (див. таблицю 1).

Отже, судячи з результатів дослідження, сьогодні, практично через чверть століття після «зникнення» Радянського Союзу із усіма його принципами соціально-економічного та соціально-політичного регулювання відносин в суспільстві, більше третини громадян України все ж таки «сподіваються» на повну державну допомогу в організації своєї життєдіяльності.

Особливо цікавим є наступне: за відповідним критерієм можна виділити три практично відмінні один від одного регіони країни. Перший — це Донбас та Причорномор'я, де людей із суто споживацькими, патерналістськими настроями більше половини. Другий — західні регіони країни, де таких людей небагато, менше 30 %. Нарешті, третій, а саме Харківська, Дніпропетровська та Запорізька області, де ситуація, так би мовити, «середня» (до речі, не дуже відрізняються від такої і ще два регіони — Центр і Буковина та Закарпаття).

Таблиця 1

**Відповіді на запитання: «Яке з цих суджень Вам ближче?»
(% опитаних; n=4000)**

	Держава повинна нести повну відповідальність за забезпечення кожної людини усім необхідним	Держава повинна забезпечити людям однакові «правила гри» у житті, а далі сама людина несе відповідальність	Важко відповісти
В цілому по масиву	34,3	58,1	7,6
Галичина (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська)	23,2	65,0	11,8
Волинь (Волинська, Рівненська)	19,7	73,2	7,1
Буковина та Закарпаття (Чернівецька, Закарпатська)	37,4	60,7	1,9
Поділля (Вінницька, Хмельницька)	24,4	69,6	6,0
Полісся (Житомирська, Київська, Чернігівська, Сумська)	25,0	61,2	13,8
Центр (Черкаська, Полтавська, Кіровоградська)	35,4	53,4	11,2
Нижнє Подніпров'я (Дніпропетровська, Запорізька)	35,5	60,2	4,3
Слобожанщина (Харківська)	40,7	52,9	6,4
Причорномор'я (Одеська, Миколаївська, Херсонська)	51,1	47,2	1,7
Донбас (Донецька, Луганська)	56,5	34,7	8,8
Київ	33,9	60,3	5,8

З нашої точки зору, подібний «вододіл» між цими територіями достатньо чітко корелюється з їхніми соціально-політичними перевагами, вірніше перевагами їх мешканців. Тобто тими, що орієнтуються на Європу, на Росію та у більшій своїй частині все ж на європейський напрямок. До речі, саме та обставина, що ситуація із соціально-економічними та соціально-політичними настроями на Слобожанщині та Нижньому Подніпров'ї, які дуже відрізнялися від відповідних на Донбасі та Причорномор'ї, і стала запорукою того, що «побудувати» Новоросію декому не вдалося. При цьому треба мати на увазі ту обставину, що настрої людей в областях Причорномор'я є дуже тривожними, такими, що можуть у подальшому заважати руху України до Європейського Союзу.

Навряд чи у цій статті є необхідність детально аналізувати проблеми, що пов'язані із такими настроями людей регіонах України (це не входить у

наші завдання і не є основною метою аналізу). Головне, що треба зробити, виходячи із мети пропонованої статті, — це визначити, яким чином описана ситуація, що склалася на сьогодні, може впливати на недостатню соціально-психологічну та соціально-політичну безпеку особистості у подібній ситуації, створювати якісь загрози такій безпеці.

Що ж на сьогодні в соціології у першу чергу розуміють під соціальною та соціально-політичною безпекою? Зрозуміло, що такий стан суспільних відносин, який виключає соціальне, політичне, економічне, духовне придушення особистості та соціальних груп, використання насилля до них з боку держави або інших соціально-політичних суб'єктів. Якщо ж казати безпосередньо про соціально-політичну безпеку, то мається на увазі також система заходів та функцій держави із захисту політичних інтересів як окремих громадян, так і народу країни в цілому.

Якщо казати про окремі складові, що впливають на стан соціально-політичної безпеки, то до них, безумовно, у першу чергу треба віднести наступні: масове порушення у державі прав громадян, що належать до різних соціальних, етнічних, релігійних утворень; наявність в окремих регіонах країни сепаратистських сил; загострення відносин між представниками різних етносів, різних релігійних конфесій; відсутність та невикористання ефективних методів забезпечення законності та правопорядку, боротьби із злочинністю та деякі інші.

У той же час соціально-психологічна безпека особистості, соціальних груп обумовлюється, з одного боку, такими вимогами до соціально-політичної безпеки (громадяни повинні бути упевненими, що буде забезпечена ефективна боротьба із злочинністю, корупцією, непідтримання різноманітних сепаратистських настроїв та етнічних й релігійних конфліктів). З іншого, будуть дотримуватися певні соціально-економічні принципи функціонування економіки держави; ми маємо на увазі не взаємовідносини між окремими особистостями, а організацію життєдіяльності суспільного організму в цілому.

Тобто люди бажають, щоб, по-перше, у державі був певний соціально-політичний «спокій». По-друге, щоб влада прислухалася до вимог населення у забезпеченні таких соціально-економічних механізмів, які б відповідали його потребам. До речі, саме цим можна, з нашої точки зору, пояснити ту обставину, що населення України, її громадяни постійно обирають таку владу, яка не дуже схильна до проведення реальних ринкових реформ, а більше спекулює на обіцянках «поліпшити життя вже сьогодні». Коли ж справа доходить до дійсно болючих реформ, то підтримка громадянами влади різко падає.

Зосередимося на розгляді та аналізі одного з найважливіших методів забезпечення соціально-політичної та соціально-психологічної безпеки населення країни, яким, виходячи з попереднього аналізу, виступають вибори до органів державної влади та місцевого самоврядування, що відбуваються в країні і спрямовані саме на забезпечення тих критеріїв безпеки, про які йшлося вище.

Часто-густо після закінчення тих чи інших виборів в Україні (президентських, особливо парламентських та місцевих) у громадській думці по-

чинають панувати настрої щодо того, «що ми обирали їх для того, щоб вони поліпшили наше життя, а вони...». Дійсно, саме на виборах (поки що якісь серйозні референдуми в країні не проводяться) люди віддають перевагу тим чи іншим політикам, які пропонують свої підходи до вирішення проблем, що забезпечують подальшу економічну, політичну, психологічну безпеку населення.

Проблема лише у тому, за що саме голосують українські виборці сьогодні? Чи справді та обставина, що у Верховній Раді, обраній у жовтні 2014 року, тільки 70–80 депутатів (так часто говорять на політичних шоу, що проводяться на телебаченні) реально репрезентують погляди, прагнення українців до реформ, а інші — «просунуті» олігархами або виграли вибори за рахунок «гречки»?

Голосування, що проводяться в Україні, як свідчать закордонні спостерігачі, у достатньо демократичний спосіб, дійсно на сьогодні практично завжди призводять до того, що більша частина Верховної Ради не завжди конструктивна та відповідальна щодо висловлення інтересів населення, виборців. Про це зокрема свідчать голосування в останні роки за державні бюджети «під ялинку», непоборене до цього часу «кнопкодавство», коли один депутат голосує за себе та за «того хлопця». Добре, коли хоча б за одного. І таке інше. Тому й виникає основне і кардинальне питання, що характеризує ставлення населення України до її виборчої системи та її функціонування: «Чи дійсно обрані депутати «обманюють» людей та після їх обрання діють всупереч їх інтересам, чи, може, тут задіяні якісь інші чинники?».

Спробуємо розібратися у цій проблемі. У першу чергу розглянемо мотиви, якими керуються українські виборці, коли приходять на виборчі дільниці та віддають свої голоси за партії і кандидатів. Візьмемо для прикладу результати соціологічних досліджень, проведених у трьох мажоритарних округах у ході виборчої кампанії у Верховну Раду, здійснених у 2012 році при безпосередній участі автора статті, а саме: у виборчому окрузі № 20 (Волинська область) опитано 800 респондентів; № 101 (Кіровоградська область) опитаний 791 респондент; № 205 (Чернігівська область) опитано 800 респондентів (див. таблицю 2) [3].

Хоча можна зауважити, що, на жаль, наведені результати здобуті при використанні так званого альтернативного запитання (тобто респондент міг обрати лише одну відповідь), все ж таки цілком очевидно, що головним мотивом голосування на виборах для українців залишається виконання так званого «громадського обов'язку». Тобто фактично проста демонстрація своєї участі у політичному житті країни. Само по собі це дуже важливо. Але викликає подив та обставина, що тільки від 9 до 18 % опитаних приходять на виборчі дільниці для того, щоб продемонструвати свою згоду (або незгоду) з політикою держави, керівництва регіону, вплинути на ситуацію в країні, районі, можливість її зміни. Навряд чи хто буде заперечувати, що саме це й є основним завданням участі виборців у виборах. Зрозуміло, якщо казати про тих виборців, які дійсно хочуть визначити свою позицію щодо розвитку країни чи регіону. Отже можна зробити висновок,

що лише незначна частина українських виборців бере участь у виборах для того, щоб реально оцінити ситуацію в країні чи регіоні, оцінити діяльність органів влади, просунути для врахування нею та виконання інтересів більшості населення.

Тепер визначимо: які ж конкретно інтереси, що саме українські виборці вважають основним, яке спрямування їх цінностей та відповідних орієнтацій? Для цього звернемося до результатів загальнонаціонального дослідження, що було здійснене у вересні 2015 року та вже згадувалося. Наведемо відповіді респондентів на деякі запитання, поставлені для того, щоб визначити подібні інтереси та орієнтації.

Таблиця 2

Відповіді на запитання: «Скажіть, будь ласка, чому Ви збираєтесь брати участь у виборах народного депутата України?» (% опитаних)

	Округ № 20 (Волинська область) $n_2 = 800$	Округ № 101 (Кіровоградська область) $n_3 = 791$	Округ № 205 (Чернігівська область) $n_4 = 800$
Це мій громадянський обов'язок: вважаю, що я зобов'язаний брати участь в політичному житті країни, міста, регіону	61,6	56,0	58,3
Таким чином хочу показати свою згоду (або незгоду) з політикою держави, керівництва регіону, вплинути на ситуацію в країні, районі, можливість її зміни	18,7	12,0	9,3
Хочу підтримати кандидата, якому я довіряю, симпатизую	7,0	11,1	10,8
Не хочу, щоб до влади прийшла людина, якій я не довіряю, не симпатизую	3,4	7,2	7,9
Брати участь у таких виборах мені просто цікаво, хочу подивитися, хто переможе в змаганні кандидатів	1,0	5,3	2,3
Візьму участь, оскільки відсутність депутата від нашого округу не дає змоги репрезентувати інтереси населення у Верховній Раді	1,3	3,1	3,4
Візьму просто за звичкою, тому, що голосують друзі, родичі, сусіди, звик ходити на виборчу дільницю	2,9	4,8	4,1
З інших причин	0,3	0,1	1,6
Важко відповісти	3,8	0,4	2,3

«ЩО ВИ ПІДТРИМУЄТЕ У ПЕРШУ ЧЕРГУ: ПІДВИЩЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ВИПЛАТ АБО СТИМУЛЮВАННЯ ЗРОСТАННЯ ЕКОНОМІКИ?»:

– 47,6 % — у першу чергу — підвищення розміру пенсій, зарплат і т. ін.,

– 44,2 % — у першу чергу — фінансову підтримку зростання економіки,

– 8,2 % — важко відповісти.

«ЩО ВИ ПІДТРИМУЄТЕ: ВИСОКІ ПОДАТКИ, БІЛЬШЕ «СОЦІАЛКИ» АБО НАВПАКИ?»

– 32,6 % — збільшення податків з бізнесу, щоб допомогти простим людям,

– 52,4 % — зменшення податків з бізнесу, щоб краще розвивалася економіка,

– 15,0 % — важко відповісти.

«ЩО ВИ ПІДТРИМУЄТЕ: ПРИВАТИЗАЦІЮ АБО ДЕПРИВАТИЗАЦІЮ?»:

– 58,9 % — повернення у державну власність найбільшої кількості підприємств,

– 22,7 % — максимально можлива приватизація державних підприємств;

– 18,4 % — важко відповісти.

«ЩО ВИ ПІДТРИМУЄТЕ: ПІЛЬГИ АБО АДРЕСНІ СУБСИДІЇ?»:

– 38,7 % — скорочення кількості пільг та на заміну надання тим громадянам, що цього потребують, грошових субсидій,

– 40,7 % — збільшення обсягу та кількості пільг населенню,

– 20,6 % — важко відповісти.

«ЧИ ВИ ПІДТРИМУЄТЕ ПІДВИЩЕННЯ АБО ЗНИЖЕННЯ ПЕНСІЙНОГО ВІКУ?»:

– 6,7 % — підвищення пенсійного віку до рівня, який би давав можливість не дотувати пенсійний фонд з боку бюджету,

– 38,4 % — збереження нинішнього пенсійного віку,

– 45,4 % — зниження пенсійного віку, навіть за рахунок дефіциту пенсійного фонду,

– 9,5 % — важко відповісти.

«ЩО ВИ ПІДТРИМУЄТЕ: КОНТРОЛЬ ЗА ЦІНАМИ АБО ВІЛЬНЕ ЦІНОУТВОРЕННЯ?»:

– 51,9 % — повний державний контроль за рівнем цін,

– 32,8 % — вільне ціноутворення, але державний контроль за недопущенням монополій,

– 8,0 % — повна відсутність будь-якого контролю, усе повинен регулювати ринок,

– 7,3 % — важко відповісти.

Наведені результати дослідження (нагадаємо, що за репрезентативною вибіркою) сьогодні притаманні значній кількості українців. Навряд чи треба їх коментувати, особливо зважаючи на те, що практично половина опитаних вважають, що треба зменшити пенсійний вік, який на сьогодні

в Україні є практично найнижчим у світі. Або на те, що більшість населення, яке живе у суспільстві із ринковою економікою, потребує повного державного контролю за рівнем цін.

Саме наведені результати дослідження, які у достатньому обсязі віддзеркалюють ті настрої, що досі існують в українському суспільстві, говорять про те, що люди голосують за певних кандидатів (діяльністю яких потім незадоволені) найчастіше не за «гречку». Відомо ж, що можна її взяти, а голосувати у кабіні для голосування як завгодно. Це вже добре усвідомили деякі політики і політтехнологи, що призвело на останніх виборах до появи дуже цікавого масового порушення: вони вимагали від людей надавати фото бюлетенів, що виборці заповняли та кидали в урни. Тому, з нашої точки зору, можна із впевненістю казати про те, що обраний нещодавно корпус депутатів (як Верховної Ради, так і місцевих рад) повністю відповідає тим цінностям та настроям українських виборців, що реально мають місце. Тобто багато в чому віддзеркалюють патерналістський характер українського суспільства, який ще багато в чому зберігається.

Зрозуміло, що наведені результати досліджень також свідчать про поступову та непросту зміну суспільної свідомості значної маси українців, пов'язану із трансформацією соціальних відносин у теперішній час руху країни до ринкової економіки, демократії, взагалі європейських цінностей. Не викликає сумнівів та обставина, що описані вище ціннісні орієнтації українців, пов'язані із специфікою їх соціально-економічного становища, соціально-економічною політикою, що проводиться державою, значною мірою впливають на соціально-політичну та соціально-психологічну безпеку українців. Це, зокрема, стосується зниження життєвого рівня населення, на що впливають значна інфляція; відміна низки пільг, що практично нічим не компенсується; постійне зростання цін; погіршення медичного обслуговування та недостатнє фінансування освіти і таке інше. І саме проведення демократичних виборів, активна участь у них громадян виступають гарантією постійного укріплення соціально-політичної та соціально-психологічної безпеки особистості у складних умовах суспільства, що трансформується.

Висновки. Соціологічні дослідження, що проводяться сьогодні в Україні, свідчать про те, що процеси сучасної трансформації соціальних відносин у напрямку демократії та європейських цінностей, супроводжуються явищами, притаманними суспільству патерналістського характеру, спрямованими зокрема на перекладання відповідальності за свої життя та розвиток на державу. Особливо це стосується регіонів Донбасу та Причорномор'я.

Подібна ситуація містить загрозу соціально-політичній та соціально-психологічній безпеці населення країни, оскільки знижує його сталість в умовах трансформації соціальних відносин, рівень протидії соціально-економічним та іншим загрозам, що мають місце. Одним з найважливіших чинників протидії подібним загрозам виступають демократичні вибори, в процесі яких громадян поступово обирають партії і політиків, а разом з цим і цінності, що все в більшій мірі укріплюють безпеку особистості у суспільстві, що трансформується.

Список літератури

1. Полторац В. А. Избирательные кампании: научный подход к организации / В. А. Полторац, О. В. Петров. — К.: Знання України, 2004. — 120 с.
2. Політичний маркетинг: сутність, функції, проблеми використання: монографія / В. А. Полторац та ін.; за ред. В. А. Полторака. — Д.: Вид-во ДУЕП імені Альфреда Нобеля, 2010. — 152 с.
3. Шинкаренко О. Є. Маркетингова модель електоральної поведінки: сутність та основні характеристики / О. Є. Шинкаренко // Український соціологічний журнал. — 2013. — № 1-2. — С. 87-91.

References

1. Poltorak, V. A. and O. V. Petrov. Izbiratelnye kampanii: nauchnyy podkhod k organizatsii. [Election campaigns: scientific approach to the organization] K.: Znaniya Ukrainy, 2004.
2. Poltorak V. A. et al., Politichniy marketing: sutnist, funktsii, problemi vikoristannya. [Political marketing: essence, functions, use problems] Edited by V. A. Poltorak. D.: Vid-vo DUEP imeni Al'freda Nobelya, 2010.
3. Shinkarenko, O. Y. Marketingova model' elektoral'noi povedinki: sutnist' ta osnovni kharakteristiki. [Marketing model of electoral behavior: essence and main characteristics] Ukrainian sotsiologichniy zhurnal 1-2 (2013): 87-91.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2016

Шинкаренко Е. Е.

кандидат психологических наук, преподаватель
Мелитопольский государственный педагогический университет
имени Богдана Хмельницкого,
кв. 121, ул. Гетьманская, 15, г. Мелитополь, 72301, Украина

ДЕМОКРАТИЧЕСКИЕ ВЫБОРЫ И СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ И СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ЛИЧНОСТИ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ СОЦИАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация

В статье рассматривается важная проблема обеспечения безопасности личности в условиях трансформации социальных отношений, которая, как было определено в результате проведения в современной Украине социологических исследований, сталкивается с проблемой преодоления патриархального характера общества. Анализируется ситуация в разных регионах страны. Определяются основные направления ценностных ориентаций населения и их реализации при проведении демократических выборов. Подчеркивается необходимость в процессе организации подобных выборов ориентации граждан на политические партии и политиков, которые могут обеспечить через внедрение демократических, европейских ценностей повышение социально-политической и социально-психологической безопасности личности.

Ключевые слова: социально-политическая безопасность, социально-психологическая безопасность, демократические выборы.

Shinkarenko O. Y.

PhD in Sociology, Lecturer,
Melitopol Bohdan Khmelnytsky State Pedagogical University,
apt. 121, 15 Hetmanska str., Melitopol, 72301, Ukraine

DEMOCRATIC ELECTIONS AND THE SOCIO-POLITICAL AND SOCIO-PSYCHOLOGICAL SECURITY OF AN INDIVIDUAL IN TERMS OF TRANSFORMATION OF SOCIAL RELATIONS

Abstract

The article examines an important issue of security of an individual in terms of transformation of social relations. The purpose of the article is to analyze the current situation of socio-political and socio-psychological security of people in modern Ukraine related to the «remnants» of the Soviet psychology of paternalism and to determine the role of democratic elections that are held in the country concerning relevant issues.

The opinion polls conducted in Ukraine today indicate that the process of modern transformation of social relations towards democracy and European values is accompanied by phenomena inherent to a society with paternalistic nature, and the citizens tend in particular to shift responsibility for their lives and development onto the state. This situation contains a threat to the socio-political and socio-psychological security of population because it reduces its sustainability under conditions of transformation of social relations.

One of the most important factors in struggling against such threats is to hold democratic elections. During these elections citizens elect parties and politicians and along with them the values that are more likely to strengthen the security of an individual in transforming society.

The author emphasizes the necessity to organize such elections targeting citizens to political parties and politicians who can provide the implementation of democratic European values aimed to improve the socio-political and socio-psychological security of personality. The research paper identifies the main areas of value orientations of population and their implementation during the democratic elections.

Key words: socio-political security, socio-psychological security, democratic elections.

Борисов Р. И.

аспирант

кафедра социологии ХНУ имени В. Н. Каразина
к. 351, пл. Свободы, 6, г. Харьков, 61000, Украина
Тел.: 38(057)7075079. E-mail: brisoc@ukr.net

**АСКРИПТИВНЫЙ СТАТУС КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ
ДОСУГОВЫХ ПРАКТИК СТУДЕНТОВ**

В статье рассматривается проблематика проведения досуга студентами. Поскольку каждая личность обладает статусным набором, который предопределяет совокупность её диспозиций, становится актуальным исследование зависимости форм проведения досуга от аскриптивных статусов, обладание которыми не зависит от желания личности. Среди наиболее значимых аскриптивных статусов выделены пол и место проживания студента до поступления в вуз, а также культурный (индикаторами которого являются объем домашней библиотеки и уровень образования родителей) и экономический капитал семьи. Автором определены и охарактеризованы регулярные досуговые практики, совершаемые студентами в свободное время. Опираясь на результаты факторного анализа, автор типологизирует виды досуговой деятельности студентов и определяет степень зависимости интенсивности проведения каждого из них от выделенных аскриптивных статусов. В статье приводятся результаты корреляционного анализа выделенных форм проведения досуга и аскриптивных статусов студентов, формулируется вывод о наличии значимой связи. Наименее влиятельным социальным статусом из выделенных нами оказывается место проживания до поступления в вуз, которое выступает как индикатор выхода из-под социального контроля. Автор делает вывод о том, что экономический капитал семьи играет двоякую роль: с одной стороны, ограничивает интенсивность ряда форм досуговой деятельности, требующей дополнительных финансовых затрат, с другой — актуализирует практики демонстративного престижного потребления. Кроме того, результаты исследования позволяют зафиксировать существенную роль объема культурного капитала семьи в интенсификации культурно насыщенных и творческих практик студентов.

Ключевые слова: аскриптивные статусы, досуг, досуговые практики студентов, свободное время, место жительства, культурный капитал, экономический капитал.

Рабочее и свободное время — два компонента, которые обуславливают характер жизнедеятельности человека, а также определяют его как личность, наделенную различными социальными качествами и характеристиками. Структура и содержание свободного времени представителей различных социальных групп различаются. Это обусловлено как социокультурной средой, в которой социализируется личность, так и уровнем культурного развития агентов, их духовными и интеллектуальными по-

требностями, которые находятся в определенной взаимосвязи с прочими видами их деятельности.

Проблематикой свободного времени и досуга в западной социологии посвятили свои работы Д. Дюмазедье [6], Г. Маркузе [7], Р. Стеббинс [13], Дж. Шиверс [15] и другие исследователи. Среди советских и украинских социологов разработкой проблематики свободного времени занимались В. Арбенина [1], Б. Грушин, Л. Гордон, Э. Клопов [4], Т. Нельга [8], В. Патрушев [10], В. Пименова [11], Г. Пруденский, С. Струмилин, А. Чайанов и др.

В данной работе в фокусе нашего внимания находится студенчество как социально-демографическая группа, занимающая специфическое положение в связи с характером их основной деятельности — образовательной. Студенчество является гетерогенной социальной группой, поскольку его представителями становятся выходцы из семей различных социальных групп. Следует заметить, что студенты формируют собственную культурную форму (в терминологии Ф. Бока и Л. Ионина), отличающуюся как специфическим содержанием идеологического ядра (ценности, стиль жизни, мировоззрение в целом), так и его формальным проявлением во внешнем виде.

Целью нашей статьи является изучение досуговых практик студентов под воздействием их аскриптивных статусов, среди которых мы выделили пол, культурный и экономический капитал семьи, а также место жительства до поступления в вуз.

Эмпирической базой нашего исследования являются результаты социологического исследования, проведенного кафедрой социологии Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина (в рамках исследования были опрошены 508 студентов третьего и четвертого курсов) в марте–апреле 2015 г.

Семья является одним из наиболее важных агентов социализации, чье воздействие оказывает значительное влияние на формирование регулярных досуговых практик. В качестве индикаторов социализирующего влияния семьи мы рассматриваем ее культурный и капитальный капиталы, доступ к которым определяет место актора в различных социальных полях. Экономический и культурный капитал семьи составляют капитальный ансамбль, под которым мы понимаем набор форм капитала, взаимодействующих между собой. Поскольку формы капитала являются ликвидными (и степень ликвидности определяется уровнем автономности поля), объемы капиталов, которыми обладает актер, коррелируют друг с другом. В качестве индикаторов культурного капитала семьи мы рассматриваем уровень образования родителей (институционализированное состояние культурного капитала) и объем домашней библиотеки (объективированное состояние культурного капитала). В зависимости от объема культурного капитала в семье, как показывают исследования, меняются способ и интенсивность семейной социализации. Здесь нужно отметить как воспитательные практики в семье, которые являются тем более мягкими, чем выше уровень образования родителей, так и заинтересованность делами ребенка, его ин-

тересами и способами проведения внеучебного времени. Большой объем домашней библиотеки, предположительно, расширяет доступ к инкорпорации культурного капитала подростком в процессе как его общения с родителями, читавшими эти книги и инкорпорировавшими культурный капитал, материальными носителями которого являются книги, так и самостоятельного прочтения, и также модифицирует досуговые практики, поскольку, как мы предполагаем, способствует приданию большей значимости ценностям образованности, высокой культуры.

В период довузовской социализации подросток, как правило, не является экономическим субъектом, его потребности, на удовлетворение которых необходимы финансовые затраты, практически полностью обеспечиваются семьей. Ситуация с экономической субъектностью студента за время обучения в вузе, как правило, существенно не изменяется: перечень источников доходов может увеличиться лишь за счет получения стипендии на обучение, а также подработки. Таким образом, формы проведения досуговой деятельности, в особенности те из них, которые требуют финансовых затрат, испытывают существенное влияние со стороны объема экономического капитала семьи.

При анализе влияния места жительства до момента поступления в вуз мы рассматриваем тип населенного пункта и численность его жителей в силу неравномерности развития досуговой инфраструктуры. Жители небольших населенных пунктов, как правило, более ограничены в своем выборе вида досуговой деятельности в сравнении с жителями мегаполисов. Подобная неравномерность является одной из наиболее определяющих при формировании ансамбля капиталов вследствие ограниченности доступа к культурному капиталу в объективированном состоянии.

Анализ показал, что наиболее распространенными досуговыми практиками студентов являются прослушивание музыкальных записей (83,8 %) и посещение интернет-сайтов, общение в социальных сетях (86,5 %) — они занимают первые ранговые места. Кроме того, являются значимыми практики пассивного отдыха в виде встреч с друзьями (81,1 %), прогулок по городу (77,2 %) и физического расслабления (ничегонеделание, лежание на диване — 83,9 %). Значимость такой капиталонагруженной практики, как чтение художественной литературы, отмечают около 57 % студентов. Практики, связанные с поддержкой физического здоровья — физкультурно-оздоровительных занятий (55 %) и занятий спортом и спортивными играми (52,6 %), занимают следующую ранговую позицию.

С целью более детального изучения конфигураций, составляющих способы проведения свободного времени, мы провели факторный анализ (см. табл. 1). По его результатам были выделены 7 факторов, которые описывают 63 % дисперсии. Критерий сферичности Бартлетта значим, коэффициент выборочной адекватности Кайзера — Мейера — Олкина равен 0,78, что свидетельствует об адекватности применения данного метода при изучении досуговых практик.

Наиболее нагруженными оказались два первых фактора — практики возвышенной деятельности (в терминологии К. Маркса) и культурно на-

груженные практики. Оба фактора составляют серьезный досуг современных студентов. **Первый фактор** объединяет такие практики, как посещение мест, в которых можно получить доступ к культурному капиталу в его объективированном состоянии в виде продуктов искусства: художественных выставок, музеев, театров (коэффициент корреляции равен 0,758), кинотеатров (0,625), концертов классической и современной музыки (0,675), церкви и богослужений (0,495), поездки по Украине (0,698) и за границу (0,634). Данный фактор является наиболее нагруженным и позволяет объяснить около 15 % дисперсии. Во **второй фактор** вошли практики самоактуализации в виде творчества, преимущественно художественного (самодеятельность (равен 0,642), игра на музыкальных инструментах, рисование и т. д. (0,729) и технического (конструирование, моделирование и т. д. (0,738), а также социального (участие в ряде молодежных групп, в рамках которых интенсивнее происходит реализация творческих интересов (0,601). Кроме того, данный фактор, как и любое творчество, свидетельствует о предрасположенности мотивированных данным фактором студентов к эскапистской деятельности, о чем свидетельствует нахождение в данной группе показателей и практики компьютерных игр (0,474). Всего данный фактор поясняет около 12 % дисперсии.

Оставшиеся из выделенных факторов оказались примерно равнонагруженными. К **третьей группе** практик результаты анализа позволили отнести те, которые в той или иной мере связаны со спортом: занятие физкультурой (0,866), спортом (0,874), посещение спортивных мероприятий (0,438). Всего объясняется 8,5 % дисперсии. Следующие две выделенные группы признаков представляют пассивный вид досуга. В **четвертую группу** досуговых практик вошли те, которые относят к современному высокотехнологизированному виду досуга: прослушивание музыкальных записей (0,775) и посещение интернет-страниц, общение в сети (0,703). Несмотря на активную включенность в сеть людей, разделяющих такой фактор, согласно результатам исследования, показатель корреляции с компьютерными играми отрицателен и достаточно высокий (-0,465). Всего данный фактор объясняет около 8 % дисперсии. В **пятую группу** вошли те пассивные практики, проявление которых присуще модерну: просмотр телепередач (0,833) и телесериалов (0,782). С помощью данной компоненты объяснено около 7 % дисперсии. **Шестой фактор** объединяют стремление студентов к релаксации. В него вошли такие практики, как встречи с любимым человеком, друзьями (0,765), посещение баров и кафе (0,647). Выделение данной совокупности практик позволило объяснить около 6 %. **Седьмой фактор** составили, с одной стороны, практики проявления престижного потребления (посещение ночных клубов, дискотек (0,594), спортивных зрелищ (0,418). Аккумуляция социального капитала, приобретаемого в ходе совместного проведения досуга, в данном случае, вследствие ограниченности времени, что происходит за счет инкорпорирования культурного капитала, поскольку для данной группы практик является отрицательным показателем чтения художественной литературы (-0,691). Данный показатель объясняет около 6 % дисперсии.

Таблица 1

Факторная нагруженность досуговых практик

	Факторы						
	1	2	3	4	5	6	7
Посещение театров, художественных выставок, музеев	0,758	0,063	0,143	0,246	0,015	0,006	-0,078
Путешествие по Украине	0,698	0,282	0,025	-0,116	-0,039	0,034	0,035
Посещение концертов классической и современной музыки	0,675	0,331	0,133	0,092	0,020	-0,087	0,066
Путешествия за границу	0,634	0,229	0,034	-0,158	-0,027	0,244	-0,024
Посещение кинотеатров	0,625	-0,028	0,030	-0,263	-0,011	0,207	0,182
Посещение церкви, богослужений	0,495	0,265	0,027	0,124	0,187	-0,315	0,386
Техническое творчество: конструирование, моделирование и т. д.	0,218	0,738	0,126	-0,213	0,006	0,078	-0,009
Художественное творчество: игра на музыкальных инструментах, рисование и т. д.	0,100	0,729	-0,016	0,239	-0,075	-0,046	-0,023
Участие в художественной самодеятельности	0,278	0,642	0,109	0,183	-0,017	-0,080	0,212
Участие в молодежных группах, объединениях	0,348	0,610	0,096	-0,056	0,077	0,042	-0,273
Компьютерные игры	-0,076	0,474	-0,034	-0,465	0,154	-0,001	0,185
Спорт и спортивные игры	0,071	0,104	0,874	-0,072	-0,040	0,089	0,054
Физкультурно-оздоровительные занятия	0,101	0,036	0,866	0,107	0,006	-0,019	-0,098
Посещение спортивных зрелищ	0,319	0,372	0,438	-0,044	0,122	0,049	0,418
Прослушивание музыкальных записей	0,041	0,103	0,047	0,775	0,000	0,059	-0,064
Посещение Internet-сайтов, общение в Internet	-0,197	0,010	-0,045	0,703	0,067	0,298	-0,031
Просмотр телевизионных передач	0,092	-0,110	-0,027	-0,021	0,833	-0,056	0,075
Просмотр телесериалов	-0,120	0,145	0,008	0,023	0,782	0,236	-0,106
Встречи с друзьями, любимым человеком	0,018	-0,009	-0,031	0,149	0,043	0,765	0,028
Посещение кафе, баров	0,321	0,004	0,179	0,158	0,144	0,647	0,124
Чтение художественной литературы	0,157	0,019	0,169	0,178	0,270	-0,070	-0,691
Посещение ночных клубов, дискотек	0,346	-0,028	0,140	-0,060	0,236	0,113	0,594

В дальнейшем мы провели анализ с целью определения того, оказывают ли аскриптивные (предписанные) статусы студентов воздействие на предпочтение какой-либо из указанных конфигураций.

Результаты корреляционного анализа показали наличие значимой связи между полом и первыми четырьмя факторами. Так, восходящей деятельностью и спортивными практиками чаще предпочитают заниматься юноши, культурно нагруженными практиками и такой пассивной досуговой деятельностью, как прослушивание музыкальных записей и общение в сети Интернет, — девушки.

Результаты нашего анализа позволили зафиксировать значимую связь ряда досуговых практик с культурным капиталом семьи в его объективированном состоянии — наличии и объеме домашней библиотеки семьи. Оба наиболее нагруженные факторы, в целом составляющие серьезный досуг (возвышающая деятельность и культурно насыщенные практики), коррелируют с данной характеристикой аскриптивного статуса членства в семье.

Результаты анализа позволили установить, что жители малых населенных несколько чаще склонны к посещению таких типов заведений, которые мало представлены по месту их проживания, — ночных клубов и дискотек. Подобные практики являются ярко выраженной формой массовой культуры и, с нашей точки зрения, следствием ослабления социального контроля над деятельностью некоторых студентов, покинувших родной город/село. Неустойчивость их социальных позиций, столкновение с городским типом культуры вызывает, согласно Р. Парку, чувство неуравновешенности, подвешенности, что повышает вероятность проявления социально не одобряемых в родной местности типов деятельности.

Таким образом, мы можем констатировать наличие определенного влияния ряда аскриптивных статусов студентов на структурирование социального пространства их досуговой деятельности. Статусный набор, которым обладает каждый студент, определяет всю совокупность выполняемых им ролей и предопределяет возможность и уровень доступа к различным социальным и культурным благам.

Наименее влиятельным социальным статусом из выделенных нами оказывается место проживания до поступления в вуз, которое выступает как индикатор выхода из-под социального контроля, приводящего к проявлению девиантного (относительно прежнего общества с более выраженными *gemeinschaft*-ми характеристиками) поведения.

Экономический капитал семьи в приложении к досуговым практикам студентов выполняет, прежде всего, лимитирующую роль. Помимо лимитирующей роли, объем экономического капитала семьи способствует формированию потребительских установок личности. Поскольку в период подростковой и становления социальной зрелости актуализируется потребность в формировании чувства значимости, уважения со стороны окружающих, мы предполагаем, что удовлетворение данной потребности может осуществляться некоторыми студентами за счет практик демонстративного потребления (в терминологии Т. Веблена). Интенсивность такой практики зависит от результата социализации, и прежде всего семейной.

Практически одинаковой значимостью обладают такие статусы, как пол и культурный капитал семьи, который актуализируется в виде наличия доступа к носителям культурного капитала — его объективированному состоянию. Культурный капитал, необходимый для формирования и раскрытия базовых дифференциаций, которые позволяют составить нерелексивное понимание логики и законов, по которым функционирует определенное социальное поле, аккумулируется не только в ходе реализации академических практик. Исходя из результатов исследования, мы смогли сформулировать вывод, согласно которому направленность конвертации свободного времени студентов является достаточно значимым фактором формирования культурного капитала. Высокий объем культурного капитала семьи, т. е. получение родителями высшего образования и наличие домашней библиотеки большого объема, способствует интенсификации творческих досуговых практик, направленных на удовлетворение потребности в самоактуализации.

Мы предполагаем, что значимость досуговых практик в продуцировании культурного капитала не уступает значимости академических практик. Дальнейшие публикации мы намерены посвятить изучению взаимосвязи между способами проведения досуга и академическими практиками студентов.

Список литературы

1. Арбенина В. Л. Активность молодого специалиста в сфере свободного времени // Социальная активность специалиста: истоки и механизм формирования (социологический анализ). — Харьков: Вища школа: Изд-во при Харьк. гос. ун-те, 1983. — С. 136–137.
2. Бурдье П. Формы капитала // Экономическая социология. — 2005. — № 3. — С. 60–74
3. Голіков О. С. Теоретико-методологічні засади дослідження дозвіллевого часу як чинника конструювання культурного капіталу // Український Соціум. — 2011. — № 3(38). — С. 39–52.
4. Гордон Л. А., Клопов Э. В. Человек после работы: Социальные проблемы быта и вне рабочего времени. — Москва: Мысль, 1967.
5. Веблен Т. Теория праздного класса: экономическое исследование институций. — Москва, 1984. — Режим доступа: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/5890>. — Дата доступа: 05.10.2012.
6. Дюмазедье Ж. Р. Планирование досуга и культурное развитие // Образование взрослых и досуг в современной Европе. — Прага: Обрис, 1966.
7. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек. Исследование идеологии развитого индустриального общества. — Москва: АСТ, 1994.
8. Нельга Т. Культура вільного часу: спроба визначення та умови розвитку в сучасному українському суспільстві // Український соціум. — 2007. — С. 37–43.
9. Парк Р. Личность и культурный конфликт // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Реферативный журнал. Серия 10: Социология. — 1998. — № 3. — С. 175–191.
10. Патрушев В. Д. Динамика использования бюджетов времени городским и сельским населением // Социологические исследования. — 2005. — № 8. — С. 46–51.
11. Пименова В. Н. Свободное время в социалистическом обществе: теоретический анализ свободного времени общества и личности. — Москва: Наука, 1974.
12. Соціологічна енциклопедія / укладач В. Г. Городяненко. — Київ: Академвидав, 2008.
13. Стеббинс Р. А. Свободное время: к оптимальному стилю досуга. — Режим доступа: http://www.odinvopros.ru/lib/stebbins_01.php?mode=1&id=0. — Дата доступа: 04.05.2013.

14. Linton R. The Study of Man. — New York: Appleton-century-crofts, inc., 1936.
15. Shivers J. S. Leisure and recreation concepts: a critical analysis. — Boston, 1981.

List of References

1. Arbenina, Vera Leonidovna. «Aktivnost' molodogo specialista v sfere svobodnogo vremeni» Social'naya aktivnost' specialista: istoki i mekhanizm formirovaniya (sociologicheskij analiz), 136–157. Har'kov: izdatel'stvo pri Har'kovskom gosudarstvennom universitete izdatel'skogo ob'edineniya «Vishcha shkola», 1983.
2. Burd'yo, P'er «Formy kapitala» EHkonomicheskaya sociologiya 6. — 3(2005): 60–74
3. Golikov, Oleksandr Sergijovich «Teoretiko-metodologichni zasadi doslidzhennya dozvillevogo chasu yak chinnika konstruyuvannya kul'turnogo kapitalu» Ukraïns'kij Socium 3(38) (2011): 39–52
4. Gordon L. A., Klopov E H. V. CHelovek posle raboty: Social'nye problemy byta i vnerabocheho vremeni. Moskva: Mysl', 1967
5. Veblen, Torstejn. Teoriya prazdnogo klassa: ehkonomicheskoe issledovanie institucij Moskva, 1984 Rezhim dostupa 05.10.2012: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/5890>
6. Dyumazed'e, Z H. R. «Planirovanie dosuga i kul'turnoe razvitie» Obrazovanie vzroslyh i dosug v sovremennoj Evrope. Praga: Obriss, 1966
7. Markuze, Gerbert. «EHros i civilizaciya. Odnomernyj chelovek. Issledovanie ideologii razvitygo industrial'nogo obshchestva». Moskva: OOO «Izdatel'stvo AST», 1994.
8. Nel'ga, Tetyana «Kul'tura vil'nogo chasu: sproba viznachennya ta umovi rozvitku v suchasnomu ukraïns'komu suspil'stvi». Ukraïns'kij socium (2007): 37–43
9. Park, Robert «Lichnost' i kul'turnyj konflikt» Social'nye i gumanitarnye nauki. Otechestvennaya i zarubezhnaya literatura. Referativnyj zhurnal. Seriya 10. Sociologiya 3(1998): 175–191
10. Patrushev, V. D. «Dinamika ispol'zovaniya byudzhetov vremeni gorodskim i sel'skim naseleнием» Sociologicheskie issledovaniya, 8(2005): 46–51
11. Pimenova, V. N. «Svobodnoe vremya v socialisticheskom obshchestve: teoreticheskij analiz svobodnogo vremeni obshchestva i lichnosti» Moskva: Nauka (1974)
12. Sociologichna enciklopediya / Ukladach V. G. Gorodyanenko. Kiïv: Akademvidav, 2008
13. Stebbins, R. A. Svobodnoe vremya: k optimal'nomu stilyu dosuga Rezhim dostupu 04.05.2013: http://www.odinvopros.ru/lib/stebbins_01.php?mode=1&id=0
14. Linton, Ralph The Study of Man. New York: Appleton-century-crofts, inc., 1936
15. Shivers, J. S. Leisure and recreation concepts: a critical analysis. Boston, 1981

Стаття надійшла до редакції 10.06.2016

Борисов Р. І.

аспірант

кафедра соціології ХНУ імені В. Н. Каразіна
к. 351, пл. Свободи, 6, м. Харків, 61000, Україна
Тел.: (38057)7075079. E-mail: brisoc@ukr.net

АСКРИПТИВНИЙ СТАТУС ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ДОЗВІЛЛЄВИХ ПРАКТИК СТУДЕНТІВ

Анотація

В статті розглядається проблематика проведення дозвілля студентами. Оскільки кожна особистість володіє статусним набором, який визначає сукупність її диспозицій, стає актуальним дослідження залежності форм проведення дозвілля від аскриптивних статусів, які приписуються особистості поза її бажанням. Серед найбільш значущих аскриптивних статусів виокремлені стать та місце проживання студента до вступу до вишу, а також обсяг культурного (індикаторами якого є обсяг домашньої літератури та рівень освіти батьків) та економічного капіталу сім'ї. Автором виокремлені та охарактеризовані регулярні дозвілльєві практики студентів у вільний час. Спираючись на результати факторного аналізу, автор типологізує види дозвілльєвої діяльності студентів та визначає ступінь залежності інтенсивності проведення кожної з них від виділених аскриптивних статусів. У статті наводяться результати кореляційного аналізу виокремлених форм проведення дозвілля та аскриптивних статусів студентів, формулюється висновок щодо наявності значущого зв'язку між ними. Найменш впливовим соціальним статусом із виділених є місце проживання студента до вступу до вишу, яке виступає в ролі індикатора виходу з-під соціального контролю. Автор робить висновок щодо економічного капіталу сім'ї, який виконує подвійну роль: з одного боку, він обмежує інтенсивність форм дозвілльєвої діяльності, що потребує додаткових фінансових витрат, з іншого — актуалізує практики демонстративного престижного споживання. Окрім цього, результати дослідження дозволили зафіксувати суттєву роль обсягу культурного капіталу сім'ї в інтенсифікації культурно насичених та творчих практик студентів.

Ключові слова: аскриптивні статуси, дозвілля, дозвілльєві практики студентів, вільний час, місце проживання, культурний капітал, економічний капітал.

Borysov R. I.

Department of sociology, V. N. Karazin National University
k. 351, Square of Freedom, 6, Kharkiv, 61000, Ukraine

ASCRIPTIVE STATUS AS A FACTOR IN THE FORMATION OF THE STUDENT LEISURE PRACTICES

Abstract

The article discusses the problems of student leisure. It becomes relevant to study the dependence of forms of leisure activities from ascriptive statuses, the possession of which does not depend on the desires of the individual, because each person has a status set, which determines a set of dispositions. Among the most important ascriptive statuses allocated to gender and place of residence of the student prior to admission to the university as well as cultural (indicators of which are the amount of home libraries and parents' education level) and economic capital of the family. The author identifies and describes regular leisure practices committed by students in their free time. Based on the results of the factor analysis, the author typologized the types of leisure activities of students and determines the degree of dependence of the intensity of each of them from the dedicated ascriptive statuses. The article presents the results of correlation analysis of the selected forms of leisure and ascriptive statuses of students, we conclude the presence of a significant relationship. The least influential social status of the selected is the place of residence prior to admission to the University, which acts as the output indicator under social control. The author concludes that the economic capital of the family plays a dual role: on the one hand, limits the intensity of some forms of leisure activities that require additional financial costs, with the other actualizes the practice of demonstrative conspicuous consumption. In addition, the results of the study will allow a substantial role in the volume of family's cultural capital in the intensification culturally rich and creative practices of the students.

Key words: ascriptive statuses, leisure, leisure practices of students, leisure time, place of residence, cultural capital, economic capital.

Українською та російською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 11464–337Р від 07.07.2006 р.

Вища атестаційна комісія України визнала журнал фаховим виданням
із соціологічних наук Постановами Президії ВАК України № 1-05/6
від 14 червня 2007 року та № 1-05/1 від 10 лютого 2010 р.

Міністерство освіти і науки України
визнало журнал фаховим виданням з соціології.
Наказ МОН України № 820 від 11.07.2016 р.

Затверджено до друку вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Протокол № 10 від 29 червня 2016 р.

Тираж 100 прим. Зам. № 406 (99).

Адреса редколегії:
65082, м. Одеса, вул. Дворянська, 2
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Видавництво і друкарня «Астропринт»
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-07-95, 37-24-26, 33-07-17, 37-14-25
astro_print@ukr.net

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.

